

Değerlendirmeler

Başörtüsü Tartışmasının Şifresinin Çözümü

Ord. Prof. Richard Falk

ABD Princeton Üniversitesi Uluslararası Hukuk Bölümü öğretim üyesi

İngilizce'den çeviri: Mehmet Çelen ve Hilal Elver

Türkiye'deki başörtüsü tartışmalarının aşırılığı ve yoğunluğu dışarıdan genellikle yanlış yorumlanmaktadır. Nitekim Temmuz ayındaki seçim sonuçları, yabancı medyada Türkiye'de yükselen siyasal İslâm akımının zaferi olarak nitelenerek Türk laikliğine gerçek bir tehdit olarak algılandı. Bu yanlış değerlendirme, Türkiye içinde de bazı çevrelerde, özellikle sabit fikirli CHP yandaşları ve eski laikler arasında da kendi çıkarlarına yönelik olarak çarpıtılarak destek gördü. Ben, eski ve yeni laikler arasında özellikle dini vecibelerini yerine getiren Müslüman hanımlara yönelik politik ve yasal alanda eşitlik ilkelerine aykırı olarak yapılan ayrımcılık nedeniyle rahat değilim. Tuhaftır ki, bu ayrımcılık yalnız dini hassasiyeti olan Müslüman kadınların başörtülerine odaklaşırken, dini hassasiyeti olan Müslüman erkeklerde dinsel bir simge teşkil eden sakal bırakma –çok nadir örneklerde aşırılığa kaçmadıkça– hiç önemsenmemektedir.

Eski laik kesimde kapalı kadınlara olan düşmanlık, bir yandan kendi çıkarları için manipüle edilirken, diğer yandan da bu kesimin gerçek duygularını yansıtmaktadır. Laik kesimin birçoğunun gerçek endişesinin nedeni, çeşitli toplumsal güçler tarafından şekillendirilen ve büyük ölçüde dini kamusal alanda mümkün olduğu kadar görünmez kılmaya çalışan modern Türkiye'nin dondurulmuş imajına olan tutkudan kaynaklanmaktadır. Bu durum kaybettikleri halk desteğini, nüfuzu ve gücü yeniden elde etmenin yollarını gittikçe daha da ümitsizce arayan eski laikler tarafından, kendi çıkarlarına uygun olarak kullanılmaktadır. Hatta "başörtüsü" "türban" adı ile anılarak, AKP'nin bir "gizli ajanı" gibi gösterilmekte ve Türkiye'ye şeriat hukukunu geri getirmeye kadar giden, dahası Türkiye'nin teokratik düzenle yönetilen İran'a benzetileceği ya da daha

yumuşak teokratik yönetim biçimlerinin uygulandığı Malezya örneğinin ülkeye getirileceğini, dindar olsun olmasın herkesin bu kurallara zorla uyacağı bir rejimin sembolü olmaya kadar götürmektedirler. Örneğin Malezya’da bütün Müslümanlar, dindar olsun olmasın Ramazan’da oruç tutmak, alkol kullanmamak ve kumar oynamamakla mükelleftirler. Böyle bir korku politikası sanırım aynı zamanda Atatürk’ün mirasının koruyucusu olarak kendini ifade eden Türk ordusunu eski laikler tarafından son seçimlerdeki yenilgilerini düzeltmeye cesaretlendirmektedir.

Bana göre, başörtülü kadınların gerçek mücadeleleri, kötü bir şekilde çarpıtılmış ve yanlış sunulmuştur. Ayrıca, genel olarak değerlendirdiğimizde Türk politikasında önemli bir değişim başlamış olduğunu görmekteyiz. İnanıyorum ki, dini hassasiyeti olan Türk kadınları ve onları destekleyen aileleri, eşitliğe aykırı bu tutumun kurbanları olmuşlardır. Özellikle kamu sektörüne katılımlarının engellendiği, vatandaşlığın gerektirdiği haklardan tam olarak yararlanamayan bu gurubun yıllardır süre gelen ayrımcılık nedeniyle kapasitelerini kullanamamalarına son verilmesi en önemli konudur. Bu nedenle başörtüsü sorunu devleti kontrol eden bir mücadele değil, devlet tarafından bu hakların ihlal edilmesine bir son verme mücadelesidir. Sonuç olarak bu anayasal demokrasilerde vatandaşlara tanınan hak ve ayrıcalıkların, dini vecibelerini yerine getiren kadınlara da tanınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında aslında bu gurubun mücadeleleri ve onların destekleyicileri Türk toplumunda çeşitli nedenlerden dolayı dezavantajlı olan guruplardan farklı olarak algılanmamalıdır. Son seçimlerde, kalkınma açısından geri kalmış doğu bölgelerinde, özellikle Kürt azınlığın ve yoksul kesimin yaşadığı yerlerde güçlü bir şekilde AKP’nin desteklen-

mesi şaşırtıcı değildir. Bunun nedeni, demokratik bir devletin imkânlarının temel eşitliğe uygun olarak bütün bireylere eşit olarak dağıtımı ihtiyacının giderek artmasıdır. Gerçekte başörtüsü meselesi, temel olarak Türk demokrasisini ilgilendirir. Yoksa din ve politika-nın karşılıklı etkileşimi veya siyasal İslâm için bir araç olarak, AKP’nin kimlik iddiası değildir.

Demokrasinin derinleşmesi doğrultusunda Türk politikasında meydana gelmekte olan dramatik değişim, bu değişimi destekleyenler arasında heyecan yaratırken, buna karşıt guruplar arasında şiddetli bir dirençle karşılaşmaktadır. Hiç şüphesiz, son yıllardaki Türk hükümetinin liderliğindeki ekonomik başarı Türkiye’deki ‘derin devlet’ güçlerinin müdahalelerini zorlaştırmaktadır. Aynı şekilde yoksul kesimleri ihmal etmeksizin iş dünyasındaki liderlerin, borsa ve finans dünyasının güvenini kazanan yönetimin bu başarısı olağanüstüdür. Bu başarı Türk hükümetini gelecek yıllarda daha güçlü olarak, çeşitli sosyal adaletsizliklerin üstesinden gelme konusunda daha etkili hale getirecektir. Hiç şüphe yoktur ki bu adaletsizlikler içinde başörtüsü milyonlarca Türk vatandaşının günlük yaşamını etkileyen bir sorun olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Ancak, yönetimin göz önünde tutması gereken bir başka unsur daha vardır: Yıllardır politika alanını gözetim altında tutan “derin devlet” tarafından çizilen kırmızı çizgiye saygı göstermek. Hükümetin politikasına getirilen bu sınırın tam olarak nerede başladığı konusu son zamanlarda şüphe uyandırmakta ve çeşitli ihtilaflara konu olmaktadır. Bu konular, son zamanlarda Sayın Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusundaki tartışmalarla iyice belirginleşmiştir. Bu adaylık, hukukî entrikaların ardından erken seçim taleplerine yol açan endişe verici Nisan ayı tepkisine neden olmuştu.

Temmuz seçimleri ile hükümete verilen görev, eski laikler tarafından yönetilen anti-demokratik kampanyaya bir süre için set çekmiş, aynı zamanda bir ölçüde bu kırmızı çizgiyi de geri itmiştir. Bu yeni siyasal atmosferde Gül, Türk Silahlı Kuvvetlerinin muhtırasına ve eşi Hayrunnisa Gül'ün başörtüsü nedeniyle oluşan muhalefetin odak noktası haline getirilmesine rağmen, parlamento tarafından bariz bir çoğunlukla seçilmiştir. Aynı zamanda, eğer bu kırmızı çizginin artık yok olduğunu ve dindarlığın artık cezalandırılmayacağını düşünmek büyük bir hatadır. Ordu, 30 Ağustos Zafer Bayramı balosunda, Cumhurbaşkanı ve Başbakan eşlerine davetiye göndermeyerek seçilmiş liderlerin onurunu zedelemiştir. Dış dünyadakilere en çok sürpriz olan ise, liderlerin bu derece kamuya ilan edilmiş bir milli olaya böyle bir harekete maruz kalmalarına rağmen bu törene katılmış olmalarıdır.

Eğer kırmızı çizgiyle ilgili bir endişeleri olmasaydı, ihtimaldir ki Sayın Erdoğan ve Sayın Gül bir kenarda oturup eşleriyle dans eden generalleri seyretmek yerine, memnuniyetle askeri partiyi boykot edebilirlerdi. Unutulmamalıdır ki ordu Gül'ün Cumhurbaşkanlığına adaylığı konusundaki isteksizliğini gayet açık bir şekilde belirtmiştir. Bu seçim, kırmızı çizginin cüretkâr bir biçimde aşıldığı yolunda, ya da bu çizginin yeni limitlerinin test edilmesi şeklinde yorumlanabilirdi. Bu şekilde elde edilen sembolik zafer, demokratikleşme konusundaki amaçların uygulanabilmesi ile derin devlet tarafından anti demokratik bir müdahaleyi provoke etme arasında mevcut cambaz ipi gibi üzerinde dengeyi sağlamak için geri çekilme taktiği olup, hükümetin pragmatik stili ile de uyumlu idi. Türkiye'de ve her yerde anlaşılmalıdır ki bu kırmızı çizgiler, en azından şu anda Türk demokrasisinin derinleşmesini sağlayacak,

eski laiklerin iddialarının aksine Türkiye'yi "İkinci İran" olmaktan koruyacaktır.

Türkiye'de önemli yerlere sahip olan başörtülü hanımlar bile, çeşitli sosyal alanlarda, eğitim kurumlarında, işyerlerinde ve politik çevrelerde eşit haklar elde edememeleri kabul edilemez ve göz ardı edilemez. Sayın Gül'ün seçimi, doğru yönde atılmış önemli bir adım olmasına rağmen, eski laiklerin başörtülü Cumhurbaşkanı eşinin Türkiye'yi temsil edemez olduğu yönündeki akıl almaz itirazlarına neden olmuştur. Ancak bu kadar bariz bir şekilde olmasa bile halen benzer çekişmeler yürürlüktedir. Bu sınırlamalar ciddi ve küçük düşürücüdür. Türkiye içinde resmi fonksiyonlara katılım halen kapalı kadınlar için mümkün değildir. Ne kadar ilginçtir ki, İslamfobisi her ne kadar Amerikan toplumunun bir parçası ise de, Amerika Birleşik Devletleri'nde Beyaz Saray'da verilen resmi bir yemeğe başörtülü bir hanımın katılması hiç bir zaman bir itiraz konusu olmamıştır.

Türkiye'de ve her yerde bu ihtilafın bir kısmı, laikliğin gerçek anlamıyla bağlantılıdır. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Türk hükümetinin sergilediği yeni laiklik anlayışı ile saf Kemalistlerden oluşan eski laikler arasındaki farklılık söz konusudur. Eski laikler, dinden bağımsızlığı önemle vurgulayan Fransız laikliği yönünde bir yaklaşımın taraftarıdır. Oysa yeni laikler, ister bilinçli olsun ister olmasın, din özgürlüğünü öne çıkaran Amerikan tarzı laiklik taraftarıdır. Bununla birlikte, her iki ülke din, siyaset ve devlet arasındaki makul ilişkileri kendilerine özgü milli tecrübelerine uygun olarak algılamışlardır. Fransız İhtilali'nin ana amacı, Fransız devletini Katolik kiliseden ayırarak özgür bırakmaktır. Oysa Birleşik Devletler'in kurucuları, herhangi bir dine aidiyeti sorgulamayan veya herhangi bir

dini kimliği diğere göre ayırmadan dinlerin çoğulcu- luğunu hoş gören bir yönetim biçimini tercih etmişler- dir. Amerika'da sömürgeci dönemin en önde gelen mültecileri, çeşitli biçimlerdeki Hıristiyanlık'dan do- ğan farklı ibadetler nedeniyle Avrupa'da dini eziyetten kaçanlardı. Amerikan ideali, devletin tarafsızlığını sağ- larken farklı dini pratikleri aktif olarak korumaktı. Özellikle devlete ait eğitim kurumlarında ve hemen hemen her kurumda, bu ayırım çizgisini çekmek her zaman zor olmuş ve bu konu hep karmaşa yaratmıştı. Fakat en azından ister kamusal alan ister özel alanda olsun dini vecibelere hiç bir zaman karşı çıkılmamıştır.

Buradaki izleyicilerin ilgisini çekebilecek en önemli konu belki de Amerikan tarzı laikliğin İkinci Dünya Sa- vaşı'ndan sonra ortaya çıkan uluslararası insan hakları prensiplerinin gelişiminde önemli bir rol oynadığıdır. Din özgürlüğünü düzenleyen ve din hürriyetine temel teşkil eden en önemli ve uluslararası bağlayıcılığı olan metinler İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve Ulusla- rarası Sivil ve Politik Hakların Korunmasına İlişkin Söz- leşmedir. İster Çin'deki Fulan Gong hareketinin bastırıl- ması söz konusu olsun, ister Türkiye'de başörtüsü ta- kanlara karşı yapılan ayrımcılık olsun bu hareketler in- san hakları ihlalleri sayılır ve bu nedenle adı geçen söz- leşmeler tarafından korunmaktadır. Bu nedenle bağlayı- cı özelliği olan uluslararası standartları kullanmak Tür- kiye'deki laiklik anlayışı ile ilgili tartışmalardan sıyrıl- maya ve konuyu uluslararası standartlara taşımaya ya- rar. Böylece Türkiye'deki partizanca tartışmalar ve iç politikanın sonu gelmez sorunlarından kurtulup sosyal ve resmi uygulamalarda reform yoluna gidilmesinde bu standartlar bağlayıcı ve bir yol gösterici olarak kullanılabilirler. Bununla birlikte, egemen bir devlet din özgür- lüğü ile ilgili insan hakları prensiplerini farklı biçimler-

de yorumlama konusunda geniş bir takdir hakkına sa- hiptir. Fakat bu iddia Türkiye'de dini vecibelerini yeri- ne getiren kadınların yaşadıkları ayrımcılığın ciddi bo- yutları nedeniyle kolayca üstesinden gelinbilir.

AKP'nin yeni laikliği öncelikle dine ait değildir. Esas amacı derin ve anlamlı bir demokratik yönetime ulaş- maktır. Bu açıdan AKP Avrupa Topluluğunun insan hakları ve yönetimin sivilleştirilmesi ile ilgili baskıları- na rahatlıkla cevap verebilmiştir. Tıpkı başörtüsü soru- nunda olduğu gibi, yönetim, özgürlükler ile Türk milli- yetçiliğinin istekleri arasında tıpkı bir cambaz ipi üze- rinde yürür gibi hassas dengeyi sağlamaya çalışmakta- dır. Ne kadar popüler bir hükümet olsa da, Kıbrıs'ta ta- viz vermeye, 1915'de meydana gelmiş olaylardan do- layı Ermeni iddialarına veya Kuzey Irak'ta konuşlanan PKK üslerine karşı sınır ötesi harekete girişilmesi gerek- tiği yönündeki baskılara ne kadar dayanabilir? Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesinin iptal edilmesi veya edilmemesi hakkında yakın zamanlarda ortaya atılan iddialara ne kadar cevap verebilir? Başörtüsü sorunun- da olduğu gibi, yeni bir geri tepmeyi önlemek için dik- katli bir şekilde ilerlemektedir.

Burada şunu önermek istiyorum: Temmuz ayındaki seçim sonuçlarına ve Cumhurbaşkanı Gül'ün seçimi- ne rağmen yeni laikler tarafından yapılması beklenen çok şey vardır. Ancak bunların üstesinden gelmek ko- lay olmayacaktır. Çünkü eski laiklerin halen iddiaları- nı muhafaza ettikleri görülmekte ve eğer kırmızı çizgi ihlal edilirse şiddetli bir biçimde karşı geleceklerini ima etmektedirler. Şu andaki durumda yeni sınırların kontrol edilmesi şeklinde kâh orada kâh burada bu çizginin sınırları itelenmektedir. Yeni hükümet ise Türk toplumunun bütün kesimlerini kapsayacak bir demokratik düzeni gerçekleştirmek için kırmızı çizgi-

yi yeni bir alana doğru genişletme pozisyonuna henüz gelmemiştir. Tıpkı Cumhurbaşkanı Gül'ün seçimindeki mücadeleler gibi, şimdi de Anayasa'nın değiştirilmesi konusundaki tartışmalar aşamasında aynı mücadeleler beklenmektedir. Bu dengelerin çeşitli konularda nasıl belirleneceği ve iyimser bir yöne gidip gitmeyeceği Türk demokrasisinin gelecekte alacağı şekle bağlıdır. Bu konular içinden hiç bir konu dini vecibelerini yerine getiren Türk kadınlarının hürriyetlerini elde etmeleri kadar önemli bir yer tutamaz. Bu da sadece sınırlayıcı kırmızı çizginin yeniden belirlenmesi değil tamamen ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Hükümetin bunu gerçekleştirmek isteği ve kapasitesi var mıdır? Bunu bize ancak zaman gösterecektir.

Sözlerimi bu konunun toplumsal yansıması üzerinde bazı yorumlarla bitirmek istiyorum. Eski laikler tarafından Türkiye'deki köktenci İslamiyet akımının tehlikeleri ile ilgili hayli tartışma yapılmıştır. Fakat "Sosyal İslam" olarak tanımlayacağımız konu hakkında hiç bir endişeleri yoktur. Politik görüşü olmayan açık Türk kadınlarının başörtülü kadınların çoğaldığı sosyal ortamlardaki rahatsızlıkları konusundaki endişelerinin yoğunlukla dile getirilmesi beni çok şaşırtmaktadır. Bu tür ortamlarda belli bir baskı hissettiklerini dile getirmektedirler. Bu konuda samimi olduklarını hissedebiliyorum. Ancak bunun tam tersi ortamlarda yani kapalı kadınların, çoğunluğun başını örtmediği ortamlarda, içki servisi yapılan yerlerde, kadınların ve erkeklerin rahat gi-

yim kuşaklarıyla bir arada bulunduğu dini değerler açısından kabul edilmeyen ortamlarda kendilerini rahatsız hissetmeleri konusunda kimse hassasiyet göstermemektedir. Bence, Türkiye'de herkesi kapsayan demokrasiyi getirme mücadelesi yanında, dindarların ve dindar olmayanların aralarındaki sosyal ilişkilerin Türk toplumunun geleceğini belirleme açısından önemi çok büyüktür. Her iki taraf da diğer tarafın değerlerine saygı gösterme ve diğerinin endişelerini anlama konusunda çok büyük bir hassasiyet göstermelidir. Ortak anlayışa ulaşmak için diyalog ve karşılıklı ilişki çok önemlidir. Medeniyetler arası diyaloglar ve işbirliği hakkında pek çok şey duyuyoruz, aynı ihtiyacı medeniyetler içi diyalog ve işbirliği konusunda da duymalıyız. Türk demokrasinin kalitesi sadece hükümet veya ordunun ne yaptığına değil, aynı zamanda vatandaşların faaliyetlerine de bağlıdır. Bu nedenle dini vecibelerini yerine getiren hanımlar ile dindar olmayan hanımların karşılıklı saygıya dayalı sosyal uyumun sağlanmasında kendilerine önemli ödevler düşmektedir.

Bu henüz çözülmemiş ihtilaf yeni laiklerin amacı olan kapsayıcı demokrasiyi getirme konusundaki çabalarına bağlıdır. Dini vecibesini yerine getiren hanımların tüm vatandaşlık haklarından yararlandırılması konusunda neler yapılacaktır? Derin devletin kırmızı çizgisi buna ne kadar izin verecektir? Yeni Anayasanın kabulü ile yeni laiklerin getirecekleri vatandaşlık anlayışı bu konuda gerekli bir araç olabilecek midir?

Yeni Bir Laiklik, Yeni Bir Modernite...

Prof. Dr. Ferhat Kentel

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemiyle birlikte, Türkiye'de "çağdaşlaşma" adı verilen ve "Batı"nın model olarak alındığı modernleşme süreci farklı toplumsal gerilimler üretti. Bu gerilimlerin üremesinde seçkin / seçkinçi zümrelerin toplum içindeki dinamikleri ve ilişkileri gözardı eden, yukarıdan aşağıya empoze edilen toplumsal mühendislik yöntemleri temel bir rol oynadı. Modernleşmeci seçkinler ve onların zihniyetinin yönlendirdiği Türk ulus-devleti, kendi meşruiyetini, "ötekiler" üzerinden kurdu. Batı'dan, özellikle Fransa'dan devşirilen, dolayısıyla yabancı olan bir "toplumsal temsil", ötekiliği "geçmiş bir tarih", "eski bir rejim", "eski yazı", "eski milletler", "eski gelenekler" üzerinden kurdu. Bu modernleşme projesi kendi çağdaşlığını kabul ettirmek; "yeni bir ulus", "yeni bir vatandaş", "yeni bir toplum" ve daha da önemlisi "yeni bir insan" yaratmak üzere, Anadolu topraklarında yaşamakta olan insanların sahip olduğu kültürel özellikleri, kodları unutmak ve marjinalleştirmek için büyük çaba harcadı.

Çağdaşlaşma / Batılılaşma projesinin sahiplerine göre, Anadolu topraklarında yaşayan insanların dinleri, etnik kökenleri "kutsallaştırılan" bu yeni insan modelinin önünde engeldi. Bu engelleri ortadan kaldırmak için çok yönlü olarak yürütülen çabaların hedefleri arasında Gayrimüslimlerin (sermayelerinin mümkün olduğunca "millileştirilerek") Türkiye topraklarını terke zorlanmaları (ya da görünmez kılınmaları), en büyük etnik grup olarak Kürtlerin Türkleştirilmesi ve bunların yanısıra, ehlileştirilmiş, devlet kontrolüne alınmış bir din anlayışına bağlı olarak toplumun büyük çoğunluğunun dini olan İslam'ın kamusal hayattan ve kamusal alandan uzaklaştırılması bulunuyordu.

Bunlardan birincisi başarılı oldu. Zaten Osmanlı döneminde büyük ölçüde temizlenmiş olan Gayrimüslimler, Cumhuriyet döneminde de belirli aralıklarla (Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları, Kıbrıs krizi, Azınlık Vakıfları'na ilişkin yargı kararları) uygulanan sindirme politikalarıyla yok denecek kadar azaldılar.

Bugün, projenin Kürtlerle ilgili olan kısmının çözümediği biliniyor. Bir yandan asimilasyon politikaları bir ölçüde başarı sağlamış olsa bile, Cumhuriyet tarihi boyunca çıkan isyanlar, yaklaşık 30 yıldır varlığını sürdüren PKK sorunu düşünüldüğünde, “yeni kutsal insan” projesinin tüm Kürt nüfus üzerinde etkili olamadığı anlaşılıyor.

Toplumun dinle yaşadığı ilişkiye yapılan müdahaleler de, Kürt sorununda olduğu gibi, bir ölçüde başarılı oldu. Otoriter laiklik ve yukarıdan aşağıya tasarlanmış olan resmi din yorumu yeni yaratılmış sınıflar içinde karşılığını buldu. Ancak toplumun büyük çoğunluğu murad edilen “temsil” ile mutlak bir uyum içine girmedi. Modernleşmeci devlet “eski” olan dinden utanmayı emrederken, bu büyük çoğunluk yüzyılları aşan bir gelenekle bağlarını verili yeni koşullarda yeniden üretti. Tepkisini önceleri “isyan” gibi sert yollarla gösterirken, zaman içinde “geri çekilme”, “sivil itaatsizlik” gibi yöntemlerle oyunun dışında kalarak gösterdi ya da “uyum” sağlayarak “hayatta kalma” arzusunu öne çıkardı. Fakat bütün bu tepkiler, “yukarıdan aşağıya” da olsa modernleşme dinamiklerinden bağımsız değildi. Dinlerine bağlı olan, toplumsal hayatlarını din vasıtasıyla anlamlandıran kesimler –tam da modernleşmeye bağlı olarak- kendilerini ifade etmek ve “ses”lerini duyurmak, çeşitli siyasal dalgalar altında toplumsal aktör olmak için mücadele verdiler. Dolayısıyla bu mücadele, Batı’dan adapte edilen ve kendinden başka gerçek-

lik tanımayan seçkin proje için süreklilik taşıyan bir “ötekilik” ve “tehdit” söyleminin meşruiyet aracı oldu. Sonuç olarak, Gayrimüslimlerin ve Kürtlerin de yaşadığı bu ötekileştirilme ve tehdit olarak algılanma, “modernleşen” ancak aynı zamanda “modern toplumda” “dinlerine dayanarak” hayatlarını anlamlandırmaya çalışan insanlar için sürekli bir travmanın kaynağı haline geldi.

Bugüne kadar kamusal alandaki hakim modernleşmeci söylem, ne pahasına olursa olsun, kendi yorumunun dışında başka modernlik pratiklerini içine almamak üzere olağanüstü bir çaba harcadı. Kendi kutsallığını korumak üzere “savunmacı”; farklı pratikler ve hayat tecrübeleri karşısında “dışlayıcı” bir konum aldı. Bu dışlanan kesimlerin konuşma çabaları, hatta bu kesimler üzerine “izin verilen” yorumlar dışında yorum yapmak, “kutsallığın” zarar görmemesi adına gayri meşru sayıldı, yasaklandı, “ihamet”le suçlandı.

Bu nedenle ve otoriter modernleşmenin ürettiği çok çeşitli kutuplaşmalar içinde eşit yurttaş olmak isteyen ancak mağdur olan insanlar üzerine yapılan araştırmaların çok fazla olmadığı, yapılan araştırmaların ise “modernleşmeci” söylem tarafından çarpıtılarak boğulduğu Türkiye’de dışlanan kesimler üzerine araştırma yapmak, onların seslerini duyurmak ve “ne” dediğini anlamak büyük önem taşıyor.

İşte Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği için ANAR tarafından gerçekleştirilen “Türkiye’nin Örtülü Gerçeği - Başörtüsü Yasağı Uygulamasına Maruz Kalan Kadınlar Üzerine Araştırma”, modernist söyleme göre “gayri meşru” ilan edilen farklı gruplardan birinin, taktığı başörtüsünden mağdur olan kadınların seslerini duyurmayı amaçlıyor.

Dışlamanın Sembolü Olarak Türban

Öncelikle bir kutuplaşma meselesi olarak “başörtü” etrafında sürdürülen tartışmanın “türban” meselesi olarak konulmasına ilişkin olarak düşünmekte yarar var. Başörtü takan kadınların sorunu, meselenin tanımında yani kamuoyunda “türban sorunu” olarak tanımlanmasında başlamaktadır. Her şeyden önce “türban” Fransızca kökenli bir kelime ve saçları görülmeyecek bir şekilde örtmeye yarayan bir “başlık” ya da “baş tuvaleti” anlamına geliyor. Sözlük anlamı “başlık” olan bu kelime, 1984’te YÖK Başkanı İhsan Doğramacı’nın bir arayol formülü ve “buluşu” sayesinde, Türkiye geleneklerinden beslenen “başörtü” yerine daha “modern” bir görünüme işaret etmek üzere Türk siyasal çatışma kültüründe yerini aldı. “Türban” bu çatışma kültüründe yer aldı ama kelimeyi benimseyenler ve kullananlar esas olarak “türbanı” sorun olarak görenler oldu. “Türban” başörtülü insanların kelime dağarcığına girmedi.

Araştırmaya göre ise, medyada ve kamuoyundaki yaygın isimlendirmenin aksine, konunun aktörlerinin yani birinci dereceden muhataplarının %79’u başlarını örttikleri nesneyi “başörtüsü” olarak isimlendirmektedir. “Türban” kavramını kullananların oranı sadece %6’dır. Bu bulgu 2003 yılının Mayıs sonu Haziran başında *Milliyet* gazetesinde yayınlanan ve Türkiye çapında toplumun genelini temsil eden bir örnekleme yürütülen başka bir araştırmanın verileriyle de örtüşüyor. O araştırmada çıkan sonuca göre, başları kapalı kızlar ve kadınlar arasında örtünmek için kullandıkları örtüyü “türban” olarak nitelendirenlerin oranı sadece %5’tir.¹

O zaman şunu söylemek mümkün görünüyor: “Türban” kelimesi dışarıdan ithal edildi ve tepeden aşağıya

doğru sunuldu; anca o “şeyi” takanlar tarafından kabul görmedi. Buna rağmen, “sorun” haline geldi ve sorunun adı “türban sorunu” olarak kondu. Daha doğrusu, Türkiye geleneklerine ait bir kelime olarak “başörtüsü”, onu takmayanlar tarafından “türbana” dönüştürüldü. “Başörtü”, “babaannelerin” kullandığı ve reddedilemeyecek bir kelimeye ve işarete tekabül ettiği için, bir yabancılaştırma operasyonu ile “türban” olarak ilan edildi ve savaş açıldı.

O zaman şu da söylenebilir: Türkiye’de sorun “türban” değil; sorun başörtüsü ve başörtünün temsil ettiği ya da başörtüyle içiçe geçen bir yaşam tarzı, bir kültür, bir değerler bütünü, şu ana kadar işletilen devlet merkezli modernleşme sürecinden farklı bir modernleşme hikayesi, şu ana kadar devlet kontrolundaki dinsellikten farklı bir dinseliktir. Başörtü, yükselmekte olan, olağanüstü bir mobilite kazanan, bu mobiliteyle birlikte yeni bir birikim kazanan, farklı bir varolma “yolunu” düşünebilen ve geliştiren bir toplumsal kesimin en belirgin dış görünüşlerinden biridir. Öyle anlaşılıyor ki, farklı bir varoluş tarzının ifadesi olarak “başörtü” –varlığıyla- seçkin projenin meşruiyetini ve statükoyu sorguluyor ve güvensizlik yaratıyor. Türkiye topraklarına ait, Türkiye’ye dair bir toplumsal dinamik sonunda okula, üniversiteye gitmeye çalışan genç kızların içinde bulunduğu, yani aslında devletin gurur duyması gereken, modernleşmenin başarısı olarak görülebilecek bir hareketin (en basitinden, kızların okula gönderilmesi istenmiyor muydu?) önünün kesilmesi söz konusu.

Batı tarzı bir temsilde kendini görmeye ve göstermeye çalışan “yeni kutsal insan” projesi cephesinden bakıldığında, “başörtünün” önü kesilemezdi ama “türbanın” kesilebilirdi... Başörtü bir “simge” değildi; o anne-

lerin, anneannelerin örtüsüydü. İktidar blokuna hakim olan otoriter zihniyet o zaman “türban”la simge yarattı; çünkü türban “bizim” değildi.

Bu durumda, “laiklik karşıtı bir simge olup olmadığı” tartışılan türban bizatihi iktidar blokunun dışa bakan yüzü olarak otoriter laikçilik anlayışının “simge”si olarak adlandırılabilir. Yani “türban” kelimesi, beynin (ya da aklın) sadece tek bir yanını işletmeye koşullandıran dogmatik rasyonaliteyle bina edilen modernleşmeçi zihniyetin ve bu zihniyetin sağladığı meşruiyetin arkasında yatan ekonomik, sosyal ve kültürel iktidar yapılarının kullandığı bir simgedir.

Dolayısıyla, bir meşhur “simge” ve “sorun” olarak “türban”, Türkiye’de iktidarlarını korumak için simgeleştirenler ya da yaratılan bu “simgeye karşı” kendilerini anlamlandıranlar dışında kimsenin kullanmadığı bir kelime haline gelmiştir. Söz konusu örtü, Hint yarımadasında “burka”, Arabistan’da “hicab”, İran’da “çador” gibi türlü çeşitli isimlere sahip... Yani “türban” kelimesi üstlendiği işlevle bir yandan Türkiye’deki başörtüsü ile bağları koparırken, diğer yandan İslam dininin dünya üzerindeki farklı yaşam tarzları ve renkleri ile de bağlantısız kalıyor.

Ancak öte yandan, kelimenin ithal edildiği Fransa’da da “türban” kelimesinin kullanımda olmaması ilginç bir durum yaratıyor. Yani Türkiye’de seküler milliyetçiliğin bugün vardığı noktada, “kendimize özgünlük”, “bize yönelik tehdit ve tehlikeler”, “ulusallığımız”, “bölücü dış mihraklar” gibi söylemlere rağmen, dışarıdan alınan ve toplumun üzerine giydirilen “bir Fransız istisnası” olarak laiklik modelinin sahibi Fransa’da da “türban” yok. Ama “istisnaî durumların” ülkesi Fransa’da söz konusu “örtü” konusunda benzer sorunlar yaşanıyor... Benzerlik örtüye “islami fular” gibi “yabancı” ve “yabancılaştı-

ıcı” bir ad verilmesiyle başlıyor ve orada bitiyor... Çünkü özellikle göçmen işçiler vasıtasıyla toplumun içine giren “müslüman” unsurunun “yabancılaşma” söz konusu her şeyden önce... Yani Fransa, dışarı doğru konuşurken, içerisiyle ilgili olarak “en demokratik müslüman ülke” gibi bir pay çıkarma ihtiyacı olmayan; içeridekileri yabancılaştırmak değil, varolan yabancıları içeri almak sorunuyla karşı karşıya olan bir ülke...

Siyasal Başörtü – Babaannelerin Başörtüsü

2003’te *Milliyet* gazetesinde yer alan araştırmaya göre, Türkiye’de toplumun büyük çoğunluğunun (%70) “türbanı” laiklik karşıtlığının simgesi olarak kabul etmediği veriler arasındaydı. Hazar grubunun araştırması da bu verileri doğruluyor. Bu araştırmada, başörtüsü yasağından mağdur olan kadınların %75’inin “politik/ideolojik tutumların gelişmesi için erken yaşlar olan ilkökul öncesi, ilkökul, ortaokul veya lise döneminden beri” başörtülü olduğu; liseyi bitirdikten sonraki dönemlerde başörtü takmaya başlayanların oranının %21 olduğu görülüyor. Ayrıca aynı *Milliyet* araştırmasında olduğu gibi, Hazar araştırmasında da görüşülen kişilerin tamamına yakını (%99) dinin emri olduğuna inandığı için başını örttüğünü belirtiyor.

Hazar araştırması genel olarak, Türkiye’de ana akım medya vasıtasıyla meşrulaştırılan “türbanın siyasal amaçla” takıldığı yönündeki yargının anlamsızlığını ortaya koyuyor. Ancak bu konudaki en önemli veri, “tesettürün çoğunlukla aileden tevarüs eden bir tutum” olduğunu gösteren sonuçlardan elde ediliyor. Buna göre, yasaktan mağdur olmuş tesettürlü kadınların %98’inin annesi de başını örtüyor. Başka bir deyişle, başörtü siyasal veya ideolojik bir kopuşun değil; bir

geleneğin ya da “devamlılığın” işareti olarak belirginleşiyor. Yani bir anlamda “babaannelerin başörtüsü” ve bugün kentlerde sorun yaratan “türban” aynı bütünün, aynı hikayenin bir sonucu. Sorun yaratan tek fark ise şu: Babaannelerin okullaşması, üniversiteye gitmesi ya da meslek hayatına girmesi söz konusu değilken, yeni kentli kesimler yani babaannelerin, modernleşmenin bir sonucu olarak değişen torunları üniversitelere ve iş yaşamına giriyorlar. Kent hayatında belli bir zaman diliminde statükolaşmış, arkasında sınıfsal güç ilişkileri barındıran ve “çağdaş” giyim kuşam kabulleri etrafında dengeleri bozuyorlar.

Başörtü krizinin örttüğü sınıfsal mücadeleye ve kültürel kodlarla yürüyen bu mücadelenin izlerine gene *Milliyet* araştırmasında rastlanıyor. Örneğin, üniversite mezunlarında ve üst sosyo-ekonomik gruplarda “türbanı” sorun olarak görenler daha yüksek orana sahip. İlkokul mezunlarının %14’ü “Türbanın laiklik karşıtlığının simgesi olduğunu” düşünürken, üniversite mezunlarında bu oran %38’e çıkıyor. Anlaşılan o ki, toplum mühendisliği çabaları ancak bu kesimlerde nispeten başarıya ulaşmış. Kamusal alanın “inançsız” olması gerektiği bilgisi, bu kesimlere öğretilmiş ve bu kesimler tarafından içselleştirilebilmiş. Bir yandan “sterilize” edilmeye çalışılırken, diğer yandan, sadece, batılı olmayan, batıcılığa öykünen zihniyetin simgelerine yer veren bir kamusal alan tanımını dayatması bu kesimde anlaşılan bir ölçüde işe yaramış. Bu kesim gerçekten istenilen formatta “modernleşmiş” ve formata uymayan her türlü tezahürden “utanmayı” öğrenmiş... Bu anlamda, üniversitenin, istenilen formatı sağlayan en önemli kalelerden biri olduğunu ve iktidar sağlayan bu kalelerin kaybedilmemesi için büyük bir direnç gösterildiğini söylemek mümkün görünüyor.

Öte yandan, *Milliyet*’in araştırmasına göre, üniversiteye ilişkin başka bir sorun daha kendini gösteriyor. Başörtülü üniversite mezunları arasında “dini / inançları gereği başlarını kapattıklarını” vurgulayanların oranı %100. Oysa eğitim düzeyi düşük olan başörtülü kadınlar arasında “alışkanlık”, “gelenek” gibi gerekçeler de vurgulanmış. Yani yaşlanan modernleşme modelinin nispeten denetleyebildiği bir alan olan üniversite elinden kayıyor. O zaman toplumdaki değişim ve yenilenmeyle birlikte yükselen ve –atalarından öyle gördüğü için değil– kendi kararını ön plana çıkararak, kendine sahip çıkan kadınların başlarına taktıkları ve yaşlı zihniyetin “türban” adını taktığı, meşruiyet bozucu başörtü sorunundaki korkuyu anlamak da kolaylaşıyor.

Kuşkusuz modernliğin ya da farklı modernleşme projelerinin en büyük başarılarından biri, insanın doğa ve insanlık üzerinde kuracağı hâkimiyet yolunda gerekli olan üretim için ilerleme fikrini ve bu fikre uygun olan yaşam tarzını öğretmesi; bazan kaba, bazan ince denetim teknolojileriyle bu yaşam tarzına dönük bir çekim gücü yaratması oldu. Bu amaç dışındaki yaşam tarzları, alternatif modeller “geri” sıfatıyla tanımlandı; “utanılması” gerektiği öğretildi... Ancak utanmak, sadece otoriter seküler formatın uyumlulaştıramadığı ve dışarıda kalan tezahürlere karşı hissedilen ve kalelerin korunması gerektiğini hatırlatan bir duygu değil. Utancın bu kadar yoğun olmasının daha da önemli nedeni, “utanılacak” unsurların bizzat bireylerin kendi içlerinde de yaşamaya devam etmesinde yatıyor. Çünkü “utanmayı” öğreten modernist söylem, hayatın “rasyonel – irrasyonel”, tarihin “ileri – geri” şeklinde bölündüğüne dair bütün iddialarının ve bölünmesi yönünde bütün çabalarının tersine, mutlak bir başarı sağlayamadı. “İrrasyonel” ya da “geri” olarak adlandırdığı bütün

varoluş halleri toplumlarda ve bizzat bireylerin içinde yaşamaya devam etti. Dolayısıyla “çağdaşlaşmış” birey, “modern” olarak adlandırılmış kamusal alanda, modern teknolojiler tarafından öğretilmiş olanlar dışındaki tezahürlerinden, kelimelerinden, inançlarından utanmayı öğrendi. Bu açıdan bakıldığında, özellikle Türkiye’de “çağdaş” modernist söylem açısından kabul edilemeyen farklı unsurların aslında bireylerin kendi içlerinde varolan ve modernist temsillere uymayan unsurlar olduğunu; bireyin her an su yüzüne çıkabilme potansiyeli taşıyan bu unsurlara karşı kendi içinde kıyasıya bir mücadele verdiğini belirtmek gerekiyor.

İşte bu durumda, başörtüleriyle modern kamusal hayata girmeye çalışan kadınlar “sorun” yaratıyor. Hiçbir şekilde homojen olmayan, farklı ve zengin tecrübeler yaşayan ve başka türlü olunabileceğini düşünen bu başörtülü insanlar -her şeye rağmen- utanmıyorlar; “kendileri” gibi olmaya çalışıyorlar. Ve onların “utanmıyor” olmaları, “utanmaların” kendi içlerinde tekrar “geriye” düşmekten korkmalarına, kendilerine olan güvenlerini kaybetmelerine neden oluyor.

Söyleme Karşı Direniş

Araştırmadan çıkan önemli sonuçlardan biri ise “başörtüsü ile ilgili yürütülen yasağın sonuç almak açısından pek de başarıya ulaşamadığında” gözlemleniyor. Çünkü verilere bakıldığında, yasaklama sonucunda başını tamamen açanların oranı sadece %1 iken, başını herhangi bir biçimde açmayanlar çoğunlukta (%40.5) olduğu görülüyor.

İktidarın gücü, söyleminin bizzat insanlar tarafından içselleştirilmesinde yatar. Ancak bu söylem insanları ikna edebilecek şekilde toplumların ve bireylerin

kılcal damarlarına girmek yerine açık bir baskının ifadesi haline dönüştüğü takdirde, iktidar yerine baskının ya da tahakkümün dili haline gelir. Başka bir deyişle, baskı ya da tahakkümün en belirgin özelliği “çıplak” bir şekilde “dışarıda” kalması ve görünür olmasıdır. İşte başörtülü kadınlar için zorlu fakat bir o kadar aşıkarcı olan “direniş” tam da bu baskının çıplaklığından kaynaklanıyor. Görünür olan tahakküme karşı, görünür bir direniş vücut buluyor.

Bugün modern toplumların hiyerarşik yapısı ve “rasyonel ilerlilik” dinamiği karşısında en güçlü muhalefet, özel alana itilen kültürel referanslardan, alternatif inançlardan geliyor. Küreselleşen dünyada referans bolluğu, dünyanın sahip olduğu olağanüstü farklılaşma, modernitenin “iyilikleri” yanısıra getirdiği “kötülükler” karşısında bölünmüş olan parçalar, hayatı yeniden anlamlandırabilmek için tekrar birleşmeye çalışıyor. Bu çaba en çok ulusal çapta derin bir kriz yaratıyor. Bu küresel düzeyin sorunsuz olduğu anlamına gelmiyor. Ancak her halükarda, yeni zamanlarda kamusal olan ve özel alan ayrımı da anakronik bir özellik sunmaya başlıyor; çünkü modernlik zaten özel alana da girdi. Ama özel alan da fiilen kamusal alana girdi. Hiçbir dinsel, hiçbir dil sadece evde yaşanmıyor; çünkü bunların hepsi modernliğin dilini öğrendi. Gündelik hayata, karanlık olduğu iddia edilen o dünyaya kapatılan pratikler bugün modern hayatın içine giriyor. Modernist, ulusalcı dilin, kamusal alanı 19. yüzyıldaki gibi tanımlamaya çalışması, kendisini ulusun arkasına saklamaya çalışan zümrelerin, sınıf iktidarının bunu artık becerememesi anlamına geliyor.

İşte başörtülü kadınların “açık direnişi” (başörtüsünü çıkarmayı reddetmek), yasaklı bir kamusal alana girmek için bu tür muhalefetin mücadelesini yansıtır.

yor. Ancak öte yandan, görüşülen kadınların %35'inin sadece yasağın uygulandığı yerlerde başını açtığı; %20'sinin ise başörtüsü yerine geçecek şeyleri (peruk, şapka, bere vs.) kullandığı gözönüne alındığında ise, direnişin de tekdüze olmadığı, seküler milliyetçilik "stratejisine" karşı çok farklı "taktiklerle" içiçe geçtiği görülüyor.²

Paradoksal bir şekilde, başörtü yerine örneğin şapka takarak üniversitelere giren kadınlar, bir tür "taviz verme" duygusu taşıyorlar da, belki daha da önemli sonucu modernist söylemin içinde yaratıyorlar. Uyumlulaştırılan modernist söylem "taviz veriyor"; içine "yabancı" unsurlar giriyor ve bu nedenle değişiyor.

Dışlayan "Yurttaşlık" ve Travma

Buraya kadar yazılanlar başörtüleriyle "sorun yaşayan", ancak aynı zamanda egemen söylem için de "sorun yaratan" kadınların "toplumsal aktör" olarak taşıdıkları "dönüştürme" potansiyeline işaret ediyordu. Ancak başörtülü kadınların hikayesi sadece "toplumsal aktör" olma potansiyelini değil, aynı zamanda bu toplumsal aktörün ezilmesi ya da kendi kimliğinin inşa sürecinin daha başlamadan engellenmesi operasyonunu da içeriyor.

"Uygulanan yasak sonunda başını açanların %73'ünün eğitimini tamamlayabilmek, %22.5'inin ise işini kaybetmemek için başörtüsünü çıkarmak zorunda kalmaları" söz konusu kadınlar arasındaki parçalanma ve ezilme boyutuna işaret ediyor. Aynı şekilde, "yasaklama neticesinde kaybettikleri hakları geri kazanabilmek için" görüşülen kadınların sadece %17'sinin yargıya başvurması, %76'sinin ise hukuk yolunu denememiş olması ve bu kesimin %63'ünün yargıya güven duymama-

ları aslında hem teorik olarak kendini gerçekleştirmek anlamında "modern yurttaş" olmalarının önüne geçilmesi hem de fiilen "modern yurttaşlık" alanından sürülmeleri anlamına geliyor.

Bir bakıma, başörtülü kadınlar, bir sarkaç hareketi içinde, aktör olmak ve olamamak arasında gidip geliyorlar. Görüşülen kadınların önemli bir kesimi sorunun çözümünün (siyasal kurumlar, Cumhurbaşkanı vb.) mümkün olacağını düşünürken, umut taşıyan güçlü yanlarını gösteriyorlar. Bu kesim teorik anlamda modernliğin "bilinçli" ve "sorumlu" yurttaş tanımına uyar-ken, "sorunun çözümü konusunda ümitsiz olan", "sorunun kimse tarafından çözülemeyeceğini düşünen" %8.5'lik başka bir kesim ise "yalnızlık" ve "yenilmişlik" duygusunu görünür kılıyorlar. Sorunun kimse tarafından çözülemeyeceğini düşünenler görece olarak çok yüksek bir oranda olmasa da, %60 civarında bir kesimin "ülkesine ve hukuka olan güveninin sarsıldığını" söylemesi, sarkaç hareketinin içinden geçtiği duygu hallerine işaret ediyor.

Başörtülü kadınların yenilgi duygusu, kuşkusuz temel olarak eğitim ve iş alanlarında somutlaşıyor. İlkokul çağından beri sosyalleştikleri dünyada, kabaca, okula gitmek, meslek sahibi olmak ve çalışmak olarak özetlenebilecek bir hayat planı radikal bir şekilde kırılmaya uğruyor. Kadınların %21'i "başörtülü olarak iş bulamıyor"; %18'i "başını örttüğü için arka planda çalışmaya zorlanıyor"; %17'si ise "mesleği dışında başka bir iş yapmak zorunda kalıyor".

Çalışmayan başörtülü kadınlar arasında, öğrenci oldukları için çalışmayan %43'lük kesim bir kenara bırakılırsa, %33.5'lik bir başka kesimin "başörtülü olarak iş bulamadığı" anlaşılıyor. "Başörtüsü yasağı nedeniyle eğitime devam edemeyenler" de eklendi-

ğinde bu oran %35'e çıkıyor. Modernist öğretiye "ters" düşebilecek cevap verenlerin, yani "ailesi / eşini izin vermediği için" ve "kadınların çalışmasını doğru bulmadığı için" çalışmayanların oranı ise sadece %6'da kalıyor.

Başörtüsü yasağından mağdur olan kadınların hayat hikayelerini sadece ekonomik bir faaliyetin gerçekleşeceği çalışma hayatıyla değil, toplumsal hayatın geneliyle ilgili bir "kırılma hikayesi" olarak özetlemek mümkün görünüyor. Örneğin, %4.5'lik bir kesim hariç, kadınların çok büyük bir kesimi başörtüsü yasağı nedeniyle çeşitli "sosyal mağduriyetlere" uğradıklarını düşünüyorlar. Bu mağduriyetler "eşit vatandaşlık" ilkesinin nasıl ortadan kalktığını açıkça gösteriyor: "Kamu kurumlarında diğer vatandaşlara göre farklı muameleye uğramak" (%51.5); "sorun yaşama ihtimali nedeniyle belli ortamlara gidememek" (%51); "bazı toplum kesimleri tarafından dışlanmak" (%36.5).

Benzer bir durum, başörtülü kadınların eğitimle olan ilişkilerinde de ortaya çıkıyor. Görüşülen kadınların %72'si eğitim yaşamlarında başörtüsü yasağı nedeniyle mağdur olduklarını; bu mağduriyetlere ilişkin olarak, %25'i okulunu bırakmak zorunda kaldıklarını; %19'u ise başını açtığı için başarılarının düştüğünü belirtiyorlar. Bunlara, başörtüsü yasağı nedeniyle eğitimini kesmek zorunda kalanlar ve yasak nedeniyle üniversite sınavına giremeyenler de eklendiğinde dışlanmanın boyutlarını anlamak mümkün oluyor..

Ancak mağduriyet sosyal alanlardan "dışlanma"yla sınırlı kalmıyor. Modernizmin korkular eşliğinde ele geçirdiği bedenlerin "saflık" arayışı ve "bulaşma" sendromu "utanılacak ötekiler" olarak başörtülü kadınlarla araya bariyerler koyduğu gibi, onları fiziksel olarak

ezmekten de kaçınmıyor: Kadınlar arasında %28'lik bir kesim başını örttüğü için "sokakta taciz/hakarete" uğradığını, yaklaşık %25'lik bir kesim ise okulda taciz/hakarete uğradığını belirtiyor. Bu durum ise inançlarından ötürü yaşanan sorunların esas olarak bir "kadın meselesi" olduğunu ve başörtülü kadınların yalnızlıklarının boyutlarını gösteriyor.

Başka bir deyişle, modern kamusal alanda kendini gerçekleştiren "saldırgan ve tehdit eden türbanlı" söyleminin tersine, bizzat saldırı karşısında geri çekilmek zorunda kalan, üstelik içinde bulunduğu cemaat ve gruplardan bile başını açması için baskı gören kadınların varlığı gözönüne alındığında, özellikle bazı kadınlar için, tam bir kuşatılmışlık ve çaresizlik haline dönüşmüş bir başörtü pratiğinin söz konusu olduğu anlaşılıyor.

Ancak bu yalnızlık ve yenilmişlik duygusu sadece toplumsal, kamusal hayata girememek ya da gerçek bir yurttaş olamamakla ilgili değildir. Yasak nedeniyle başını açmak zorunda kalan kadınların, bu olaydan "derin biçimde" etkilendikleri; bilimsel disiplinler açısından bakıldığında, belki ancak psikolojinin bir ölçüde anlayabileceği derecede etkilendikleri anlaşılıyor. Şu veriler tam olarak bu psikolojik boyuta, iç sarsıntısına, kişilik üzerindeki kırılmalara ve travmaya işaret ediyor:

Başörtüsünü çıkaran kadınların %71'i "kişiliğinin zedelendiğini/parçalandığını" belirtiyor; %63'ü "kendini hakarete uğramış" hissediyor; %47'si başını her açtığında bundan "utanç duyuyor"; %46.5'i "kendini günahkar" hissediyor; %66.5'i medyanın olumsuz tutumu nedeniyle "onurunun incindiğini"; %54'ü "suçlu muamelesi gördüğünü ve bunun kendisini üzdüğünü"; %46'sı ise kendini "diğer insanlara göre daha fazla baskı altında hissettiğini" belirtiyor.

Yaşanılan yıkım sadece kamusal / dışarıdaki hayat-tan kaynaklanan nedenlerle gerçekleşmiyor; travma evlere kadar uzanıyor. Önemli bir kesim (görüşülen kadınların üçte ikisi) bundan muaf kalsa da, geri kalan azımsanmayacak bir kesim aile yaşamlarında sıkıntılar yaşamışlar; aileden ya da akrabalarından başını açması hususunda baskı görmüşler. Başka bir deyişle, en “özel” alan olarak ailelerin bile, kamusal alandan gelen baskı karşısındaki çaresizlikleriyle çocuklarına değil, kamuya uyum sağladıkları görülüyor.

Sonuç olarak başörtüsünden ötürü mağdur olan kadınlarla ilgili olarak şu tespit yapılabilir: Başörtülü kadınların yaşadıkları mağduriyet süreci bir tür “işken-ce”ye dönüşmüştür. Çünkü “kişiliği ezme”, “yıkma” söz konusudur ve bu yıkım “özgüvenin yıkılması”, bir daha başını kaldıramayacak ölçüde bireyselliğin, tekil-liğin, toplumsallığın yok edilmesi, derin bir “trav-ma”dır. Ancak bunun sadece topluma dışarıdan mühendislik yapan bir devlet tarafından değil; aynı toplu-mun içinden, toplumsal değerleri görünmez kılmış toplumsal normları taşıyan diğer “yurttaşlar” vasıtasıyla yapılması, kadınların önündeki güçlü engellere dair önemli bir ipucu veriyor.

Dolayısıyla, kadınların potansiyel olarak yaşayabi-lecekleri hayatlar altüst oluyor. Örneğin kadınların %94’ü başörtüsü yasağı olmasaydı “şu andakinden daha farklı bir yaşamı” olacağını düşünüyor. Başörtü-sü yasağının hayatını değiştirdiğini düşünen kadınların %68’i yasağın olmasaydı “daha iyi bir eğitime”, %64’ü daha farklı bir sosyal hayata, %45’i ekonomik olarak daha rahat koşullara sahip olacağını düşünüyor ve çok önemli bir veri olarak, %45’i ise kendisine daha fazla güveneceğini belirtiyor. Kadınların “yasağın olmasaydı daha farklı (ve kuşkusuz daha iyi) bir hayata sahip ola-

bileceklerini” düşünceleri oldukça “mantıklı” bir veri sunuyor; çünkü kadınlar özellikle üniversiteyle ilgili olarak besledikleri somut hayallerini gerçekleştirmenin imkanlarını kaybediyorlar. Çünkü en azından %26’lık bir kesim üniversite eğitimine başlayamadıklarını ya da tamamlayamadıklarını ve akademik kari-yer yapamadıklarını belirtiyorlar.

İktidar Dili Olarak “Çağdaşlık” Yerine “Yeni” Bir Modernite ve Çoğulluk

Sonuç olarak, temsil edilmek istediği resmi “Batı”da bulan, ancak “Batı” modernitesinden oldukça farklı özellikler sunan bir moderniteyi dayatan, kadere inanan insanların kaderi ile oynayan, dayattığı yaşam tarzı ve normları kutsallaştırarak / “dinleştirerek” müdahale eden, özel hayatları, evlilikleri bile değiştiren, insandan anlamayan, insan için değil, kendi için, içindeki seçkin bir zümre için varolan bir devlet ve ideolojisine rağmen, başörtülü kadınlar Türkiye’de başka bir modernitenin yaşanmakta olduğunun ve kendilerinin de bu modernite-nin aktörü olduklarının işaretlerini veriyorlar.

Bu alternatif moderniteyi içiçe geçişleri, hayatın karmaşıklığını ve bu nedenle potansiyellerini taşıyan bir modernite olarak tanımlamak mümkün görünüyor. Bu her şeyden önce başörtülü kadınların heterojen yapısından anlaşılıyor. Otoriter modernizimin bütün iddialarının tersine, başörtülü kadınlar farklı konularda farklı düşünüp, farklı toplumsal ve kültürel dairelerden besleniyorlar. Örneğin, her şeyden önce, bütün dışlanmışlıklarına rağmen, kadınlar duygusal olarak Türkiye’ye güçlü bir şekilde bağlı görünüyorlar. Yaşanabilecek başka bir ülke söz konusu olduğunda, kadınlar AB ülkelerini de Suudi Arabistan’ı da gösterebiliyorlar. Bir başka örnek

olarak, AB konusundaki farklı düşünceler gösterilebilir. Görüşülen kişilerin %40'ı AB üyeliğini desteklerken, %37'si AB'ye karşı olduğunu belirtiyorlar.

Başörtülü kadınlar, aslında bütün laik korkuları boş çıkarabilecek bir potansiyele sahipler. Onlar birçok alanda modern değerlere inanıyorlar; örneğin sadece %3'ü başörtülü kadının yerinin evi olduğunu, sadece %6'sı “çok eşliliği” normal karşıladığını ve %4'ü “namus” nedeniyle insanların öldürülebileceğini; %99'u kadınların evlenecekleri kişileri kendilerinin seçmesi gerektiğini; %86'sı kadınların çalışıp ekonomik bağımsızlığını sağlaması gerektiğini ve %87.5'i ise aile içinde kadın ve erkeğin eşit hak ve sorumluluklara sahip olduklarını düşünüyorlar.

Ancak belki daha da önemli ve çarpıcı bir veri, %77'lik bir kesimin “kadınların başını örtmeden de dindar olabileceğini”; %94'lük bir başka kesimin “toplumdaki yozlaşmanın başörtülü kadınları da etkilediğini” düşünmesinden elde ediliyor. Yasaktan ötürü mağdur olan “başörtülü kadınların, başını örtmeyen hemcinslerine karşı tutumlarının liberal olduğu” anlaşılıyor. Ancak bir adım daha atarak şu da söylenebilir: “Tesettürlü kadınların aslında siyasal amaçlar güttükleri ve gerçek dindar olmadıkları” yönündeki radikal laiklik söylemi liberal değildir. Başka bir deyişle, laik söylem başörtülü kadınlara “niyet atfederken”, başörtülü kadınlar çok daha çoğulcu ve dışarıdakini de içeri alan bir söyleme sahiptirler. Bu durumda “Başörtüsüne karşı olanların aslında başörtülülerini tanımadığını ve anlamak istemediğini”; aynı şekilde “Başörtüsüne karşı olanların aslında başörtüsünün temsil ettiği değerlere karşı” olduklarını” söylemek zor görünmüyor...

Başörtülü kadınların bu içiçelik içeren söylemleri, bir tür “interkültürel” aidiyete tekabül ediyor ve bu sa-

dece dindarlıkla ilgili söylemlerle sınırlı kalmıyor. Örneğin görüşülen kişilerin sadece %12'si sadece başını örtten arkadaşlarının yanında kendini rahat hissettiğini düşünürken, %86'sı arkadaş seçiminde kılık-kıyafetin belirleyici olmadığını belirtiyorlar. Görüşülen kişilerin %96'sının “başörtüsünün siyasal bir malzeme yapılmasını doğru bulmadıkları” yönündeki görüşleri de ele alındığında, başörtülü kadınlar nezdinde “cemaatçi” ve “bizim mahalleci” bir tavrın olmadığını söyleyebiliriz. Bu başörtülü kadınların alabildiğine heterojen ve hem kendilerine mesafeli ve eleştirel bakan, hem de dış dünyayla etkileşimci / düşünümsel (refleksif), her alanda tecrübe kazanan, “düşünce ve ifade özgürlüğü” olarak demokrasiyi, “sosyal adalet ve fırsat eşitliğini” tecrübe ederek öğrenenen bir grup olduklarını görüyoruz.

Laikliği ve Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek

Oldukça zengin veriler sunan Hazar araştırmasından iki paralel sonuç ya da yeni düşünme eksenini çıkarabiliriz. Bunlardan biri laikliğe, diğeri ise modern entegrasyon ve yurttaşlığa ilişkindir. Resmî ve de ege-men ideoloji tarafından sembol haline getirilmiş olan “türban”, daha doğrusu “türban söylemi” laiklik karşıtlığının sembolüdür... Çünkü “türban” kelimesi bu ideolojinin ötekileştirme, dışlama zihniyetinin sembolüdür. Ötekileştirmek için bu ideolojinin “türban” dediği de başörtüsüdür. Kamusal alana çıkan “başörtüsü” ise laikliğin teminatıdır... Çünkü laiklik çoğulcudur... Laiklik, farklı dinlerin ve farklılaşmış dinseliklerin çoğulluğu ölçüsünde, bu çoğulluğu sağlayabildiği ve onların görünür olmasına izin verdiği ölçüde mümkündür.

Sonucumuzun yurttaşlık ve entegrasyonla ilgili olan –biraz daha karışık- tarafına bakalım. Bilindiği gibi, iş ya da çalışma hayatına girmek modern toplumların entegrasyonu için, en temel kriterlerden biridir. Dolayısıyla, başörtülü kadınların çalışma hayatından dışlanmaları ya da bu alanda karşılaştıkları zorluklar üzerinde durmak ve *Milliyet*'in “Türban dosyası”ndan elde edilen sonuçları da ele alarak tartışmayı bir miktar derinleştirmek gerekiyor.

Milliyet araştırmasındaki şu veriler bu tartışmaya imkan sağlıyor: Kamuoyunun %63'üne göre, “devlet dairelerinde çalışan kadınlardan isteyenler başını örtmemelidir”; %37'sine göre ise “devlet dairelerinde çalışan kadınların başı açık olmalıdır”. Başka bir soru ise şöyle: “Size hizmet veren bir memurun, kamu hizmetlisinin (hâkim, öğretmen, tapu müdürü, polis vs.) siyasi olarak ne düşündüğünü belli edecek bir görünümde (rozet, işaret, özel bir şapka, türban vs.) hizmet vermesi sizi rahatsız eder mi?” Toplumun %54'ü “rahatsız etmez”; %46'sı ise “rahatsız eder” şeklinde cevap vermiş bu soruya...

Alınan cevaplarla ilgili olarak araştırma raporuna şu yorum eklenmiş: “Sanıyorum gerçekte, deneklerin büyük çoğunluğu bu soruyu, ‘Türbanlı bir memurun hizmet vermesi sizi rahatsız eder mi?’ diye algılamışlardır. Gözlemlerimiz de bunu teyit etmektedir. Aksi halde, sorunun tam anlaşıldığını kabul edersek, halkımızın yarısından çoğunun, polis ve hakimlerin bile, siyasal eğilimlerini belli eden işaretle görev yapmalarını doğru bulacakları gibi bir sonuçla karşılaşmış oluruz. Bu sonuç, demokraside oldukça deneyimli halkımızın, diğer davranış ve anlayışıyla çelişir.” (*Milliyet*, 30.5.2003)

Ancak burada iki sorun birden var: Birincisi, yöneltilen soruya; ikincisi de yoruma ilişkin... Sorunun ken-

disinde, soruyu hazırlayanların ön kabülleri açığa çıkıyor; yani soruyu hazırlayanlara göre, “türban”, onu takanın “siyasi olarak ne düşündüğünü belli edecek bir görünüm” sunuyor; yani, aynı “rozet, işaret, özel şapka” gibi... Yani bir polis memurunun yakasına taktığı “Altı ok” ya da “MHP'nin bozkurt rozeti” ve bir kadın polisin kafasına taktığı “başörtü”, araştırmacılara göre, eş değerde “siyasal eğilimi belli eden bir işaret”... Oysa araştırmanın manşete çıkan bulgularından, halkımızın türbanı zaten bir “simge” olarak görmediğini biliyoruz. Bu durumda ortaya yorumdaki sorun çıkıyor. Çünkü yorumun tersine, halkımız türbanlı polisten veya hâkimden değil, parti rozeti veya şapkası gibi “siyasal eğilim” belirten işaretlerle ilgili olarak rahatsız olup olmadığını belirtiyor. Yani soru “rozet” ve “türban” için ayrı ayrı sorulsa, rahatsızlık duyanlar birincide çok daha yüksek, ikincide çok daha düşük çıkacaktı. Yani aslında toplumun soruyu doğru anladığını, ama sorunun içindeki karmaşıklığın görülmüş kişileri “çaresiz” bıraktığını söylemek daha mümkün görünüyor...

Başka bir deyişle, *Milliyet* araştırmasında yer alan yorumun tersine başörtülü kadınların (resmi daireler de dahil olmak üzere) çalışma hayatına girmesi, aslında sorun yaratmıyor. Kadınların çalışma hayatından dışlanmasının esas olarak toplumun değil, modernist bakış açısının bir ürünü olduğu anlaşılıyor. Buradan çıkarak, son yıllarda bir “çözüm önerisi” olarak gündeme gelen ve kamu hizmeti “alanlar” ve kamu hizmeti “verenler” şeklindeki ayrıma göre, hizmet alanların başörtüsünü takabileceği, hizmet verenlerin ise takamayacağı yönündeki öneriden söz edebiliriz.

Meselenin çözümü için ileri sürülen bu modeli iki boyutta düşünmeye çalışalım. Birincisi, başörtüsünü çıkarması beklenen kamu hizmeti veren görevli açısından

dan; ikincisi, onun karşısında hizmet veren kişi bakımından. Birinci düzeyde, o kişinin başörtüsünü çıkarması, “kendi” olmaktan vazgeçmesidir ve bu sadece varolan bölünmüş modernist yapının yeniden üretilmesi anlamına gelir. Yani bütünleşme arayan insanın krizinin devamıdır. Aranılan normallığın, şeffaflığın gerçekleşmemesidir. Buna bağlı olarak, akla gelen diğer bir mesele kamu hizmetini veren kişinin erkek olmasıdır. Başörtülü bir kadınla aynı dünya görüşüne sahip bir erkek görevli, sadece görünüm bakımından modernist kabullere uyum sağlamış olacaktır. Böyle bir durum, zaten modernliğin de kendi hesabına devşirdiği erkek düzeni karşısında, kadının bir kere daha ikincil statüye indirilmesi demektir.

İkinci düzeyden, yani hizmeti alan kişi açısından bakalım. Gene kamu hizmeti veren kişinin (örneğin başörtüsü takmayan veya başörtüsünü çıkaran bir kadın ya da erkek bir hakim), bir sanık karşısında “nötr” pozisyona geçeceği varsayılıyor. Bu durum, yaşam tarzı içinde başörtüye yer olmayan bir kadın (veya erkek) sanık veya avukat için doğrudur. Zihinlerimizi biraz zorlarsak, bu durum, hayatında başörtü olan bir insan için ise bu hiç de “doğal” bir durum değildir. Çünkü, modernlik kendini işaretlerle tesis eden bir iktidar içeriyorsa, “başörtü takmamak”, “kravat takmak” da bir işarettir, semboldür; bir yaşam tarzına, bir dünya algısına işaret eder. Kamu hizmetinde bulunan kişinin başörtüsünü takmayarak “nötr” bir görünüm aldığı iddiası ya da bu nötr görünümün arkasına saklanması sadece bir aldatmacadır ve modernizmin sağlamış olduğu bir yabancılaşmadır. Türkiye’de muhatap olunan mahkemeler ve mahkeme kararları bunu gösteriyor. Hakimler sahip oldukları siyasal inanç ve düşüncelere bağlı olarak, aynı olay karşısında, bazan beraat bazan hapis cezası verebiliyor...

Dolayısıyla çözümün başka yerlerde aranması gerekiyor. Hatta örneğin, ütöpik olmak ve insanların karşısına çıktıkları hakimın başörtülü de olsa, başörtüsüz de; kravatlı veya kravatsız da olsa, “adil” olacağına inanmasını; benzer şekilde, kıyafeti ne olursa olsun, bir öğretmenin çoğulcu, sorgulayıcı bir eğitim vermesini sağlayacak bir zihniyetin inşasının mümkün olabileceğini düşünmek gerekiyor. Yani başörtülü de olsa, kravatlı da olsa totaliter kafaların artık nasıl marjinalize edilebileceğine daha çok kafa yormak gerekiyor...

Başörtülü kadınların sahip oldukları çeşitlilik, varolan statükonun dengelerini sorgulama ve sorunsallaştırma potansiyeli ve dolayısıyla sahip oldukları yeni bir modernlik bu yeni zihniyetin bir anlamda Türkiye’de bir yenilenme için oldukça önemli ipuçları taşıyor.

Dipnotlar

- ¹ “Türban Dosyası” – 1, *Milliyet*, 27.5.2003. Araştırmanın sonuçları 31.5.2003 tarihine kadar gazetede yer aldı.
- ² Bireylerin de bizzat içinde hareket ettiği, sınırlar koyan, karmaşıklıkla basitleştirerek uyumu sağlayan “strateji” ve karmaşıklığın, gündelik hayatın birikimlerinin, hayatta kalma savaşının yolları olarak “taktik” kavramlarını Michel de Certeau’dan aktararak kullanıyorum. Bkz. *L’invention du quotidien. 1. Arts de faire*, Gallimard, Paris, 1990.

Bir Ayrımcılık Alanı Olarak “Başörtüsü”

Prof. Dr. Melek Göregenli

İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Psikoloji Bölümü öğretim üyesi

Türkiye’de “Başörtüsü” konusunda söz söylemek, nereden bakarsanız bakın herkes için ve uzunca bir süredir, politik bir yerden konuşmak anlamına gelmektedir. Aslında son çözümlemede herhangi bir ülkede, tarihin her hangi bir döneminde herhangi bir grup, kendisine yönelik kamusal otoritelerce ya da sıradan insanlarca, bir grup olarak tanımlanıp grup olarak hak-sızlığa uğramaktan yakındığında, sanırım zaman ve mekandan bağımsız olarak söyleyebiliriz ki, o ülkede, o zaman ve mekanda hiyerarşik bir sistem söz konusudur ve eğer bir ayrımcı yaklaşım ve uygulamadan bahsedilebiliyorsa, bunu gerçekleştirenler iktidarda olanlardır. Dolayısıyla, bir grubun mağduriyetinden söz ediyorsak, anlamaya ve değiştirmeye çalışıyorsak, kaçınılmaz olarak bir gruplararası ilişkiler süreciyle ilgili, bu sürecin bütünüyle ilgili düşünüyoruz ve neyin doğru –iyi- ya da yanlış –kötü- olduğu üzerine de iddialarımız olmalıdır, olacaktır. Hayatın kendisi aslında bütünüyle politiktir, nasıl yaşadığımız ve dünyayı nasıl algıladığımız ve gelecek tahayyüllerimiz politiktir. Sosyal bilimlerin bilgisinin nesnel, tarafsız, apolitik ya da dünya meselelerinde nasıl bir tavır aldığımızla ilgisinin olmadığı yönündeki modern iddia oldukça tartışmalıdır ve bu yazının konusu değildir fakat kendi adıma söyleyebilirim ki, bir sosyal bilimci olarak gelecek tahayyülüm, herkesin tek tek bireyler ve gruplar olarak farklılıklarının ve benzerliklerinin sınırlarını kendi iradeleriyle belirleyebilecekleri ama bu sınırların herkesin yeterince beraber ve farklı hissedebileceği, ilişkisel bir mesafede kurulabileceği bir dünya fikrine dayanmaktadır. Son günlerde giderek yükselen bir biçimde, AKP’nin seçimlerden çok yüksek bir oy oranıyla başarılı çıkmasından doğrudan etkilenerek, farklı kesimler tarafından, sosyal bilim bilgisinin toplum mühendisliğinde önemli bir ideolojik araç haline getirildiğini ve

bu durumun sosyal bilimcilere büyük sorumluluk yüklediğini düşünüyorum. İsrarla ne sosyal bilimlerin bilgisinin ne de sosyal bilimcinin tarafsız olamayacağını ifade etmek durumunda olduğumuzu düşünüyorum. Sosyal olgular, kendiliğinde politiktir ve bazen genel toplumsal koşullara bağlı olarak neredeyse siyasetin tümünü kapsayacak biçimde kendiliğinden sembolik bir güce sahip olabilirler ya da bu güç olgunun kendisine atfedilir ve giderek sosyal nedenleri ve sonuçlarından uzaklaşabilir; tartışılması anlaşılması giderek karmaşık ve kendisinden bağımsız faktörlerce belirlenen bir hale gelebilir. Başörtüsü konusu bence giderek bu çerçevede anlaşılması gereken bir sosyal olgudur; mağduriyetleri açık olan kadınların yaşadıkları somut ayrımcılıkla ilgili sonuçların giderek üzeri örtülmekte, konu bir ülke meselesinin sembolü olarak ele alınmaktadır. Başörtüsü nedeniyle eğitim hakkından mahrum edildiğini ifade eden bir kadının sırtına ülkenin bütün politik meseleleri yüklenmekte ve bunlar çözümlenmeden bu konunun da çözülemeyeceği sezdirilmektedir; doğal olarak bu konuda söyleyeceğiniz her şey kendiliğinde politiktir. Başörtüsü konusu kuşkusuz bu coğrafyanın sosyal ve siyasal tarihiyle yakından ilgilidir ve bu anlamda tüm farklılaşma ve kutuplaşmaların merkezinde yer almaktadır fakat sonuçları açısından her şeyden önce kadına yönelik çok yönlü bir ayrımcılık sorunudur ve ülkemizdeki diğer ayrımcılık alanlarıyla bir arada ele alınmalıdır. Ben bu yazıda, konuyu, HAZAR'ın ANAR'a yaptırdığı araştırmanın bulgularıyla destekleyerek, bir ayrımcılık meselesi olarak ele alacağım ve sosyal psikoloji literatürünün ayrımcılık üzerine oluşturduğu birikimden yararlanarak sınırlı bir çerçevede anlamaya çalışacağım.

Önyargı ve Ayrımcılık

Sosyal bilimciler, önyargı kavramının tanımında bütünüyle anlaşmamış olsalar da önyargının bir grup veya grubun üyelerine karşı, olumsuz bir ön değerlendirme, tutum olduğu konusunda anlaşılırlar. Önyargılar, geliştirildikleri grup ya da grup üyelerine yönelik olumsuz düşüncelerin yanı sıra hoşlanmama, hor görme, kaçınma ve nefret etmeye kadar uzanan olumsuz duyguları içeren tutumlara da yol açarlar. Önyargılar, diğer insanları, bireysel varoluşlarından değil grup aidiyetlerinden hareketle değerlendirici bir tutumu, olumsuz dogmatik kanaatleri ifade etmektedir. Bu düşünce ve kanaatler, olgunlaşmamış, her türlü kanıttan önce peşin kararlara dayanır. Önyargının davranışa dönüştüğü durumda ise ayrımcılıktan söz edilmektedir. Ayrımcılık, önyargıyla yaklaşılan bir dış grubun, iç grupla ilişkisini imkansız kılacak şekilde sosyal ya da fiziksel olarak uzakta tutulması ve bunun göreceli olarak kalıcı olması biçiminde ortaya çıkan, esasta sosyal farklılaşmayı inşa etmeye yönelik bir eğilimdir. Önyargı, tıpkı kalıp yargılar (stereotipler) gibi, sosyal gerçekliği kabaca şematize etmeye dayanan sürecin bir ögesidir; kalıp yargılar ve önyargılar, insanın gerçekliği ilişkin soysal ve zihinsel temsillerinin bir biçimidirler. Kalıp yargılar, belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran, böylece karar vermeyi kolaylaştıran önceden oluşturulmuş bir takım izlenimler, atıflar bütünü olarak zihnimizde oluşturduğumuz imgelerdir. Bu imgeler tıpkı dış dünyadaki objelerin gerçek özellikleri gibi rol oynarlar. Özellikle yeni olgu, obje ya da gruplar söz konusu olduğunda, önceki bilgilerimize yedirilirler. Böylece kalıp yargılarımız yoluyla, yeni olgu ya da grubu gerçekte olduğu gibi, gerçek özellikleriyle değil, düşünce eğilimlerimize göre

algılarız. Sosyal dünyayı algılamamızı ve yorumlamamızı etkileyen sosyal kategorilendirme, önyargıların oluşumunda temel bilişsel süreç olarak ortaya çıkar. İnsanlar, diğer insanlara ilişkin enformasyonu ayırt etmek veya gruplamak için ırk, cinsiyet, dini inanç, etnik köken gibi fiziksel ve sosyal ayırt ediciler kullanırlar. Bütün bu aşamalardan sonra, çoğu zaman önyargıların oluşumu kaçınılmazdır. Kategorilendirme süreci kişinin kendi grubu ve diğer gruplar hakkında edindikleri bilgileri düzenlerken diğer yandan da stereotipleme, birtakım işlevleri yerine getirir. Sosyal düzeyde, çeşitli sosyal eylemleri açıklayan ve meşrulaştıran grup ideolojilerinin yaratılması ile korunmasına katkıda bulunur ve bir grubu diğer gruplardan olumlu bir biçimde değerlendirerek farklılaşmalar yaratma gibi işlevleri vardır. Kalıp yargıların bu işlevlerinin dünyayı bir anlamda basitleştirmelerine ve sosyal çevreyi tanınır hale getirmelerine karşın, önyargıların oluşumuna zemin hazırladıklarını söylemek mümkündür. Kalıp yargılar yoluyla bir dış grubu değerlendirmenin neden önyargı oluşumuna önayak olduğunu kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Stereotipleme öncelikle, iç grup sempatanlığı ve dış grup ayrımcılığını belirgin biçimde artırır. Ayrıca iç grup üyelerinin birbirlerinin inançlarını benzer algılamalarına yol açar. Aynı şekilde stereotipleme sürecinde, dış grubun üyelerinin de inançları tektipleştirilir, dış grubun görüşlerinin iç grubunkine benzemediği inancı çok güçlenir. Bilişsel düzeyde herhangi bir biçimde yaratılan biz ve onlar farklılaşması, iç grubun lehine davranmak için yeterli koşul gibi görünmektedir. Fakat bütün bu süreçte, toplumsal grup ve katmanların çeşitli özellikleri açısından bir hiyerarşi içinde örgütlenmiş, bu hiyerarşi algısının en azından zihinsel düzeyde gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Eğer, eşit ve adil bir toplumsal örgütlenme söz konusuysa, ön-

yargıdan söz etmek belki yine mümkün olabilir fakat ayrımcılık gerçekleşmeyebilir.

Bu genel bilgiler ışığında anlamaya çalıştığımızda, öncelikle başörtüsü konusunda oluşan ayrımcılık sürecinin, bir grubun tarif edilmesi ve etiketlenmesiyle başladığı söylenebilir. Etiketleme ve bir grubu işaret etme, konunun asıl muhatapları olan kadınların ısrarla vurgulamalarına karşın, farklı kökenler ve içeriklerle hayata geçirilen ayrımcı hegemonyanın, “başörtüsü” yerine “türban” nitelemesinde direktmesiyle başlamaktadır. Bu kavramın dayatılması bütün ayrımcılık pratiklerinde olduğu gibi, ayrımcılığa konu olan grubun, toplumun diğer kesimlerinden ve iktidarın istediği içerik ve biçimle ayrılması süreciyle ilgilidir. Yukarıda teorik olarak özetlemeye çalıştığım gibi, “türbanlı kadınlar”, bu coğrafyada yüzyıllardır başını örtten kadınlardan ayrılmaya ve özel bir grup olarak etiketlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu grup sadece bir tek özelliğinden hareketle homojenleştirilmekte, özcü bir çerçevede ele alınarak, başını özel bir biçimde bağlayarak örtünmesi özelliğinden hareketle tektipleştirilmektedir. Bu tektipleştirme süreci yine bütün ayrımcılık pratiklerinde olduğu gibi karşı grubu da sadece “başını örtmeme” özelliği etrafında tektipleştirmekte, homojenleştirilmektedir. “Türban takan kadınlar, siyasi bir sembol olarak özel bir biçimde örtünmektedirler; bu örtü geleneksel başörtüsünden farklıdır ve özel bir siyasi hatta gizli bir amaca hizmet etmektedir”. Bu noktada yapılan tartışmalarda sık sık karşılaştığımız bu argüman ve buna karşı geliştirilen karşı argümanlar üzerinde biraz duralım. Yukarıda yazdığım tümceyle ilgili ilk sorulacak soru şudur: Peki böyle değil mi? Bu akıl yürütme doğru değil mi? Ben bir sosyal bilimci olarak empirik verilerden hareket ettiğimde pek çok gözleme ve HAZAR'ın

ANAR'a yaptırdığı bu araştırmaya dayanarak böyle olmadığını söyleyebilirim ama bu soruya yanıt vermenin ya da konuyu bu çerçevede tartışmanın ayrımcılığı güçlendiren bir yaklaşım olduğunu bilerek. Araştırmanın örnekleme sadece başörtüsü takan kadınlardan oluşuyor ve örneklemin özellikleri, başörtüsü kullanan kadınların 35 yaşın altında, kentlerde yaşayan eğitimli kadınlar olduğunu, %25'inin 2 milyardan fazla aile gelirin sahip orta-üst sınıflardan geldiğini, %40'a yakınının ise 1-2 milyar arası geliri olduğunu, %45'inin genel olarak eğitimle ilgili ve büro işlerinde çalıştığını, %33.5'i başörtüsü nedeniyle iş bulamadığı için çalışmayan kadınlar olduğunu gösteriyor. Çok büyük bir bölümü, dini inançları gerektirdiği için böyle giyinmeyi tercih ettiklerini belirtiyor. Özellikle ülke, kadınların toplum hayatındaki yeri vb. konulardaki sorulara verilen yanıtlara bakıldığında ise, başörtüsü kullanmayan herhangi bir grup kadının verebileceği yanıtlara benzer yanıtlar verildiği görülmekte. AB'ye ülkenin geneline yakın ortalamalarla taraftar ya da karşılar; cinsiyet rol kalıpları konusunda ortalama eğitimli kadın örneğine benziyorlar, hatta örneğin sorunların siyasal yollarla ve siyasal kurumlar tarafından çözüleceğine inanmaları bakımından ülkenin genelinden daha ilerdediler ama hukuk ve adalete güven bakımından daha umutsuzlar ve çaresiz hissediyorlar. Rahatlıkla söyleyebilirim ve pek çok araştırma bulgusuyla kanıtlayabilirim ki, başörtüsü kullanan kadınlarla kullanmayanlar arasında sayısız benzerlikler ve başka farklılıklar vardır. Ama önemli olan ayrımcılık söz konusu olduğunda esasen bu bilgilere ya da saptamalara kimsenin itibar etmemesidir çünkü ayrımcılık öncelikle, ayrımcılığın hedefi olan grubun bir ya da birkaç özelliğiyle sınıflandırılmasına, diğer gruplarla arasının keskin sınırlarla ayrılmasına, bugüne ve geleceğe dair tehdit söyleme-

rine ve giderek ortak yaşam alanlarından formel ya da formel olmayan yollarla uzaklaştırılmasına dayanır. Araştırmanın tutum ölçeği bölümüne baktığımda da karşı argüman oluşturma ihtiyacının aynı içerikle geliştirildiğini gördüm. Tümceler oluşturulurken sanki, "biz aslında siyasi amaçlarla başımızı örtmüyoruz ve pek çok konuda siz'ler gibi düşünüyoruz.." sonucu elde edilmeye çalışılmış. Bu kuşkusuz diyalog oluşması ve samimi bir tartışma yaratılması ve gruplararası ilişkide birbirini anlama süreci bakımından önemli olabilir ama bence vurgulanması gereken esasen, giyinme biçimlerimizin her durumda politik olduğu ve herkesin giyinme ve yaşama tarzıyla, en az diğeri kadar siyasal arenada bir yerde durduğu ve bir hayat tarzını temsil ettiği.

Ayrımcılığı Güçlendiren Meşrulaştırıcı Mitler ve Tehdit Algısı Yaratılması

Etiketleme ve kategorizasyon böylece tamamlandıktan sonra, geriye kalan, bu grubun "tehlikeli" olduğuna işaret etmektir. Ayrımcılık, ayrımcılığa uğrayan grubun toplumun genel yaşama biçimini tehdit ettiğine yönelik, ayrımcılığı meşrulaştıran ya da ayrımcılığı inkar eden akıl yürütmelerle söylemsel olarak beslenir. Sosyal psikoloji literatüründe, sistemin ve hiyerarşilerin meşruluğunu sağlamak amacıyla hegamonik olarak geliştirilen söylemsel yapılara "meşrulaştırıcı mit" ler denilmektedir. Muktedirler, toplumda egemen olan sistemin doğal ve meşru olduğuna ve kimlerin yönetilebilir ve tabi gruplar olduğuna, onların üzerindeki üstünlüklerini korumaya yönelik sadece yasal düzenlemeler yapmakla kalmazlar; aynı zamanda bu düzenlemelerin yaygın anlamda meşruiyetini sağlamak için, *hiyerarşiyi arttırıcı meşrulaştırma mitlerini* üretirler. Bu

mitler, tabi grupların buldukları statüyü hak ettiklerine yönelik inançlar (kalıp yargılar) ve tutumlardır (önyargılar). Bu inançlar tabi grupların üyelerinin dezavantajlı olduğu ve kendi dezavantajlı durumlarını hak ettiklerine yönelik inançları desteklemektedir. Başörtülü kadınlar tam da bu süreç nedeniyle sadece okullardan, duruma göre esnek biçimde tarif edilebilen kamusal alandan yasal yollarla uzaklaştırılmakla kalmıyorlar aynı zamanda hayatın içinde ayrımcılığın sonsuz yaratıcı biçimlerine maruz bırakılıyorlar. Araştırmanın sonuçları başörtüsü nedeniyle literatürde varolan her türden ayrımcılığın yaşandığını kanıtlar nitelikte: Hepimizin çok açıkça bildiği hatta yasal olarak da temellendirilen, belirli kurumlardan kısmen ya da bütünüyle uzak tutulma, kurumsal ayrımcılık; işsizlik, arka planda çalıştırılma, görünürlüğün engellenmesi ya da geri alınması vb. biçimlerde ortaya çıkan sosyal olarak dışlama, uzak tutma ve kişisel olumsuz yaşantılara yol açan, benlik saygısının azalmasına giderek ruhsal sorunlara yol açabilen kişisel düzlemde ortaya çıkan ayrımcılık yaşantıları (kişiliğin zedelenmesi, parçalanması, hakarete uğramış hissetme, utanç duyma, kendini suçlama, günahkar hissetme, şiddete uğrama sözel ya da fiziksel ya da yok sayma biçiminde açık ve sembolik şiddete maruz kalma, vb.).

Ayrımcılığı ve onun üzerine temellendiği hiyerarşik sistemi meşrulaştıran mitler, dış bir gruptan gelen gerçekçi ve sembolik tehditler söylemsel olarak yükseltildiğinde, dış grup üyeleriyle iletişimde ortaya çıkan gruplar arası endişe arttığında ve dış gruplara ilişkin olumsuz kalıp yargılar yaygınlaştıkça daha da güçlenirler.

Pek çok araştırma, tehdidin dış gruplara yönelik önyargıların üretilmesinde ve dış grupların yararına olan kamu politikalarına karşı olmada önemli bir rolü oldu-

ğunu göstermiştir. Bu kolektif korku ve bunu takip eden önyargı şu duygulardan ortaya çıkmaktadır: (a) bir grubun diğerine yönelik üstünlük algısı (b) dezavantajlı gruplardan farklı ve ayrıcalıklı olma (c) belirli ayrıcalık alanlarının ayrıcalıklı kişilere ait olduğu iddialarına sahip olma (d) hakim grupların haklarının, ayrımcılığa uğrayan gruplar tarafından ihlal edileceğine yönelik korku ve şüpheler. Ayrıca önyargıları güçlendiren sembolik tehditler, iç grubun değer sistemini tehdit eden düzeye geldiğinde dış gruplara karşı iç grup lehinde tutumlar sergilenerek ayrımcılığın güçlendiği pek çok kuramcı tarafından vurgulanmıştır. Tehdit ve kaygı pek çok kaynaktan beslenir; önyargı, negatif stereotipler, gruplar arası kaygı, gerçekçi tehditler ve sembolik tehditler arasındaki ilişkiler.

Sonuç

Türkiye’de başörtüsü konusunun özellikle yaygın medyada tartışılması sürecinde ve ortaya çıkan toplumsal kutuplaşmada bütünüyle bu sosyal psikolojik sürecin yaşandığını görmekteyiz. Özellikle seçimler sonrasında ortaya çıkan siyasi tablo, konunun daha da politik bir iktidar mücadelesinin parçası haline getirilmesine yol açmış ve sembolik doğasını güçlendirmiştir. Başörtüsünün sembolize ettiği hayat tarzının bir dayatma olarak gelecekte toplumun demokratik yaşamını tehdit edeceğine ilişkin yaygın korku, paradoksal bir biçimde bugün bir grup kadına başkalarının hayat tarzını dayatmayı meşrulaştırabilmektedir. Üstelik bu yaklaşımla meşrulaştırılan başörtüsüne karşı ayrımcılık bir demokrasi siyaseti olarak sunulmaktadır. Oysa korkulardan ya da toplumu oluşturan farklı grupların beyanları dışında niyet okumaya dönük iletişim biçimlerinden sorunların çözümüne yönelik bilgi üretmek

mümkün değildir. Farklılıkların bir arada yaşamasına yönelik birlikte yaşama bilgisine, ancak temel haklar çerçevesinde, yasanın egemen olduğu bir toplumda birbirine güvenmekle ulaşılabilir. “Ya bir gün benim de başımı örtmeye zorlanacağım günler gelirse..” argümanına verilebilecek bence tek bir siyasi yanıt olabilir: Tıpkı bugün başörtülü kadınların yaptıkları gibi, “İnan-dığım, bildiğim ve istediğim gibi yaşamak ve giyinmek

istiyorum..” demek. Demokratik yaşama biçimleri ilksel olarak, herkesin “nasıl yaşamak istediğini” ifade edebilmesi ve bunu hayata geçirebilmesinin koşullarının sağlanmasıyla gerçekleşir; birilerinin diğerlerine “böyle yaşayamazsın..” diyebilme hakkının meşru olmasıyla ve hayatın bu meşruiyet tekeli çerçevesinde tanımlanmasıyla değil.

Tek Boyutlu Olarak “Başörtüsü” Üzerinden Tanımlanan Çevrenin Sosyal Arka Planı

Prof. Dr. Naci Bostancı

Ankara Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi

Bu anket çalışması 1112 denek üzerine yapılmış.

Bu çalışma alanda neler yaşandığı, ne tür eğilimler bulunduğu, olup bitenlerin nasıl algılandığı konusunda bize fikir verebilecek bir çalışma olarak görülebilir.

Deneklerin seçimindeki şehir dağılımı Türkiye’yi temsil edici bir örneklem evreni olarak görülebilir.

Eğitim öğretim konusunda da uygun bir dağılım olduğu anlaşılıyor.

Deneklerin arasında 18-24 yaş grubu yaklaşık %40, 25-29 ise %20. 18-29 %60 gibi bir oranı temsil ediyor.

Ankete katılanların %57’si bekar.

Demek ki neredeyse 18-29 yaş grubu aşağı yukarı bekar.

Geleneksel dünyaya ilişkin davranış kodlarından birisinin erken evlenme olduğu dikkate alındığında başörtüsü ekseninde ortaya çıkan grubun evliliğe çeşitli nedenlerle mesafeli baktığı anlaşılıyor.

Bu nedenlerin başında, modern hayatın şartlarında kadın için evlilik yaşının yükselmesi, kadınların evliliğe kendilerinin karar vermeleri geliyor.

Eğitim yoluyla toplumsal bir yer edinme, “ekonomik bağımsızlığını kazanma” arzuları da yine bağımsız, tekil bir hayatın destekleyicileri.

Belki bunların yanına başörtüsüne dayalı siyasal sonuçların evlilik bakımından bir engel oluşturması, sahip oldukları eğitim, donanım, nihayet bunların bir sonucu olarak toplumsal yer algısı ile gerçekten buldukları konum arasındaki mesafenin de yine “dengi” bir evlilik bakımından zorluklar yarattığı muhakkaktır.

Kadınların %64’e yakını üniversite mezunu veya daha üst bir eğitime sahip. Bu Türkiye ortalamasının çok üzerinde.

Eğitimle bilinçlenme arasında kurulan ilişkiye hak

verecek olursak, bu kişilerin büyük kısmının birilerinin manipülasyonu ile değil kendi karar ve rızalarıyla başlıklarını örttüklerini düşünmemiz gerekiyor.

Genel anlamda elbette toplumsal hayatın etkilenme süreçleri başörtülü kızlar ve kadınlar için de işliyor, ancak bunun ötesinde başörtüsü ekseninde özel bir etkilene halini aramak çok anlamlı gibi gözüküyor.

Aylık gelirleri itibariyle 500-5000 arasında toplanıyorlar. 500 ile 2000 arası %57. Belki aritmetik ortalama 1300 larda oluşuyor. Bu bin dolara tekabül eder.

Mevcut şartlarda kişi başı milli gelir beş bin dolar olarak düşünüldüğünde bu rakamın orta sınıflara karşılık geldiğini düşünebiliriz.

Orta sınıfların siyasal sistem bakımından anlamı, mevcut rejimi en fazla destekleyen kesimler oluşlarıdır.

Sistemin istikrarı ve dengesi bir bakıma orta sınıfların karakterinde şekillenir.

Başörtüsü takan insanların bu orta sınıf karakteri, araştırmanın ortaya koyduğu Türkiye’de yaşama iradesi, bir suçlama olarak zikredilen ve siyasal arzunun hedefi olarak gösterilen İran’da yaşamaya yönelik zayıf kabul vs. gibi sonuçlarla birlikte düşünüldüğünde daha da güçlenmektedir.

Örneklem evrenindeki kadınların neredeyse yarısı çalışıyor.

Bu, Türkiye ortalamasının üzerinde bir oran. Bu nitelikleri itibariyle de göreceli olarak daha modern kesimleri oluşturdukları söylenebilir.

Çalıştıkları iş ağırlıklı olarak eğitim bilimleri, profesyonel meslekler ve büro işleri.

Çalışmayanlara bunun nedeni sorulduğunda büyük kısmı öğrenci olduğunu beyan ediyor, bunun hemen arkasında ise başörtüsü sorunu var.

Çalışmak isteyip başörtüsü yasağı dolayısıyla çalışmıyor oluşlarının altını çizmek lazım.

Çünkü geleneksel anlayışla karışık kutsallık yorumunda kadının hane içi rolleri üstlenmesi övülür.

Oysa buradaki insanlar öğrenci oluşlarını ve hayat tarzlarından kaynaklanan bir engellenme halini çalışmamalarının gerekçeleri olarak ifade etmektedirler.

Bu durum da yine modern bir tutumun göstergesidir.

Başörtüsü sorunu ile ilgili konulardan birisi de doğal olarak terminolojiye ilişkindir.

Başörtüsüne, örtünmeye karşı olanların iddiası, bunun geleneksel başörtüsü değil bundan farklı yeni anlamları ifade eden ve tam da bu niteliğiyle siyasal bir göstergeye dönüşen türban olduğudur.

Böylelikle başörtüsü ve türban ayrımı yapıp, toplumun İslami inancına karşı bir itirazları bulunmadığını, inançla siyasal olanı ayırttıklarını düşünmekte ve bunu ifade etmektedirler.

Buna karşılık başörtüsünün yanında olanlar ise bu ayrıma karşı çıkmakta, bunu bir tür kelime oyunu olarak görmekte, başörtüsü takma biçiminin değil bizatihi kendisinin önemli olduğunu vurgulamakta, başörtüsü takanların siyasal bir gösteri, teşhir peşinde olmadıklarını, sadece inançlarının bir ifadesi olarak bunu yaptıklarını dile getirmektedirler.

Adlandırmanın ve kavramların içeriğini doldurmanın siyasetin bir yolu olduğunu biliyoruz. Terminolojiye ilişkin anlaşmazlık gerçekte konulara ilişkin farklılığın bir tezahürüdür.

Araştırmanın bu konuya ilişkin sonuçları: kavram olarak başörtüsünün benimsendiğini, liseden sonra (kastedilen geleneksel eğilimin değil, bir politik bilinçlenmenin ürünü olarak yapıldığı anlamında) başörtüsü takanla-

rın sadece %21 olduğu, deneklerin %60'ının kendi kararıyla başlarını örttüklerini bildirmelerine rağmen bunun bir aile eğilimi olarak belirdiğini ortaya koymaktadır.

Bu veriler kamuoyunda yaygın bir şekilde tartışıldığı haliyle başörtüsünün “siyasal” bir mahiyet taşımadığı tezini doğrulamaktadır.

Ancak gerçekte başörtüsü ya da türban, hangisini kullansak fark etmez, bu örtü siyasaldır, fakat siyasete böyle netameli bir anlam yüklemek yanlıştır.

Çünkü her şey siyasaldır, her tür kılık kıyafet siyasal pozisyona ilişkin çağrışımlara sahiptir, başörtüsünün siyasal bir gösterge olması onun daha baştan mahkum edilmesini, gizli niyetlerin habercisi olarak okunmasını gerektirmez.

“Başörtüsü siyasal bir semboldür” iddiasının sadece “siyasal” olması dolayısıyla bir suç oluşturduğu ifadesi kabul edilemez.

Bir göstergenin suç sayılabilmesi için hiç şüphesiz “siyasal” olmanın ötesinde anlamlar taşıması, meri hukukla çelişik niteliklerinin bulunması gerekir.

Başörtüsü yasağına karşı ciddi bir direniş ve tepki mevcuttur.

Yasağın kişinin hayatına yönelik çok kesin sonuçlar doğurucu etkisine rağmen deneklerin %40'ı başlarını açmamışlardır.

%55'i ise daha sınırlı bir esneklik göstermişler, bir temel tutum olarak başlarını örtmeye devam etmişlerdir.

Baskının direniş yöntemleri doğurduğunu, başörtüsü odağında bildik “İslam'ın emri gereği örtünme” prensibinin dışında iktidar ilişkilerine karşılık gelen bir üretime neden olduğunu söyleyebiliriz.

Peruk takan %20'lik kitlenin bu durumda yaşadığı kimlik kargaşasını, kimi mekanlarda başörtüsünü açar-

ken diğer yerlerde kapayanların sürdürdüğü ikili yaşamın bu kuşaklar üzerindeki etkisini düşünmek gerekir.

Kişinin yaşlandıkça başörtüsü konusunda daha muhafazakâr davranması olağan beklenen bir sonuçtur.

Başörtüsü takanların önemli bir kısmı hem siyasal hem de hukuki bir sorun olan bu konuda yargıya yeterli kadar güvenmemektedirler.

Bu güvensizliğin tahrip edici bir boyut taşıdığı, gerek toplumsal gerek siyasal ilişkiler bakımından aleniyetin yanı sıra paranteze alınmış kimi mahrem itirazlara, reddiyelere, öfkelere yol açtığını bir kenara not etmek gerekir.

Yine de deneklerin yarısı sorunun mevcut sistem içinde çözülebileceğine ilişkin olumlu tutumlarını sürdürmektedirler.

Bunu da toplumsal ve siyasal düzene entegrasyon doğrultusunda bir temel referans olarak değerlendirmek gerekir.

Başörtüsü konusundaki yasaklamaların ve ağır baskının başörtüsü takan insanlar üzerinde ne kadar tahrip edici etkiler yarattığını burada görmekteyiz.

Bu yüzdene yaşanan kişilik zedelenmesi, ailevi mağduriyet, iş bulamama, arka plana atılma, psikolojik sıkıntı, topluma yönelik güvensizlik belli başlı sorun alanlarıdır.

Başörtüsünü “siyasal” olarak niteleyen çevrelerin asıl siyasal etkiyi yaratanın bu tür sonuçlar olduğu konusunda daha fazla düşünmeleri gerekir.

Diğer türden mağduriyetler, farklı muameleye uğramak, sokakta taciz edilmek, okulda tacize uğramak, eğitimini yarıda kesmek biçimindedir.

Başörtüsünün doğurduğu mağduriyetlerden birisi de, kişileri oldukları hal ile olmak istedikleri hal arasın-

da daha derin bir mesafe algılamaları biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Bunun baş nedeni olarak başörtüsünün görülmesi, ödenen bedele, uğranan mağduriyete karşılık gelen bir inanç ve keskinlik halini desteklerken, aynı zamanda daha iyi bir hayatı reddetmiş olmanın ezikliğini de paradoksal olarak taşıyan karmaşık kişilikler doğurmaktadır.

Başörtüsü takan insanların büyük çoğunluğunun Türkiye’de yaşama arzusu, ikinci sırada ise AB ülkelerini bildirmeleri onların yaşamak istedikleri topluma ilişkin “köktenci” arzular içinde olmadıklarının işareti olarak değerlendirilmelidir.

Çünkü seçenekler içinde bu tür konular gündeme geldiğinde sıkça telaffuz edilen İran da vardır ve burada yaşamak isteyenlerin oranı %7.5 ile son derece sınırlıdır.

Yaş gençleştikçe hem başörtüsü konusunda daha fazla esneklik gösterilmesi hem de AB’ye daha yakın durması, bir yanıyla muhafazakâr tutumlarının oturmamış, kimliğin yapı taşı haline gelmemiş olmasıyla açıklanabilirken, diğer yandan bu kişilerin daha modern bir İslam yorumuna sahip olmalarıyla anlaşılabilir.

Modern İslam yorumu derken kastedilen, çoğulcu toplum eğilimi, modern hayata yakın duruş, nihayet İslam’ın daha esnek bir şekilde algılanmasıdır.

Başörtüsü ile AB projesine destek arasındaki ilişkide görülen, Türkiye ortalamasının altında bir AB desteği

olmakla birlikte (%40 gibi) bu oran dahi anlamlıdır ve dikkat çekici derecede önemlidir.

Çünkü gerek AB ülkelerinde İslam’a yönelik olumsuz bir toplumsal dalganın, gerekse bu kesimde yer alan insanlarda batıya karşı kayıtlı ve eleştirel bir tutumlarının varlığı bu oranı daha da aşağı çekmek bakımından baskılayıcı bir etkiye sahiptirler.

AB’yi olumlamayı sadece AB’li olmak değil aynı zamanda modern olmak biçiminde de okumak mümkündür.

Başörtülü kadınların arkadaş seçiminden eş seçimine, hane içi iş bölümüne, erkek ve kadınların eşitliğine dair son derece modern fikirleri, başörtüsü takmadan da dindar olunabileceğine dair liberal eğilimleri başörtüsünün ima ettiği siyasal konumlanmanın modern niteliklerinin ifadeleridir.

Deneklerin siyasette kadın adaylara yönelik bir dikkatlerinin olması, demokrasiyi özellikle düşünce ve ifade özgürlüğü olarak görmeleri, dine odaklı demokrasi okumasının %20 düzeyinde bulunması yine modern değerlerin başka tezahürleridir.

Siyasete yönelik ancak dörtte bir oranına ulaşan ilgi ise, “siyasetten hoşlanmama seçeneğinin deneklerin yarısı tarafından işaretlendiği dikkate alındığında) siyasetten yorgun düşmüş olmalarıyla da bağlantılı olsa gerektir.

Türkiye’de Başörtüsü Yasağının Kadınlar Üzerindeki Sosyal, Ekonomik ve Psikolojik Etkileri

Dr. Ayşe Güveli

İngiltere’nin Essex Üniversitesi Sosyoloji bölümü ve
Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Kurumu ISER’da araştırma görevlisi

Özet

Bilindiği gibi Türkiye’de kamu kesiminde çalışan kadınların ve öğrencilerin başlarını örtmeleri yasaklanmıştır. Benzer yasakların özel sektörde de yaygınlaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu araştırma, sözkonusu yasakların başörtülü kadınların psikolojik, sosyal ve ekonomik durumları üzerindeki etkisini sorgulamaktadır. Çalışmanın dayandığı veriler bu yasaktan etkilenmiş 1112 kadınla yüzyüze görüşülerek elde edilmiştir. Eldeki veriler, başörtülü kadınların sosyal, ekonomik ve psikolojik açıdan belirgin bir mağduriyete maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yasağa rağmen başlarını açmayan kadınların, yasak nedeniyle başını açan veya peruk takan kadınlara oranla daha düşük eğitim seviyesine mahkûm edildikleri ve daha yüksek oranda işsizlik sorunu yaşadıkları görülmektedir.

Giriş

Türkiye’deki başörtüsü yasağının insan haklarını ihlal eden bir uygulama olduğu gerek ulusal, gerekse uluslararası insan hakları örgütleri tarafından sıkça ifade edilmektedir. Bu nedenle sözkonusu yasak hakkında, doksanların sonlarından itibaren muhtelif araştırmalar yapılmıştır. Bütün bu araştırmalar göstermektedir ki, Türkiyeliler’in büyük bir çoğunluğu, yasağı doğru bulmamaktadır (Çardakoğlu & Toprak, 1999; LTD, 2003; AKART, 2002; IMV-SAM, 1997; Milliyet Gazetesi, 2003; Gerçek Hayat Dergisi, 2003; MODUS, 1997; TUSES, 2004). Örneğin konu ile ilgili olarak en çok atıfta bulunulan çalışma olma özelliğine sahip, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) tarafından yapılmış olan ‘Türkiye’de din, toplum ve siyaset’ başlıklı araştırmaya göre Türkiye’de halkın %76’si yasağa destek vermemektedir (Çardakoğlu & Toprak, 1999) ve %72’si yasağın kaldırılmasından rahatsız olmayacağını ifade etmiştir (Çardakoğlu & Toprak, 2006).

Şimdiye kadar Türkiye’deki başörtüsü yasağı ekseninde yapılan araştırmalar yasaktan etkilenen kitleden ziyade, Türk toplumunun yasak hakkında ne düşündüğü üzerinde yoğunlaşmıştır. Sözkonusu yasağın başörtülü kadınları ne şekilde ve hangi oranda etkilediğinin şimdiye kadar herhangi bir araştırmaya konu olmaması ise gayet manidardır. Bu araştırma, bu boşluğu, kısmen de olsa, doldurmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın cevaplamayı amaçladığı genel soru şudur: ‘Türkiye’deki başörtüsü yasağı başörtülü kadınların sosyal ve ekonomik statülerini ve psikolojilerini nasıl etkilemektedir?’

Bu genel sorunun cevaplandırılmasına, başörtüsü yasağının Türkiye nüfusunun ne kadarını mağdur etmektedir sorusuna cevap arayarak başlayabiliriz. Her ne kadar elimizde bu soruyu baz alan çalışmalar ve ke-

sin veriler yoksa da elimizdeki diğer verilere dayanarak bazı çıkarsamalar yapmamız mümkündür. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı'nın (TESEV) araştırmasına göre, Türkiye'de kadınların %49.9'ü başörtü ve benzeri ve %11.4'si ise türban kullandığını ifade etmektedir (Çardakoğlu & Toprak, 2006). Basit bir hesaplama göstermektedir ki Türkiye'deki kadınların (%49.9 + %11.4 =) %61.3'i yürürlükte olan yasaktan etkilenme potansiyeline sahiptir. O halde bütün bu kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılmaları halinde, başörtüsü yasağı engeli ile karşılaşacaklarını söyleyebiliriz. Bu ise Türkiye ekonomisi ve toplumsal yaşamı için önemli bir kaynak kaybıdır.

Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, öncelikle konuyla ilgili teorik çerçevemiz ve hipotezlerimiz ortaya konacaktır. Daha sonra araştırmada kullanılan veriler tanıtılacak ve ankete katılanlar (başörtüsü yasağı nedeniyle mağdur olan kadınlar) hakkında betimleyici bilgiler verilecektir. Ardından başörtüsü yasağının neden olduğu mağduriyetler tartışılacak ve bunu takiben, mevcut şartlar altında Türkiye'de kadınların başlarını açmalarının ve açmamalarının sonuçları üzerine durulacaktır. Başörtüsü yasağı nedeniyle başını açanlarla açmayanların eğitim ve iş durumları karşılaştırıldıktan sonra sonuçlar özetlenip tartışılacaktır.

Teori ve Hipotezler

Eğitimin, sadece kadınların değil bütün bireylerin sosyal, ekonomik ve psikolojik başarılarına pozitif yönde etki yaptığı bütün sosyologlar, iktisatçılar ve psikologlar tarafından itiraz edilemez bir gerçeklik olarak kabul edilir. Modern toplumlarda bireyler sosyo-ekonomik yükselişlerini eğitim aracılığı ile sağlarlar (Blau & Duncan, 1967). İş hayatında bireyler eğitimle şekillendirdik-

leri ve geliştirdikleri nitelikleri ile değerlendirilirler (Wolbers, 1998). Her ne kadar modern toplumlarda da, bireylerin buldukları sosyal sınıflar, onların geleceğini belirlemede etkili olmaya devam ediyorsa da (Erikson & Goldthorpe, 1992), bu etki zaman geçtikçe azalmaktadır (Breen & Luijckx, 2004). Bununla birlikte üst sosyal sınıflara mensup olanlar, çocuklarının oradaki imtiyazlı konumlarını korumaları için, alt sınıf üyelerini kendi pozisyonlarından uzak tutmaya çalışırlar (Bourdieu, 1984). Böylece, üst sınıflara mensup bireyler, kendilerinin ve soylarının imtiyazlı konumlarını sürdürmüş olurlar.

Sosyolojinin bu bulgularının ışığında Türkiye'deki başörtüsü yasağının önemli bir nedeninin Türkiye'deki üst sınıfların kontrol ettikleri kaynakları alt sınıflara karşı koruma gayretlerinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Bourdieu'ya (1984) göre toplumun yeniden üretilmesi, bilim, sanat, eğitim, ekonomi ve yönetim gibi toplumsal alanların belirli kodlar üzerine inşası ile sağlanır. Her toplumsal alanın, kendine ait ve kendini yeniden üretecek kodları ve değerleri vardır. Bourdieu (1984) bunları kültürel ve ekonomik kodlar (cultural and economic forms) olarak ikiye ayırır. Modern sanatlardan haz almak, klasik müzik dinlemek ve dünyanın değişik kültürlerine ilgi duymak kültürel elitin kodları arasında sayılabilir. Girişimci ve risk alan bir ruha sahip olmak ve lüks yaşam ise ekonomik alanın kodları olarak görülebilirler. Sosyal alanlara ait bu kodlar, bu alanlara girişleri kontrol etmek için ölçüt araçlarıdır.

Türkiye'de hemen hemen bütün toplumsal alanların 'Kemalist kodlar' üzerine inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bu alanları kontrolünde bulunduranlar, 'Kemalist kodlara' ve o kodların işaret ettiği değerlere sahip olmayan bireyleri dışlarlar. Kemalist kodlar ve değerler Türkiye'de hem kültürel hem de ekonomik elitin, ama daha çok yönetici elitin üzerinde mutabakat sağladığı kodlar ve de-

ğerlerdir. Kadınların başlarını örtmeleri, Türkiye’de daha çok alt sınıflara ait değerlerin ifadesi olarak görüldüğü için, bu durum Kemalist kodlara karşıt bir sembol olarak algılanır ve onu kullanan kadınlar Kemalist elitin tekelindeki toplumsal alanlardan uzaklaştırılırlar.

Başörtüsü, sözü edilen alanlarda kılık-kıyafet yönetmeliklerinde belirlenen kurallarla yasaklanıyor. Okullara başörtülü girilmemesi için kapılarına nöbetçilerin dikilmesi, üst sınıfların konum ve imtiyazlarını alt sınıflara karşı korumalarının, Bourdieu’nun (1984) sözünü ettiği gibi sadece kişilerin soyut kodlarla elenmesi şeklinde değil, aynı zamanda somut engellemelerle de uygulanabileceğini gösteriyor. Bu nedenle, bu toplumsal alanlara girişleri engellendiği için, başörtülü kadınların, başlarını örtmeyen kadınlara oranla, toplumsal alandaki kaynaklardan daha az yararlanmaları beklenir. Dolayısıyla başörtüsü yasağı nedeniyle, örneğin, başörtülü kadınlar daha düşük eğitim seviyesine sahip olacaklardır. Yeterince eğitim alamadıkları için de başörtülü kadınlar, iş hayatında gerekli olan vasıfları edinemeyecekler ve personel alımlarında dezavantajlı bir konumda olacaklardır. Başörtüsü yasağı, bütün kamu kuruluşlarında yürürlükte. Bu nedenle, eğitimi yeterli ve elinde diploması olan kadınlar bile, şayet başlarını örtüyorlarsa, iş bulmakta zorlanacaklardır.

Veriler

Araştırma için kullanılan veriler, Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği’nin verdiği görevle Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi (ANAR) tarafından, 5 Ocak-15 Şubat 2007 tarihleri arasında toplanmıştır. Veriler toplanırken amaç başörtüsü yasağından etkilenen kadınların (hedef kitle) mağduriyetlerinin nitelik ve nicelikleriyle ilgili bilgi toplamaktır. Veriler Türkiye’nin 9 büyük il mer-

kezlerinden¹, 18 ve 50 yaşları arasında, toplam 1112 kadınla yüzyüze görüşmeler ve anket yapılarak toplanmıştır. Örneklem, olasılığa dayanmayan kartopu (snowball) yöntemiyle oluşturulmuştur. Yani seçilen şehirlerden, hedef kitle profiline uygun üyeleri bulunan veya başörtüsü mağdurları ile ilgili faaliyet gösteren bazı sivil toplum kuruluşlarının desteği ile bulunan başlangıç noktalarından hareket edilerek diğer mağdurlara ulaşılmıştır. Söz konusu sivil toplum kuruluşları başta Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği olmak üzere AKDER, Anadolu Gençlik Derneği (AGD), Başkent Kadın Platformu ve Mazlum-Der’dir.

Bu noktada elde edilen verilerin bazı yetersizliklerine de değinmek gerekmektedir. Bu yetersizliklerden birinci ve en önemli olanı örneklemin oluşturulmasında kullanılan kartopu (snowball) yönteminden kaynaklanmaktadır. Bu yöntemle elde edilen verilerin, tüm hedef kitleyi (başörtüsü mağdurları) temsil etme kabiliyeti zayıftır. Zira hedef kitlede farklılık arzeden unsurların örnekleme aynı oranda temsil edilme olasılığı düşüktür. Bu nedenle sosyolojik araştırmalarda kartopu yöntemi, örneklemin olasılığa dayanan yöntemlerle oluşturulmasının zor olduğu durumlarda tercih edilir. Bu araştırmada, verilerin toplanmasındaki amaç, başörtüsü yasağından etkilenen bireylerin mağduriyetlerini ortaya koymaktır. Elimizdeki veriler bu amacı gerçekleştirmek için yeterlidir, fakat mağduriyetin boyutlarını tam olarak yansıtmama *ihtimali* vardır. İleriki bölümlerde, bulgular yorumlanırken bu nokta üzerinde tekrar durulacaktır. Bunlara rağmen elde edilen verilerin, başörtüsü yasağının başörtülü kadınların psikolojik, sosyal ve ekonomik durumları üzerindeki etkisi konusunda öncü bilgiler verdikleri için son derece önemlidirler.

Araştırmaya Katılan Kadınlarla İlgili Betimleyici Bilgiler

Tablo 1², araştırmaya katılan kadınların il merkezlerine göre dağılımını göstermektedir. İstanbul'dan 230 (%20.7), Ankara'dan 228 (%20.5), İzmir'den 161 (%14.5), Bursa'dan 112 (%10.1), Erzurum'dan 90 (%8.1), Adana'dan 79 (%7.1), Diyarbakır'dan 75 (%6.7), Konya'dan 70 (%6.3) ve Samsun'dan 67 (%6.0) kadın araştırmaya katılmıştır. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere elimizdeki veriler büyük şehirlerde yaşayan başörtüsü mağdurları ile sınırlıdır.

Tablo 1: Örneklemin illere göre dağılımı

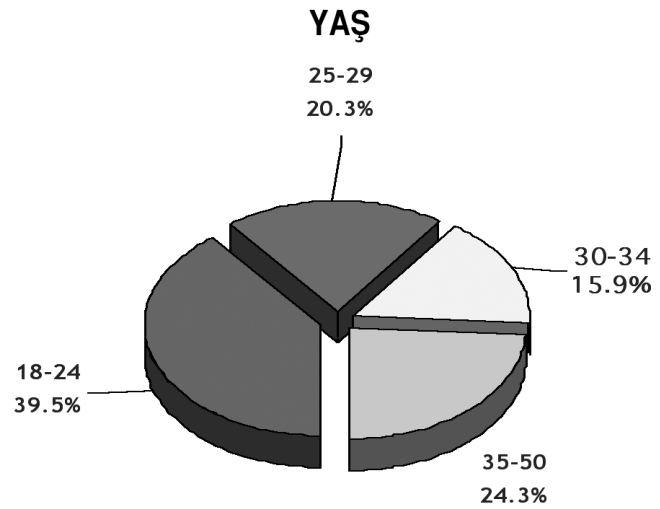
İller	#	%
İSTANBUL	230	20.7
ANKARA	228	20.5
İZMİR	161	14.5
BURSA	112	10.1
ERZURUM	90	8.1
ADANA	79	7.1
DİYARBAKIR	75	6.7
KONYA	70	6.3
SAMSUN	67	6.0
TOPLAM	1112	100.0

* Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından tablolatırılmıştır

Araştırmaya küçük şehirlerden, kasaba ve köylerden kadınlar dahil edilmemiştir. Bu nedenle elimizde üniversite sınavını kazanıp küçük illerden, kasabalardan ve köylerden üniversite şehirlerine gelen ve başörtüsü yasağı nedeniyle geldikleri yerlere geri dönen kadınlarla ilgili bilgi yoktur. Üstelik bu yerlerde yaşayan kadınların ba-

şörtüsü yasağından büyük şehirlerde yaşayan kadınlara oranla, daha fazla etkilendiğini tahmin etmek güç değildir. Çünkü köy, kasaba ve küçük şehirlerde kadınların çalışma ve kendi hayatlarını tayin etme özgürlükleri daha kısıtlıdır. Eğer bu grup kadınların eğitim seviyeleri yüksek değil ise, kendi hayatlarını tayin etmeleri büyük şehirlere nisbetle daha fazla güçleşmektedir. Araştırmaya dahil edilmeyen önemli bir diğer grup ise, başını açmak zorunda kalacağı bahane edilerek hiç okula gönderilmeyen kadın ve genç kızlardır. Bunların mağduriyetleri de maalesef sözkonusu verilere yansımamıştır.

Grafik 1: Örneklemin yaş gruplarına göre dağılımı

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından grafikleştirilmiştir.

Anketleri cevaplayan bireylerin hangi yaş gruplarına dahil oldukları Grafik 1'de gösterilmiştir. En çok 18-24 yaş grubuna ait (%39.5) en az 30-34 yaş grubuna

ait kadın (%15.9) araştırmaya katılmıştır. 25-29 ve 35-50 yaş grubundaki kadınların örneklemedeki oranları sırasıyla %24.3 ve %20.3 tür.

Tablo 2: Örneklemin eğitim durumuna göre dağılımı

Öğrenim durumunuz?	#	%
Lise veya dengi okul	401	36.1
Üniversite	597	53.7
Lisans üstü (master-doktora)	74	6.7
Lise / Üniversite / Yüksek lisans terk	40	3.6
	1112	100.0

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından tablolaştırılmıştır

Araştırmaya katılan kişilerin eğitim durumu Tablo 2'de gösterilmektedir. Bu verilere göre anketi cevaplayan kadınların %36.1'i lise ve dengi okul, %53.7'si ise üniversite eğitimine sahiptir. Araştırmaya katılan küçük bir grup da (%6.7) lisansüstü (master-doktora) eğitimi almıştır. Lise, üniversite ve yüksek lisans eğitimini terk eden kişilerin oranı ise %3.6'dır.

Başörtüsü Yasağının Yol Açtığı Mağduriyetlerle İlgili Bulgular

Tablo 3, 'Başörtüsü ile ilgili aleyhte baskılar sonucu nasıl bir karar aldınız?' sorusuna karşılık, kadınların verdikleri cevapları göstermektedir. Tablodan görüleceği üzere, başörtüsü yasağı karşısında araştırmaya dahil olan kadınların çoğunluğu başını açmamıştır (%40.5). Başını yasağın uygulandığı yerlerde açan grup ise %35 oranın-

dadır. Yasağa karşı, büyüklüğü katılımcıların %19.9'unu oluşturan bir grup ise peruk, şapka, bere ve benzeri kamufle edici aksesuarlar kullanarak sorunu kendi yöntemleriyle çözme yoluna gitmişlerdir. Araştırmaya katılan kişilerin sadece %1.2'si başını tamamen açmıştır.³

Tablo 3: Başörtüsü yasağına karşı alınan kararlar (%).

Başörtüsü ile ilgili yürütülen aleyhte baskılar sonucunda nasıl bir karar aldınız?	#	%
Başımı açmadım	450	40.5
Yasağın uygulandığı yerlerde başımı açtım	389	35.0
Peruk / şapka / bere vs. kullandım	221	19.9
Başımı tamamen açtım	13	1.2
Diğer	34	3.1
Cevap yok	5	0.4
	1112	100.0

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından tablolaştırılmıştır

Kadınların yasak karşısında başlarını açmalarının en önemli gerekçesi sosyo-ekonomiktir. Tablo 4, başörtüsünü çıkartan kadınların bunu yapma nedenlerini sıralamaktadır. Başörtüsünü çıkartma nedeni olarak en çok eğitime devam etme arzusu zikredilmektedir. Nitekim başını açanların %73'ü başlarını, eğitimlerini tamamlamak istedikleri için açtıklarını belirtmişlerdir. Başörtüsü yasağının kısa sürede kaldırılmayacağını gerekçe gösterenlerin oranı ise %26.3'tür. Gösterilen diğer gerekçeler ise, işlerini kaybetmemek (%22.5), gelecek kaygısı (%19.7) ve akademik kariyerini tamamlayabilmek (%11.1) olarak sıralanmaktadır.

Tablo 4: Başörtüsünü çıkartma nedenleri (%).

Başörtünüzü çıkarma nedeniniz nedir?	#	%
Eğitimimi tamamlayabilmek için	455	73.0
Başörtüsü yasağının kısa vadede çözülmeyeceğini düşündüğüm için	164	26.3
İşimi kaybetmemek için	140	22.5
Gelecek kaygısı yüzünden	123	19.7
Akademik kariyerimi tamamlayabilmek için	69	11.1
Ancak bu şekilde baskılardan uzak kalabildiğim için	60	9.6
Aile baskısı yüzünden	31	5.0
Sınavlara girebilmek için	15	2.4
Eşimin işini kaybetmemesi için	8	1.3
Başörtüsünü dinin asli unsurlarından biri olarak görmediğim için	7	1.1
Diğer	42	6.7

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından tabloluşturulmuştur

Başlarını açmalarına gerekçe olarak, ancak bu şekilde baskılardan uzak kalabildiklerini belirtenlerin oranı %9.6 ve aile baskısını gerekçe gösterenlerin oranı ise %5'tir. Buradan da anlaşılacağı üzere, başörtüsü yasağı sadece kurumsal bir yasak olmanın ötesinde, başlarını örten kadınların çevreleri tarafından da kullanılan bir baskı unsuru haline dönüşmüştür. Başörtülü kadınların başlarını, çevrelerinin ve daha ziyade ailelerindeki erkeklerin baskısıyla örttüğüleri ileri sürülür.⁴ Halbu-

ki Tablo 4'ten de görüleceği üzere azımsanmayacak oranda kadın aile ve çevreleri tarafından başlarını açmalarını yönünde baskılara maruz kalmaktadır. Tablo 4'ün sunduğu bir diğer ilginç bulgu da, başörtülerini açmalarına gerekçe olarak 'başörtüsünü dinin asli unsurlarından biri olarak' değerlendirmedeğini belirten kadınların oranının oldukça düşük, %1.1 seviyesinde kalmasıdır.

Başörtüsünü Çıkarmanın ve Çıkarmamanın Sonuçları

Yukarıda da gösterildiği gibi başörtülü kadınların bir kısmı başörtüsü yasağı nedeniyle başlarını kısmen veya tamamen açarken diğer bir kısmı açmadılar. Tablo 5'te, başını açanların ve açmayanların verdikleri bilgilerden de anlaşılacağı gibi, hem başını açanlar hem de açmayanlar bu durumdan olumsuz etkilenmişlerdir. 'Başörtünüzü çıkartmak zorunda kaldığınızda neler hissettiniz?' sorusuna karşılık, kadınların %70.8'i kişiliğinin zedelendiğini ve parçalandığını, %63.2'si hakarete uğradığını, %46.9'zu büyük bir utanç duyduğunu, %46.5'i kendisini günahkar hissettiğini, %29.5'i kendine olan saygısını kaybettiğini, %20.7'si yaşadıklarından dolayı okuldaki başarısının düştüğünü, %3.2'si kendisini başını açmak zorunda bırakanlara öfkelenildiğini ve %1.8'i çok üzüldüğünü ifade etmiştir. Kendisini başını açmanın doğru olduğuna inandırdığı için fazla etkilenmediğini ifade eden kadınların oranı ise %14.9'dur.

Tablo 5: Yasak karşısında başörtülerini çıkartan kadınların yaşadıkları mağduriyetler (%).

Başörtünüzü çıkarmak zorunda kaldığınızda neler hissettiniz?	#	%
Kişiliğimin zedelendiğini / parçalandığını hissettim	441	70.8
Kendimi hakarete uğramış hissettim	394	63.2
Başımı her açtığımda büyük bir utanç duydum	292	46.9
Günahkar olduğumu düşündüm	290	46.5
Kendime olan saygımı kaybettim	184	29.5
Yaşadıklarım yüzünden okuldaki başarıım düştü	129	20.7
Kendimi yaptığım işin doğruluğuna / gerekliliğine inandırdığım için fazla etkililenmedim	93	14.9
Başımı açmak zorunda bırakanlara öfkelenim / isyan ettim	20	3.2
Çok üzuldüm	11	1.8
Diğer	21	3.4

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından tablolaştırılmıştır

Araştırmaya katılanların çoğunun başörtüsü yasağı nedeniyle okullarında çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir. 'Başınızı örttüğünüz için eğitiminizle ilgili bir mağduriyete uğradınız mı?' sorusuna verilen cevaplarda ortaya çıkan en önemli mağduriyetler Tablo 6'da sıralanmıştır. Araştırmaya katılanların %25.2'si başörtülü olduğu için okulda taciz edildiğini ve hakarete uğradığını, %24.8'i başörtüsü yasağı nedeniyle okulunu bırakmak zorunda kaldığını ve %19.3'u başını açmak zorunda kalmaktan dolayı başarısının düştüğünü ifade etmiştir. Tablo 6, daha düşük oranlarda anılan mağduriyetleri de göstermektedir.

Tablo 6: Başörtülü kadınların eğitimleriyle ilgili yaşadıkları mağduriyetler (%).

Başınızı örttüğünüz için eğitiminizle ilgili bir mağduriyete uğradınız mı?	#	%
Başörtülü olduğum için okulda taciz edildim / hakarete uğradım	280	25.2
Başörtüsü yasağı nedeniyle okulumu bırakmak zorunda kaldım	276	24.8
Başörtüsü yasağı nedeniyle okulda başımı açmak zorunda kalmak başarıımı düşürdü	215	19.3
Eğitimim ile ilgili hiçbir mağduriyete uğramadım	161	14.5
Başımı açmak zorunda kaldım	55	4.9
Başörtüsü yasağı nedeniyle üniversite okuyamadım	44	4.0
Başörtüsü yasağı nedeniyle eğitimime ara vermek zorunda kaldım	43	3.9
Başörtüsü yasağı nedeniyle akademik kariyer yapamıyorum	28	2.5
Başörtüsü yasağı nedeniyle eğitimime yurt dışında devam etmek durumunda kaldım	26	2.3
Başörtüsü yasağı nedeniyle istediğim alanda üniversite eğitimi alamadım	20	1.8
Eğitim aldığım dönemde yasak yoktu	18	1.6
Eğitimimi bitirdikten sonra başımı örttüm	16	1.4
Başörtülü olduğum için okuldan uyarı-kınama-uzaklaştırma-soruşturma cezaları aldım	15	1.3
Peruk takmak zorunda kaldım	15	1.3
Sınavlarda başımı açmak zorunda kaldım / kalıyorum	11	1.0
Diğer	51	4.6
Cevap yok	130	11.7

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından tablolaştırılmıştır

Tablo 7, başörtüsü örten kadınların iş hayatlarında yaşadıkları mağduriyetleri sıralamaktadır. Araştırmaya katılanların %32'si şimdiye kadar hiç bir işte çalışmadığını belirtirken, başını örttüğü için iş bulamadığını söyleyenlerin oranı %20.8, arka planda çalışmaya zorlandığını söyleyenlerin oranı %17.8, mesleği dışında başka bir iş yapmak zorunda kaldığını söyleyenlerin oranı %17.1, düşük ücretle çalıştırıldığını söyleyenlerin oranı %12.7 olmuştur. Ankete katılanlar, bunların yanısıra başörtüsü yasağı nedeniyle iş yerinde veriminin düştüğünü (%10.8), işten atıldığını (%10.2), çalıştığı işi seçme şansından mahrum bırakıldığını (%6.7), peruk takmak zorunda kaldığını (%6), işinde kariyer yapamadığını (%3.2), iş yerinde kötü muameleye maruz kaldığını (%3), ceza aldığını/işyerinden uzaklaştırıldığını (%2.3), başını açmak zorunda kaldığını (%1.9), işten ayrıldığını (%1.3) ve başörtüsünün sorun olmayacağı işlerde çalışmak zorunda kaldığını (%1.1) belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan kişilerin sadece %1.4'u iş yerinde başörtüsünden dolayı bir sorun yaşamadığını ifade etmiştir.

Tablo 7: Başörtülü kadınların iş hayatlarında başörtüsü yasağından dolayı yaşadıkları mağduriyetler (%).

Başınızı örttüğünüz için iş hayatınızla ilgili aşağıdaki durumlardan herhangi biriyle karşılaştınız mı?	#	%
Şimdiye kadar herhangi bir işte hiç çalışmadım	356	32.0
Başımı örttüğüm için iş bulamadım	231	20.8
Başımı örttüğüm için arka planda çalışmaya zorlandım	198	17.8
Başımı örttüğüm için mesleğim dışında başka bir iş yaptım	190	17.1
Başımı örttüğüm için düşük ücretle çalıştırıldım	141	12.7
Başörtüsü yasağı nedeniyle iş yerinde verimim düştü	120	10.8
Başımı örttüğüm için çalışmak istediğim işi seçme şansım olmadı	74	6.7
Peruk takmak zorunda kaldım	67	6.0
Başımı örttüğüm için işimde kariyer yapamadım	36	3.2
Başımı örttüğüm için iş yerinde kötü muameleye maruz kaldım	33	3.0
Başörtülü olduğum için iş yerinden ceza (para / uzaklaştırma) aldım	26	2.3
Başımı açmak zorunda kaldım	21	1.9
İş hayatımda herhangi bir sorun ile karşılaşmadım	16	1.4
Başörtülü olduğum için işten ayrılmak zorunda kaldım	15	1.3
Başörtüsünün sorun olmayacağı iş yerlerinde çalışmayı tercih ettim	12	1.1
Diğer	15	1.3
Cevap yok	86	7.7

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından tablolandırılmıştır

Başörtüsü yasağının, kadınların sosyal hayatlarını da derinden etkilediği görülmektedir. Tablo 8, başörtülü kadınların, kamu kuruluşlarında diğer vatandaşlara göre kendilerine farklı davranıldığını (%51.5), sorun çıkacak korkusu ile belli ortamlara girmediklerini (%50.6), bazı kesimler tarafından dışlandıklarını (%36.5), sokakta taciz edildiklerini ve hakarete uğradıklarını (%28.1), sosyal hayattan çekilmek zorunda kaldıklarını (%18.4), arkadaşlarıyla ilişkilerinin bozulduğunu (%8.7), içinde buldukları cemaat ve gruplar tarafından başlarını açmaları için baskı yapıldığını (%4.5) ve hatta yasak yüzünden okuldan ayrıldıktan sonra erken yaşta evlendirildiklerini (%2.3) gösteriyor. Kadınların sadece %9.3'u sosyal hayatlarında herhangi bir sorun yaşamadıklarını söylemişlerdir.

Tablo 9'da görülen, başörtülü kadınların sözkonusu yasak nedeniyle yaşadıkları psikolojik sorunların ise insanı hayrette bırakacak derecede ağır sorunlar olduğunu söylemek mümkündür. Medyada yer alan bazı olumsuz haber ve yorumlardan dolayı onurunun incindiğini söyleyenlerin oranı %66.5, devletin bazı kurumlarının başını örtenlere karşı tutumu nedeniyle ülkelere olan güvenlerinin sarsıldığını söyleyenlerin oranı %63.9, hukuka olan güvenlerinin sarsıldığını ifade edenlerin oranı %60.6, suçlu gibi muamele görmekten dolayı üzüldüğünü belirtenlerin oranı %54.1, diğer insanlara göre kendini daha çok baskı altında hissettiklerini belirtenlerin oranı %45.7, peruk takmak zorunda olduğu için kendini başkalaşmış hissedenlerin oranı %16.6 ve psikolojisi bozulup ilaç tedavisi gördüklerini belirtenlerin oranı %9.2 olmuştur. Herhangi bir sıkıntı yaşamadığını söyleyenlerin oranı ise %3.8 gibi düşük bir oranda kalmıştır.

Tablo 8: Başlarını örten kadınların uğradıkları sosyal mağduriyetler (%).

Başınızı örttüğünüz için aşağıda sıralanan sosyal yaşantınızla ilgili durumlardan herhangi biriyle karşılaştınız mı?	#	%
Kamu kurumlarında diğer vatandaşlara göre bana farklı davranıldı	573	51.5
Sorun çıkabileceği endişesiyle belli ortamlara gitmemeye başladım	563	50.6
Bazı kesimler tarafından dışlandım	406	36.5
Başımı örttüğüm için sokakta taciz edildim / hakarete uğradım	312	28.1
Sosyal hayattan çekilmek zorunda kaldım	205	18.4
Sosyal yaşantım ile ilgili bir sıkıntı yaşamadım	103	9.3
Arkadaşarımla olan ilişkilerim bozuldu	97	8.7
İçinde bulunduğum cemaat ve gruplar başımı açmam konusunda baskı uyguladı	50	4.5
Okuldan ayrılınca erken yaşta evlendirildim	26	2.3
Diğer	30	2.7
Cevap yok	50	4.5

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri ile bu şirket tarafından tablolandırılmıştır

Tablo 9: Başörtülü kadınların yaşadıkları psikolojik mağduriyetler (%).

Başınızı örttüğünüz için aşağıda sıralanan psikolojik sıkıntılardan herhangi biriyle karşılaştınız mı?	#	%
Medyada yer alan bazı olumsuz haber ve yorumlardan dolayı onurumun incindiğini hissettim	740	66.5
Devletin bazı kurumlarının başını örtenlere karşı tutumu nedeniyle ülkeme olan güvenim sarsıldı	711	63.9
Hukuka olan güvenim sarsıldı	674	60.6
Suçlu gibi muamele görmek beni üzdü	602	54.1
Diğer insanlara göre kendimi daha çok baskı altında hissettim	508	45.7
Peruk takmak zorunda kaldığım için kendimi başkalaşmış hissettim	185	16.6
Psikolojim bozuldu ilaç tedavisi gördüm	102	9.2
Herhangi bir psikolojik sıkıntı ile karşılaşmadım	42	3.8
Diğer	33	3.0
Cevap yok	21	1.9

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi verileri bu şirket tarafından tablolandırılmıştır

Başını Açanlarla Açmayanların Eğitim ve İş Durumlarındaki Farklar

Başörtülü kadınların, başörtüsü yasağı nedeniyle uğradıkları sosyal ve ekonomik mağduriyetleri ortaya koymak için esasen aynı sosyal sınıflardan gelen başını örten kadınlarla başını (hiç) örtmeyen kadınlar arasında kıyas yapmak gerekiyor. Maalesef elimizdeki veriler böyle bir karşılaştırma yapmamıza imkân vermemektedir. Zira elimizdeki veriler sadece başörtülü, ya da yasak nedeniyle, ya tamamen, ya da yasağın uygulandığı yerlerde

başlarını açan veya peruk takan kadınlarla ilgilidir. Eldeki verilerin böyle bir kıyaslamaya imkan vermediğinden hareketle, başörtüsü yasağının başörtülü kadınların sosyal ve ekonomik durumları üzerindeki etkisi hakkında fikir edinebilmemiz için karşılaştırmanın başlarını açmayı reddeden kadınlarla, başörtülüken başını açmak zorunda kalan, ya da peruk takan kadınlar arasında yapılması gerekmektedir. Zira kadınlar bir kere başlarını (yasak olan yerlerde) açtıktan sonra eğitimlerine ya da işlerine devam etmelerinin önündeki engeller kısmen de olsa kalkmaktadır.⁵ Bu nedenle, bu bölümde başını tamamen ya da yasağın uygulandığı yerlerde açmış olan veya peruk takan kadınların eğitim ve iş durumları başını hiç açmamış kadınlarla karşılaştırılacaktır.

Araştırmaya katılan kişilere, eğitim durumları ve uğraşları sorulmuştur. Dolayısıyla bu bölümde kadınların sosyo-ekonomik durumlarını belirten değişkenler/göstergeler eğitim ve iş durumlarıdır. Sosyo-ekonomik durumun diğer en önemli değişkeni olan gelir durumu hakkında maalesef elimizde net bilgi yoktur. Zira ankette kadınlara bireysel gelirleri değil hanehalkı geliri sorulmuştur. Burada kişisel mağduriyeti ölçmede hanehalkı gelirini esas almak sakıncalıdır. Zira başını açmayan kadınların bu tavırlarında ailelerinin gelirlerinin yeterli oluşunun belirleyici bir rol oynamış olma ihtimali yüksektir. Nitekim bir önceki bölümden de anlaşılacağı gibi yasağa muhatap olan kadınların başlarını açmalarının belki de en önemli nedeni maddi ve gelecek kaygıdır.⁶ Bu nedenlerden dolayı, hanehalkı gelir durumu analize dahil edilmemiştir.

Tablo 10, başını (başörtüsünün yasak olduğu yerlerde) açanların, peruk takanların ve başını açmayanların eğitim durumlarını gösteriyor. Buradan da görüleceği üzere, başını açanların, peruk takanların ve başını aç-

mayanların eğitim durumları arasında anlamlı ve büyük farklar bulunmaktadır. Peruk takanların %22.2'si, başını açanların %34.8'i ve başını açmayanların %44.8'zi lise ve dengi okul mezunudur. Peruk takanların %74.7'si, başını açanların %64.5'i üniversite ve üzeri eğitim almışken bu oran başını açmayanlarda çarpıcı bir şekilde %48.7'ye düşmektedir. Dolayısıyla eldeki verilere göre peruk takan kadınlar en yüksek eğitilmiş gurubu oluştururken, onları sırasıyla başını açanlar ve başını açmayanlar takip etmektedirler.⁷

Yine Tablo 10'da görüleceği üzere, lise, üniversite ya da yüksek lisans eğitimini yarıda kesme oranı en yüksek, %6.4'le, başını açmayan kadınlarda olup onları %3.2 ile peruk takanlar ve %0.7 ile başını açanlar takip etmektedir. Bu oranlar, başörtüsü yasağının başını örten kadınları örtmeyen kadınlara oranla daha düşük sosyo-ekonomik statüye ittiği hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 10:Yasak nedeniyle başını açan ve açmayanların eğitim durumları (%).

	Başını (yasak yerlerde açıyor	Peruk takıyor	Başını açmadı	Toplam
Lise ve dengi	34.8	22.2	44.8	36.0
Üniversite ve üzeri	64.5	74.7	48.7	60.4
Lise/üniversite/	0.7	3.2	6.4	3.6
Toplam N	402	221	450	1073
Toplam %	100.0	100.0	100.0	100.0
Chi ² = 60.64	p (two-taled) = 0.000			

*Kaynak: ANAR araştırma şirketinin topladığı veriler üzerinde yazarların kendi analizi

Tablo 11'de, başörtüsü yasağı karşısında başını (yasağın uygulandığı yerlerde) açan, peruk takan ve başını açmayan kadınların iş durumları karşılaştırılmaktadır. Başını açmayan kadınlarla, peruk takan ve başını açan kadınlar arasında yine büyük ve anlamlı farklılıklar dik-kati çekmektedir. Peruk takanların %72.8'i başını açanların %73.3'ü çalışırken bu oran başını açmayanlarda %54,5'e düşmektedir. Başını açmayan kadınlar arasındaki işsizlik oranının açan kadınlara nispetle yaklaşık %15 daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu veriler de başörtüsü yasağının, başörtülü kadınların iş bulmalarını engellediğini göstermektedir. Eğitim durumunda olduğu gibi, bu bulgular da başını örten kadınların örtmeyen kadınlara oranla daha düşük bir sosyo-ekonomik pozisyona itildikleri hipotezini desteklemektedir.

Tablo 11: Başını yasak karşısında açan ve açmayanların çalışma durumları (%). (Öğrenciler analiz dışı bırakılmıştır).

	Başını (yasak yerlerde açıyor	Peruk takıyor	Başını açmadı	Toplam
Çalışıyor	72.8	73.3	54.5	64.0
İşsiz	24.0	23.3	39.3	31.3
Emekli/ev hanımı	3.3	3.4	6.1	4.7
Toplam N	246	146	374	766
Toplam %	100	100	100	100
Chi ² = 134.81	p (two-taled) = 0.000			

*Kaynak: ANAR araştırma şirketi tarafından toplanan verileri üzerinde yazarların kendi analizi

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Türkiye’de başörtüsü yasağı kadınların sosyal ve ekonomik yaşantıları ve psikolojileri üzerinde ne gibi etki yaratmaktadır sorusuna cevap aranmıştır. Bu soruya cevap aranırken, kadınların sadece kendi ifadeleri değil, sosyo-ekonomik durumları da incelenmiştir. Başörtüsü yasağından dolayı bazı kadınlar, başlarını ya sadece yasak olan yerlerde ya da tamamen açmışlardır. Diğerleri ise ya peruk takmak zorunda kalmış ya da başını açmamayı tercih etmiştir. Çalışmada sunulan veriler kadınların sözkonusu yasak karşısındaki tutumlarının onların eğitim ve iş durumlarına ve sonuç olarak da sosyal ve ekonomik durumlarına belirgin bir şekilde etki ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle bizzat başörtüsü yasağının gerek özelden başörtülü kadınların sosyal ve ekonomik durumlarına gerekse genel olarak Türkiyeli kadınların sosyal ve ekonomik durumlarına doğrudan ve olumsuz yönde etki ettiğini söyleyebiliriz.

Çalışmanın ortaya koyduğu diğer bir durum ise özellikle yasağa rağmen başını açmayan kadınların ailelerinin başlarını açmaları için kendilerini zorladığını, medyada haklarında çıkan olumsuz yorumlardan dolayı onurlarının incindiğini, devletin bazı kurumlarının kendilerine karşı tutumu nedeniyle hukuka ve ülkelere besledikleri güvenin sarsıldığını, suçlu muamelesi gördüklerinden dolayı üzüldüklerini ve kendilerini baskı altında hissettiklerini ifade etmiş olmalarıdır. Bütün bu sorunların çözümü için başını açmak veya peruk takarak bir ara formüle başvurmanın da sorunları azaltmadığını görmekteyiz. Zira başını açan ya da peruk takan kadınlar bundan dolayı kişiliklerinin parçalandığını, kendilerini hakarete uğramış hissettiklerini, başlarını açtıkları için utanç duyduklarını, günahkâr olduklarını düşün-

düklerini, kendilerine saygılarını yitirdiklerini, başarılarının düştüğünü ve ilaç kullanmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye’deki başörtüsü yasağının, başörtülü kadınları tabiri caizse “Kırk katır mı? Kırk satır mı?” türünden bir tercihle karşı karşıya bıraktığını söylemek mümkündür. Üstelik sözkonusu yasağın başörtülü kadınlarda yolaçtığı devlet ve hukuka güven kaybının oldukça yüksek oranlara vardığı siyasi açıdan da dikkate değer bir durum olarak vurgulanmalıdır. Bu durumun siyaset bilimciler, özellikle siyaset sosyologlarının yanısıra Türkiyeli siyasetçiler tarafından dikkate alınması, analiz edilmesi ve bir çözüme kavuşturulması gerektiği ortadadır.

Bu çalışmada kullanılan veriler şimdiye kadar Türkiye’de eşî bulunmayan türden verilerdir. 1980’lerden itibaren uygulamaya konulan bu yasak, giriş bölümünde de ifade edildiği gibi, Türkiye’deki kadınların büyük bir bölümünü olumsuz yönde etkilemiştir ve halen de etkilemeye devam etmektedir. Şimdiye kadar böyle bir çalışmanın akademisyenlerin, politikacıların ve insan hakları savunucularının ilgisinden kaçmış olması, yaşanan sosyal, ekonomik, psikolojik ve hukuki mağduriyetlerin örtülü kalmasına neden olmuştur. Avrupa Parlamentosu’nda 2005 yılında kabul edilen ve Türkiye’deki kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal hayata katılımını konu alan raporda hiç başörtü yasağından ve bunun yarattığı sorunlardan söz edilmemiştir. Bu raporu hazırlayan Avrupa Parlamentosu üyesi Emine Bozkurt, bu eksiğini daha sonra hazırladığı raporda telafi etmiş ve Türkiye’de kadınların başörtüsü yasağından dolayı yaşadıkları mağduriyetlerin araştırılması çağrısında bulunmuştur. Bu çalışmanın, Avrupa Parlamentosu’nun çağrısına cevap vermekle birlikte başörtüsü yasağının kadınların sosyal, ekonomik ve psi-

kolojik hayatları üzerindeki olumsuz etkilerini tümüyle ortaya koyduğunu söylemek mümkün değildir.⁸ Ancak ortaya konan olumsuz etkiler bile yasağın derhal kaldırılmasını gerekli kılacak niteliktedirler.

Bu araştırmada sunulan bulgular, ayrıca, başörtüsünü Türkiye'yi örnek göstererek yasaklamak isteyen bazı Batı Avrupa ülkelerindeki kişi ve kuruluşların bu taleplerinden vazgeçmelerinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Her ne kadar Türkiye'deki bu yasak uluslararası insan hakları örgütlerinin eleştirilerine maruz kalmaktaysa da, bazı Batı Avrupa ülkelerindeki kişi ve kuruluşlar, bu ülkelerde de başörtüsünün yasaklanmasını talep etmektedirler. Bu talepler neticesinde Avrupa ülkeleri arasında en kapsamlı başörtüsü yasağının uygulandığını bildiğimiz Fransa'nın yanısıra, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde de öğretmenlerin başörtüsü takmaları yasaklanmıştır. Hollanda'da popülist sağ parti LPF'in (Lijst Pim Fortuyn) başkanı 2004 yılında parlamentoya sunduğu kanun teklifinde, memurlara başörtüsü yasağı getirilmesini istemiş ancak teklif parlamentoda çoğunluğun desteğini alamamıştır. Halkın çoğunluğu istiyor gerekçesi ile Danimarka'da başörtüsünün okullarda ve parlamentoda yasaklanması yine sağ partiler tarafından gündeme getirilmiştir. Bütün bu tartışma ve uygulamalarda dikkat çeken bir husus, Türkiye'deki başörtüsü yasağının bu teşebbüs ve uygulamalara örnek teşkil etmesidir. Bütün bu gelişmelerin, Avrupa kıtasında geliştirilen özgürlükçü söylemin, şimdilerde kaybolmaya başladığının işareti olup olmadığı sorusunu akla getirmesi ise kaçınılmazdır.

Dipnotlar

- ¹ Veriler şu il merkezlerinde toplanmıştır: Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, İzmir, Konya ve Samsun.
- ² Analizde kullanılan tabloların bir kısmı Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi (ANAR) tarafından diğerleri ise bizzat yazar tarafından ANAR'ca sağlanan verilere dayanılarak hazırlanmıştır. Tabloların kim tarafından hazırlandığı her tablonun altında belirtilmiştir.
- ³ Bu verilerden hareketle genellemeler yapmaktan kaçınmamız gerektiğini burada tekrar ifade etmemiz uygun olacaktır. Nitekim bu verilere dayanarak başörtüsü yasağına muhatap kalan Türkiye'li kadınların sadece %1.2'sinin başını tamamen açtığını söyleyemeyiz, çünkü örneklemin oluşturulma metodu itibarıyla başını tamamen açıp, sosyal çevresini de değiştiren kadınların bu yöntemle bulunmaları zordur ve dolayısıyla örnekleme temsil edilme olasılığı düşüktür.
- ⁴ Araştırmaya katılan kadınlara, başlarını aile veya çevrelerinin baskısıyla mı yoksa kendi istekleriyle mi örttükleri maalesef sorulmamıştır. Bu nedenle burada, başlarını baskı sonucunda örten kadınlarla ilgili yorum yapamıyoruz.
- ⁵ Danıştay 2. Dairesi'nin bilinen kararından da anlaşılacağı üzere, Türkiye'de başörtüsü yasağı sadece kamu kuruluşlarını kapsamamaktadır. Danıştay'ın bu kararı başörtüsü yasağını özel hayata kadar genişletmektedir. Danıştay bir öğretmenin iş yerinde başı açık olsa bile özel hayatında başını örtmesini okuldaki çocuklar için 'örnek vatandaş' olamamak şeklinde yorumlamıştır. Başörtüsü yasağının kamu alanının dışına yayılması, kadınların başörtüsü yasağına karşı geliştirdikleri yasak olan yerlerde başını açma çözümünü de etkisiz kılmaktadır. "Farklılık arzeden" kişilerin kariyer yapmasını engellemek için 'Kemalist kodlar' özel alanı da kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmıştır. Burada, 'örnek vatandaş başörtüsüz kadındır' kodu geliştirilmiştir. Bu ayrıca şu anlama da gelmektedir; her ne kadar kadınlar başlarını sadece yasağın geçerli olduğu yerlerde açıyor ve böylece iş imkanına kavuşmuş olurlarsa da, özel hayatlarında başlarını kapamak onların kariyer yapmalarına engel oluyor.
- ⁶ Maalesef ankette kadınların gelir durumuyla alakalı soru 'Ailenizin aylık ortalama geliri ne kadardır?' şeklinde formüle edilmiştir. Bu soruya verilen cevap, bekârlarda anne, baba, kardeşlerinin ve kendilerinin gelirlerinin toplamını ifade edebileceği gibi, evlilerde kendilerinin ve eşlerinin gelirinin toplamını ifade eder. Dolayısıyla bu soruya verilen cevaplardan hareketle kadınların,

yalnız yaşayanları hariç olmak üzere, kendi gelirleri ile ilgili bir sonuca varmamız mümkün değildir. Ankette maalesef bireylerin anne ve babalarının eğitim durumları da sorulmamıştır. Bu bilgiler elimizde olmadığı için, başlarını açan ve peruk takanların, başlarını gerçekten de ekonomik zorunluluktan dolayı mı açtıklarını tahlil edememekteyiz.

⁷ Üniversitelileşme oranının başını açmayan kadınlarda diğer gruplara göre düşük olmasında, bu gruptaki kadınların üniversite sınavlarını kazanamamış ve bu nedenle de eğitimleri gereği başını açmak seçeneği ile karşı karşıya kalmamış olmalarının payı da olabilir. Bu etkileri ayırtırmak için, kadınların üniversite sınavını kazanmış olup olmadıklarını bilmemiz gerekiyor. Bu bilgi elimizde yok maalesef.

⁸ Bunun mümkün olabilmesi için aynı konuyla ilgili değişik metodlarla yeni verilerin toplanması gerekmektedir.

Bibliyografya

- AKART, Akademik Araştırmalar Merkezi (2002). *Genel Çalışması*.
- Blau, P. M. & Duncan, O. D. (1967). *The American Occupational Structure*. New York: Wiley.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Breen, R. & Luijckx, R. (2004). Social Mobility in Europe between 1970 and 2000. In: Breen, R. (ed), *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 37-77.
- Çardakoğlu, A. & Toprak, B. (1999) *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*. TESEV, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı, İstanbul.
- Çardakoğlu, A. & Toprak, B. (2006) *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*. TESEV, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı, İstanbul.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J. H. (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Gerçek Hayat (2003). *Başı Açıklar Anketi*.
- IMV-SAM, İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi (1997). *Siyasal ve Toplumsal Eğilimler Araştırması’nın Aralık 1997 Raporu*.
- LTD, Liberal Düşünce Topluluğu (2003). *Yasal ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de İfade Özgürlüğü*.
- Milliyet Gazetesi (2003). *Türban Dosyası*.
- MODUS Araştırma Merkezi (1997). *Başörtüsü Mağdurları Anketi*.
- TÜSES, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (2004). *Türkiye’de Siyasal Parti Yandaş ve Seçmenlerinin Etnik /Dinsel Kimlikleri ve Siyasal Yönelişleri Araştırma Dizisi, 1994-2004*.
- Wolbers, M.H.J. (1998). *Diplomainflatie en verdringing op de arbeidsmarkt. Een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma’s in Nederland*. ICS dissertation, Nijmegen.

Başörtüsü Sorunu Nasıl Dügümlendi?

Uluslararası Yargıda Başörtüsü ve Din ve İnanç Özgürlüğünün Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Hilal Elver

ABD California Üniversitesi, Hukuk Fakültesi öğretim üyesi

I. GİRİŞ

Son günlerde Türkiye'nin gündemini en çok meşgul eden konu hepimizin bildiği üzere yeni Anayasa'nın oluşturulması hakkındaki tartışmalardır. Bu tartışmaları ülkenin yıllardır hasret kaldığı gerçek demokrasinin yaklaşımının bir göstergesi olarak algılamak ve olumlu değerlendirmek mümkündür. Ne var ki, tartışma gündemi pek çok kişiyi, daha doğrusu Türkiye'nin gündemini yakından takip etmeyenleri çok şaşırtan bir noktada kilitlendi. Hatta, bırakınız ülkemize yabancı olanları, Türkiye'de yaşayan, politik olayları çok yakından takip eden, dahası Türkiye'nin gündemini yaratmakta etkili olanların bile bu konuda yanılığa uğraması çok şaşırtıcıydı. Bir gazeteci arkadaşım, tam seçimlerden önce yaptığımız sohbette bana bu sorunun artık "pase" olduğunu, kimsenin bununla ilgilenmediğini, yeni hükümete kim gelirse gelsin bu yasağı kolaylıkla kaldıracığını söylüyordu. Ne var ki, çözülmek şöyle dursun, başörtüsü düğümü tartışmaların en can alıcı ve çözülmez noktasına oturmuştur. Belki AK Parti bu seçimi büyük çoğunlukla kazanmasa idi, ve diğer partiler göreve gelse idiler çözüm daha kolay olabilirdi. Çünkü toplumun belirli bir kesimi başörtüsü sorununu bir tek partinin amblemi haline getirmiş ve bir partiye olan antipati başörtüsü ile birleştirilmişti. Ne var ki son yıllarda yapılan birçok kamuoyu araştırması, hepimizin de bildiği gibi başörtüsünün sadece bir partinin takipçileri tarafından kullanılmadığını gösteriyordu. Ayrıca bunu anlamak için de öyle toplumsal araştırmalara filan gerek olmadığını hepimiz çok iyi bilmekteyiz. Laikliği temsil etmeyi kendilerine özgü bir görev bilen kitleler de bunu çok iyi bilmekte ve bu nedenle başörtüsüne çeşitli isimler takarak topluma yabancı imiş gibi göstermeye çalışmaktalar.

Benim buradaki sunumum bu konuda hepinizin bildiğini tekrarlamak değil. Ancak bu girişi Anayasa tartışmaları sırasında maalesef ülkenin en önde gelen yargıçlarının ve bazı hukuk profesörlerinin başörtüsünün hukuki açıdan değerlendirilmesini yaparken Türk halkını yanıltıcı açıklamalar yapmaları nedeniyle değinmeyi ve hepimizin bildiği anekdotları bağlantı unsuru olarak kullanmak istedim. İşte Türkiye'nin önde gelen bu hukukçuları Anayasa Mahkemesi'nin önceki yıllarda ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2005 yılında başörtüsünü yasaklayan kararlarını gerekçe göstererek yeni anayasaya adı geçen yargı kararlarına aykırı hiç bir hükmün koyulamayacağını dayatan akıl almaz açıklamalar yapmışlardır.

Bu hukukçularımız, hukuk fakültesine yeni giren bir öğrencinin dahi bildiği bir konuda neden yanlış açıklamalar yapmışlardır? Politik nedenleri bir kenara bırakarak, bu görüşleri hukuki olarak iki açıdan değerlendirebiliriz. Birinci konu kuvvetler ayrılığı prensibidir. Dünyanın her yerinde yargı kararlarına saygı, kuvvetler ayrılığı prensibinin getirdiği önemli ve korunması gerekli bir prensip olup, modern demokrasilerde yasama, yürütme ve yargıdan meydana gelen bu üç ayaklı kuvvetler dengesinin dağılımı, kullanımı ve kontrolü (Check ana Balance) en önemli yönetim prensibi olarak algılanmaktadır. Bütün hukuk sistemlerinde, ülkeler yerli veya yabancı mahkeme kararlarına karşı daha sonraki bir yasal düzenleme ile hele anayasa gibi diğer yasal düzenlemelerin daha üstünde bir kuvvete sahip bir yasa ile, daha önceki bir yargı içtihadına aykırı bir düzenleme yapabilirler. Tabii burada demokratik olarak seçilmiş bir yasama ve yürütme erkinden bahsettiğimizi söylemeye bile gerek görmüyorum. Yasama organı yanında, yargı organlarının kendileri de gelişen ve de-

ğişen şartlara uyum göstermek için kendi içtihatlarından her zaman dönmeye hakları vardır ve de bu her hukuk sisteminde değişik şekillerde uygulanmış gelmiştir. Eğer toplumsal değişimler hukuk sistemlerine enjekte edilemeselerdi bugün dünyanın hiç bir yerinde hukuk biliminin gelişmesinden söz edemeyeceğimiz gibi, hukuk sistemleri tamamen toplumdan uzak, statik, toplumun gerisinde ancak topluma karşı güç kullanımı ile uygulanabilen araçlar olmaktan öteye gidemezdi. Eminim ki hukukçularımız bu tuhaf açıklamayı yaparken bu çok basit hukuk bilgisini göz ardı etmişlerdi. Sonuç olarak, yargı kararlarına demokratik düzen içinde, yine demokratik olarak seçilmiş yasama erkinin toplumun isteklerine uygun olarak yapacağı düzenleme sadece yasal olmakla kalmayıp, yasama organından beklenen bir gerekliliktir.

Üzerinde durmamız gereken ikinci konu ise, sözü edilen bu yargı kararlarının hukuki açıdan değerlendirilmesidir. Anayasa mahkemesinin başörtüsü ile ilgili kararının Türkiye'de birçok hukukçu tarafından tartışıldığını varsayarak ve de şu anda güncel olmadığını düşünerek, bu kısa süre içinde sunuşuma öncelikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin başörtüsü kararını değerlendirmekle başlamak istiyorum.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2005 yılında Leyla Şahin aleyhine verdiği kararın etkileri halen bütün dünyada insan hakları hukukçuları tarafından tartışılmakta ve olumsuz etkilerinin geniş bir alana yayılmış olmasından kuşku duymaktadırlar. Çünkü bu karara yakından bakacak olursak hukuki açıdan ne kadar yanlış bir değerlendirme yapıldığını, Mahkeme'nin önceki benzer kararları ve genel felsefesi ile aykırılık teşkil ettiğini, o dönemde Avrupa'daki politik olaylar ve *Islamofobia* nedeniyle kararın hukuki olmaktan çok

politik bir ihtiyaca cevap verdiğini, uluslararası hukuk camiasında bu nedenlerden dolayı oldukça yaygın tenkitlere yol açtığını görmekteyiz. Bu kararı Allah'ın emri gibi kabul eden hukukçularımızdan acaba kaç tanesi bu kararı savunmadan önce vakit ayırıp da başından sonuna kadar okumuş ve uluslararası insan hakları açısından Avrupa'nın kendi prensiplerine aykırı hareket ettiğini görmüşlerdir? Bu yanlış anlama ve yanlış aktarmaların geniş kitlelerdeki olumsuz sonuçlarını dikkate alarak, AİHM'nin kararını daha yakından incelemek gerekmektedir. Ayrıca yeni Anayasa'nın ilk taslak metnini hazırlayan akademik gurup, insan hakları konusundaki pek çok düzenlemeyi AİH Sözleşmesi'nden örnek olarak düzenledikleri için, bu sözleşmeyi yakından incelemenin yararlı olduğunu düşünüyorum.

II. AİHM'NİN 2005 TARİHLİ KARARI

1. Kararın Özeti

2005 yılında AİHM din ve inanç özgürlüğüne ilişkin olarak tarihinin belki de en çok tartışılır ve başörtüsünün tartışıldığı ilk kararını Leyla Şahin'in Türk hükümetine karşı açmış olduğu davada vermiştir. Hepimizin yakından takip ettiği davayı kısaca özetleyecek olursak, Leyla Şahin AİHM'den 1998 tarihli İstanbul Üniversitesi'nin başörtüsünü yasaklayıcı sirküleri nedeniyle AİH Sözleşmesi'nin 8. maddesindeki aile hayatının gizliliği, 9. maddesindeki din ve vicdan özgürlüğü, 10. maddesindeki ifade özgürlüğü, 14. maddesindeki ayırıcılığa karşı korunma hakkı ile 2. madde 1 nolu protokol gereği eğitim hakkının ihlal edildiği iddiası ile korunma talebinde bulunmuştur. Davacı Şahin, Sözleşme gereği, iç hukuktaki yargı haklarını tamamen kul-

landıktan sonra son aşama olarak AİHM'ne 1998'de müracaat etmiş, dava 2004 yılının Haziran ayında yedi yargıçlık alt mahkeme tarafından Şahin'in aleyhine karara bağlanmış, davacının isteği üzerine Mahkeme'nin yüksek şurasında 10 Kasım 2005 tarihinde aynı hüküm hemen hemen tekrarlanarak davacının aleyhine Türk Hükümeti'nin lehine olarak karara bağlanmıştır.¹ İlginçtir ki, karar çok büyük bir çoğunlukla, neredeyse tam oybirliği ile sonuçlanmış, 17 üyelik yargıçlar kurulunun 16 üyesi Leyla Şahin aleyhine verilen karara katılmış, sadece bir yargıç karara katılmamış ve karşı oy kararı ile görüşlerini karara aktarmıştır.

Leyla Şahin'in iddiasını doğrudan doğruya ilgilendiren maddenin 9. madde olması nedeniyle, AİHM'nin de yaptığı gibi konuya bu maddeden başlarsak, 9. maddenin birinci fıkrası din ve vicdan özgürlüğünü tanımlamış, ikinci fıkrası ise bu özgürlük ve özgürlüğün ifade edilmesi konusundaki sınırlamaları göstermiştir. Bu maddeye göre sınırlama (1) kanunla belirtilmiş, (2) haklı bir nedene bağlı olmalı ve nihayet (3) "demokratik toplum" için gerekli olmalıdır. Mahkemeden beklenen öncelikle davacının başörtüsünün din ve vicdan özgürlüğünün kapsamı içine girip girmediğini ve başörtüsünü yasaklayan sirkülerin davacının din ve vicdan hürriyetini ihlal edip etmediğini, eğer böyle bir ihlalin mevcudiyeti var ise, başörtüsü yasağının 'din ve vicdan özgürlüğü'ne sınırlama getiren bu üç şarta uygun olup olmadığına bakması gerekmektedir.

AİHM'nin ilk derece mahkemesinde yedi yargıcın oybirliği ile verdikleri kararda başörtüsü yasağının "demokratik toplum" ihtiyacından kaynaklanan bir hak sınırlaması olduğunu kabul ettiğini görmekteyiz. Aynı zamanda Mahkeme davacının 8, 10, 14 ve 1 numaralı Protokolün 2. maddesinde yer alan haklarıyla ilgili

iddiaları da “9. maddenin irdelenmesindeki şartlar dışında bağımsız bir sorgulamayı gerektirecek yeni bir durum olmadığı” gerekçesiyle nazara almamıştır. ² Üst panelde (*Grand Chamber*) dava görülürken hemen hemen ilk panelde yer alan görüşler tekrarlanmış, “kamu düzeninin ve diğerlerinin (yani başörtüsü takmayanların) özgürlüğünün korunması konusundaki haklı nedenlerden dolayı ve Türk Anayasasındaki laiklik prensibinin eşitlik ve hürriyetlerle yakın bağlantısı gereğince” yasaklamanın “Sözleşmenin ruhuna yönelik prensipleri ile bağdaşması nedeniyle... Türkiye’deki demokratik düzenin korunması için gerekli olduğuna” karar verilmiştir. ³

Bu sonuca ulaşmada “başörtüsü takmamayı tercih edenlerin, dini bir görev olarak kabul edilen bu hareketten etkilenebilecekleri” daha doğrusu başörtüsü takmanın diğerlerine bunu hatırlatma biçiminde bir etkisi olabileceğini, bu etkinin ise din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğu, böyle bir durumun “büyük çoğunluğun kadın haklarına ve laikliğe bağlı olmakla birlikte aynı zamanda Müslüman olan bir toplumda” Mahkemenin deyimi ile “sosyal bir baskı unsuru” (*pressing social need*), –ki bu son günlerde bir bilim adamımızın açıklaması ile ortaya çıkan ve Türk basınına hayli meşgul eden “mahalle baskısı” ile aynı anlamı taşımaktadır- oluşturabileceği dikkate alınmıştır. ⁴

Dahası, Mahkeme başörtüsünün son yıllarda “politik bir anlamı” olduğunu, “Türkiye’de aşırı İslami görüşleri savunan politik bir hareketin mevcut olduğunu ve toplumun bütününe baskı yoluyla İslami sembollerini kullanılmaya çalışıldığını” belirtmekten çekinmemiştir. Bütün bunları kararda yazan Mahkeme hiç bir iddiasına delil göstermek gereğini bile duymamıştır. Bu bir sosyal araştırma, görüş bildiren bir rapor değil bir mah-

keme kararıdır. Mahkeme kararlarında varılan yargılar “değer yargısı” ya da anekdotlardan oluşan bir rapor değil, deliller ile savunulan, örneklerle açıklanan ileriye yönelik sonuçları olabilecek ciddi yargılardır.

2. AİHM Kararının Değerlendirilmesi

Kısaca özetlediğim ve Mahkeme’nin kendi kullandığı ifadelerle aktarmaya çalıştığım kararın ana gerekçeleri laiklik prensibinin korunması ile cinsler arası eşitlik kavramına oturtulmuş olup, hukuki açıdan özellikle uluslararası insan hakları prensipleri açısından ciddi eksiklikleri olduğu görülmektedir. Şimdi bu noktalara daha yakından değinmeye çalışacağım:

A. Kabul Edilebilir Sınır (*Margin of Appreciation*)

Bu terim teknik bir hukuk terimi olup uluslararası mahkemelerin yaptıkları yorumlarda, milli hukuk sistemlerine atıfta bulunmayı ifade eder. Avrupa Topluluğu hukukunda bu kavramın önemi giderek artmaktadır. Çünkü Avrupa Topluluğu milletler üstü bir kuruluş olarak bazı alanlarda yapmakta olduğu yasal düzenlemelerde gerekli olmadıkça düzenleme yetkisini milli organlara bırakmayı prensip olarak kabul etmektedir. Buna tamamlayıcılık (*subsidiarity*) prensibi adı verilmektedir. Kabul edilebilir sınır terimi ise bu prensibin bir gereği olup, aslında İnsan Hakları Sözleşmesi’nin herhangi bir yerinde de bundan söz edilmemekle birlikte, ülkelerin iç hukuk düzenlemelerine saygı gösterme gereği bir örf ve adet kuralı olarak sonradan ortaya çıkmıştır. Tabii ki insan haklarını ilgilendiren konularda, özellikle demokrasinin ana prensiplerini ilgilendiren alanlarda, bu prensibin uygulanma kabiliyeti gide-

rek daralmaktadır.⁵ Çünkü insan haklarının korunması prensipleri daha çok evrensel kurallar olup çeşitli ülkelerin anlayış ve uygulamalarından etkilendikçe kuvvetini kaybedebilecektir. Özellikle din ve vicdan özgürlüğü alanında, bu hakka getirilen sınırlamalarda tam bir açıklık söz konusu olmadığı için, Mahkeme'nin sözleşmeden kaynaklanan prensiplerinden kolayca sıyrılıp milli hukuka atıfta bulunması sonuç olarak bu hakların yerine getirilememesi gibi bir sonuç doğurur.

Mahkeme Avrupa'da dinin toplum içindeki önemi konusunda ülkeler arasında bir birlik bulunmaması ve dini inançların göstergesinin her ülke şartlarına göre değişiklik göstermesini gerekçe göstererek Leyla Şahin kararında "kabul edilebilir sınır" ya da "milli hukuka saygılı takdir hakkı" (*margin of appreciation*) yöntemini kullanmıştır. Mahkeme dini konularda yanlış bir karar vermek yerine yorumlarında iç hukuka yönelerek sorumluluktan kurtulma yolunu seçmiş, karar vermek yerine, bu kararı milli hukuka yöneltmiş, Türk hukukunda başörtüsü yasağı ile ilgili kuralları ve aynı yöndeki Yüksek İdare Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi kararlarını takip etmeyi uygun bulmuştur. Ancak bunları yaparken de hukuki yapıyı çarpık bir biçimde sergilemiştir. Böylece, Mahkeme'nin deyimi ile "**diğerlerinin haklarını ve özgürlüklerini korumak, genel barış ve kamu düzenini sağlamak** ve dini çoğulculuk prensibini uygulamak için kişinin dini inançlarını ifade etme hakkı ile toplumsal ihtiyaçlar arasında bir denge kurma" yoluna gidilmiştir.⁶

Ancak Mahkeme önüne gelen spesifik davada Leyla Şahin'in başörtüsü takarak kamu düzenini nasıl bozduğu konusunu tartışmaması kararın haksızlığını gösteren olgulardan sadece bir tanesidir. Bu konudaki haksız irdeleme pek çok uluslararası insan hakları kuruluş-

ları tarafından ibretle karşılanmıştır.⁷ Aynı şekilde, Leyla Şahin'in başörtüsünün yasaklanmasının diğerlerinin haklarını nasıl koruyabileceği konusu hiç bir şekilde tartışılmamış ve bu konuda bir delil gösterme ihtiyacına gidilmemiştir. Leyla Şahin'in başörtüsünün diğer başörtüsü takmayan öğrenciler üzerinde bir baskı unsuru yaratma ihtimali aslında mümkün olabilir bir iddia olmakla birlikte Türk Hükümeti tarafından bu iddiayı destekleyecek hiç bir delil ve şahit getirilmemesini Mahkemece bir sorun teşkil etmemiştir. Tam aksine, yıllardır başörtüsü takan ve takmayan kız öğrenciler arasında hiç bir sorun yaşanmadığına dair insan hakları derneklerinin raporları Mahkemece göz önüne alınabilecek iken bunlar da dikkate alınmamıştır.

B. Laiklik Prensibinin Değerlendirilmesi

Kararda ilk göze çarpan konu, Mahkeme'nin din ve vicdan özgürlüğü hakkındaki bu davada laiklik prensibine büyük ölçüde yer vermiş olduğudur. Tanımı ve kapsamı oldukça tartışmalı olan, tarihsel açıdan bakıldığında çeşitli dönemlerde ve çeşitli ülkelerde farklı biçimlerde değerlendirilen, yanlış değer yargıları ile kolayca manipüle edilebilen bu kavramı herhangi bir değerlendirme yapmaksızın Mahkeme Türk Anayasasındaki özel yerini belirterek başörtüsü yasağı ile doğrudan ilişkilendirmiş, kişinin din ve vicdan özgürlüğünün kısıtlanması ile ilgili bir davada laiklik prensibini bu hakkın sınırlandırılmasına gerekçe olarak göstermiştir. Laikliğin "popüler" alanda çok geniş bir anlayışlar kitlesini bünyesinde barındırması nedeniyle, herhangi bir tanıma ve tarihsel kaynaklarına hiç yer verilmeksizin karara gerekçe gösterilmesi çok tehlikeli bir yasal sonucu beraberinde getirmiştir.⁸

Laiklik (Fransız modeli) ve sekülerlik (Amerikan modeli) olarak genelde iki büyük başlığa ayrılabilir. Bu iki prensibin yine “liberal” ve “köktenci” açılardan iki farklı biçimde yorumlanması mümkün olup bu iki yorumun din ve vicdan hürriyetine olan etkileri ise çok farklı sonuçlar doğurur.⁹ Her iki yoruma göre de “din özel alanı ilgilendiren bir konu” ancak iki ayrı biçimde. Liberal laiklere göre din özel alanı ilgilendirdiğinden kamusal sorumluluk getirmediği gibi, vatandaşlara herhangi bir dini veya dine karşı bir uygulama getirmiyor. Çünkü din kişisel inanca ve kimliğe ait bir olgu. Ayrıca, dini gurupların politik kurumlar üzerinde veya karar mekanizmalarında başkalarının dini inançlarını ve kamusal hayata katılımlarını zor yolu ile düzenlemeye çalışma gibi bir hakları yok. Bu sınırlar içinde özgürce hareket edebilirler. Köktenci laiklere göre ise din özel alana ait olduğu gibi, dini vecibelerin yerine getirilmesi de özel alanlarda kalmalı. Kişilerin inançlarının kamusal alanda hiç bir yeri yok.¹⁰ Bu nedenle de köktenci laiklik anlayışında din ve vicdan özgürlüğü çok sınırlı olup ancak özel alanlarda dini inançların gerekleri yerine getirilebilir.

Leyla Şahin kararındaki laiklik anlayışı işte bu zihniyetin, yani köktenci anlayışın ürünüdür. Leyla Şahin ifadesinde laiklik ile başörtüsünün aykırı olmadığını ifade ederken ve Türkiye’deki laiklik prensibine karşı olmadığını belirtirken işte bu liberal anlayışı dile getirmiştir. Başörtüsü tartışmalarının önemli bir politik konu oluşturduğu iki ülke Türkiye ve Fransa’da laiklik prensibinin bir gurup “köktenci laik” tarafından nasıl yanlış bir yönde değerlendirildiğini ve din özgürlüğünün önemli bir vasıtası olan laikliğin dine karşı bir silah olarak kullanıldığını Mahkeme maalesef bu değerlendirmesinde nazara almamıştır.¹¹

C. Hukuki İncelemenin Çarpıtılması

AİHS’nin 9. maddesi ile kişilere tanınan din ve vicdan hürriyetinin başörtüsü yasağı ile ihlal edilip edilmediğine bakmak yerine, bu yasağın demokratik toplum için gerekli olup olmadığına karar vermek yoluna gitmiştir. Mahkeme, 9. maddenin birinci fıkrasında kişilere verilen din ve vicdan hürriyeti hakkını incelemek yerine, doğrudan doğruya ikinci fıkradaki sınırlamaya gitmiştir. Gerekçe olarak da üç paragraflık laiklik ve tarih dersi vermiştir.¹² Burada doğrudan doğruya Anayasa Mahkemesi ve Yüksek İdare Mahkemesi’ndeki gerekçeler kullanılmıştır. Bu gerekçelerden biri de ne tuhaftır **ki kadın erkek eşitliği hakkındadır**. Aslında kadın erkek eşitliği prensibini en derinden ihlal eden olgunun başörtüsü yasağı olduğu, bu nedenle binlerce kızımızın üniversitelerden uzaklaştırıldığından hiç söz edilmemiş, bunun yerine **“Türkiye’de aşırı İslamcı politikanın ciddi bir tehlike oluşturduğunu unutmamalıyız”** diyerek söze başlanmış, bırakınız böyle bir aşırı İslam hareketinin varlığını gösterecek delillere gitmeyi, bu olguyu gerçek olarak kabullenmiş ve İslamcı hareketle başörtüsü takanları direk olarak ilişkilendirmekte hiç bir sakınca görmemişlerdir. Bu noktada aslında Mahkeme önceki paragraflarda Leyla Şahin’in politik nedenlerle değil dini nedenlerle başörtüsü taktığını kabul ettiğini bile unutuvermiştir.

Mahkemenin başörtüsü yasağını haklı bulduğu iki önemli gerekçeden biri olan kadın erkek eşitliği konusuna kararda fazlaca değinilmemesi çok önemli bir hukuki eksikliktir. Bu konunun sadece üst panelde karara karşı oy yazısı yazan yargıç Tulken tarafından uzun bir biçimde ele alındığını görmekteyiz.¹³ Ne alt mahkeme, ne de üst mahkeme bu konuda herhangi bir delil ya da kamuoyu araştırması, ya da herhangi bir rapor

göstermeyen Türk Hükümeti'nin iddiasını kabul etme yoluna gitmiştir. Sadece Türk yasalarında kadın erkek eşitliğine yer verilmesi (ki bu pek çok alanda tartışmaya çok açıktır) Mahkemece yeterli bir delil sayılmış olmalıdır. Hatta başörtüsü yasağı ile özgürlüğü kısıtlanan kız öğrenciler yanında, aynı yönetmelikte sözü edilen ve dini göstergelerden biri olan sakal yüzünden kaç erkek öğrencinin okuldan uzaklaştırıldığı sorusunu bile sormak akıllardan geçmemiştir. Eğer bu soru sorulsa idi o zaman bu yasaklamanın ilginç bir şekilde sadece kız öğrencileri etkilediği ancak dini vecibesini rahatlıkla yerine getirebilen erkek öğrencilerin böyle bir sınırlamaya tabi olmamasını cinsiyet ayırımı açısından nasıl değerlendirilebileceği sanırım göz ardı edilmiş çok önemli bir konudur ve gelecekte bu konu üzerine değinilmesi gerektiğini düşünmekteyim.

Mahkeme burada **Türkiye'nin tarihi** ile ilgili uzun açıklamalar yapmış, aslında çok da normal olmayan bir tutum sergileyerek Osmanlı devletine kadar uzanmıştır. Türk toplumunun bir ikilem içinde olduğundan söz edilmiş, bir yandan İslam dini prensipleri, öte yandan kadın hakları ve laik hayat standartlarından bahsederek, neredeyse İslam dininin demokrasi ile bağdaşmadığını bile söyleyebilecek noktalara gelmiştir. Mahkeme'nin Türkiye aleyhine verilen birçok kararında Türk hükümetinin işkenceci ve zalim olduğundan söz edilirken burada sadece "kırılgan ve hassas" (*fragile*) bir demokrasiye sahip olduğundan söz edilmiş, askeri yönetim dönemleri hiç bir şekilde dile getirilmemiş ve başörtüsü ile ilgili yasaklamaların bu askeri dönemin bir uzantısı olduğu tamamen konu dışı bırakılmıştır.

Öyle görülüyor ki Mahkeme, hukuki inceleme yerine, politik inceleme yapmış ve Türkiye'deki güncel politikanın etkisinde kalarak, milli güvenlik konusuna

önem vererek sınırlamalara öncelik vermiş ve insan haklarının en önemli yanı olan kişi haklarının korunmasını göz ardı etmiştir.

Bu durum Mahkeme'nin güvenilirliğini ciddi olarak tehdit edici sonuçlar getirmektedir. Eğer Mahkeme kendisine getirilen davalarda ülkelerin politik ve tarihi şartlarını dikkate alarak kararlarında insan hakları sınırlamalarına kolayca gidebilecek ise, bu Mahkemelerin anti demokratik güçler tarafından kontrol edilebilme tehlikesine maruz kalabilen yerel mahkemelerden ne farkı olabilir? Eğer bu mahkemeler ülkelerin istekleri doğrultusunda hareket edecek iseler neden kişiler insan hakları ihlallerinde kendi ülkelerinin dışında bir mahkemeye ihtiyaç duysunlar? Demek ki, AİHM kişi haklarını kendi ülkelerine rağmen koruyabilecek bir Mahkeme değildir. Hayrettir ki AİHM Refah Partisi ve başörtüsü kararına kadar Türkiye aleyhine açılan her türlü davada Türkiye'yi haksız bulmayı başarabilmiştir. AİHM arşivi Türkiye aleyhine yazılmış binlerce dosya ile dolu iken, neden Mahkeme birdenbire Türkiye'nin özel coğrafi ve tarihsel şartlarına bakma ihtiyacı duymuştur? Keşke bu ihtiyacı diğer kararlarında da kullanırsa idi de, Türkiye devamlı olarak davaları kaybeden bir ülke olmaktan çıksa idi.

D. İç Hukukun Değerlendirilmesinde Keyfilik

Mahkeme başörtüsü yasağının 9. maddesinin ikinci fıkrasındaki kabul edilebilir sınırlamalar içinde kaldığı sonucuna ulaştıktan sonra, insan hakları hukukunun genel prensipleri gereğince (*proportionality*) bu yasağın amaçları ile yasağın sonuçları arasında denge olup olmadığına bakması gerekmektedir. Mahkeme bu dengeyi ispatlamak için, başörtüsü yasağının Türkiye'de

uzun bir geçmişi olduğunu dile getirerek işe başlamıştır. Herkes bilmektedir ki başörtüsü yasakları 1980'deki askeri yönetimden sonra getirilmiş bir sınırlama olup, devamlı olarak değişen hükümetler tarafından kaldırıldıkça, Mahkemeler tarafından tekrar geri getirilmişlerdir. Parti politikalarının dalgalanmasına ayak uyduran başörtüsü yasağı bir gelmiş bir gitmiştir. Bütün bunlardan hiç bir şekilde söz edilmemiş, sanki başörtüsü yasağı Atatürk döneminden beri gelen, hatta devrim kanunlarına kadar uzanan bir tarihe oturtularak Türkiye'nin bu konuda sanki değişmez bir politikası varmış gibi gösterilmiştir. Mahkeme'nin seçici bir tutumla bazı yönetmelikleri göstermesi, diğerlerine hiç değinmemesi "sistemik olarak okuyucuları yanlış yönlendirdiği" gerekçesi ile görevini yerine getirmedeği anlaşılmaktadır.¹⁴

Bu tarihi ve hukuki yanlışlıklar yapılmamış olsaydı bile, Mahkeme yine de dengeleme prensibini uygulama konusunda görevini yapmamıştır. Yani başörtüsü yasağının Türkiye'nin laiklik prensibine nasıl bir katkı sağlayacağı, ya da Türkiye'deki aşırı İslamcı hareketin başörtüsü yasağı ile nasıl ortadan kaldırılabileceği hiç bir şekilde tartışılmamıştır. Bu konuda Mahkeme'nin yaptığı hatalar karara karşı oy kullanan tek yargıç tarafından, itiraz kararında çok güzel bir şekilde dile getirilmiştir.¹⁵

Mahkeme'nin bu önemli konuda sessizliği çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Bir yoruma göre yargıçlar yasaklamayı uygun bulmakla birlikte gerekçe bulmakta zorluk çekmişler, yanlış yapmak yerine hiç bir şey söylememeyi yeğlemişlerdir. Diğer bir yoruma göre ise bu sessizlik Türkiye'ye ve diğer ülkelere verilmiş bir mesaj olup, ileriki davalarda Mahkemenin bu konuda daha sıkı bir test uygulayacağını bir göstergesidir.¹⁶

E. Davacının İleri Sürdüğü Diğer Hakların Dikkate Alınmaması

Davacı Leyla Şahin 9. madde dışında, 8. maddedeki özel hayatın ve ailenin korunması, 10. maddedeki ifade özgürlüğü ve 14. maddedeki ayrımcılıktan arınma haklarını ileri sürmüş ise de alt panel bu hakları özel olarak dikkate almamıştır. Üst panel ise sadece farklı bir yöntem kullanarak diğer hakların da ayrı ayrı ele alınması gereğini ileri sürmekle birlikte, başörtüsü yasağının sözü edilen bu hakların hiç birini ihlal etmediğini söylemekten öteye gitmemiştir.

Burada özellikle ifade özgürlüğü ile başörtüsü yasağı arasındaki yakın ilişkiye bakmak gerekmektedir. Karara karşı oy açıklaması yazan tek yargıcın dile getirdiği gibi, Türkiye aleyhine açılan ifade özgürlüğü kısıtlanması ile ilgili diğer bir davada "laik evliliklerden doğan çocuklar piçtir" ifadesini kullanan davacıya ifade özgürlüğünden yararlandırıan aynı mahkeme, barışçıl bir biçimde başörtüsü takan Leyla Şahin'e aynı hakkı vermemiştir.¹⁷ Bu iki kararı dikkatli okuduğumuz takdirde aynı mahkemenin her iki özgürlüğü değerlendirmede yani "ifade özgürlüğü" ve "din ve vicdan özgürlüğü"nü değerlendirmede ne kadar farklı davrandığını görmekteyiz. İfade özgürlüğü etkili bir politik demokrasinin vazgeçilmez bir prensibi olarak dile getirilirken, başörtüsü ile kendini ifade etmenin hiç dikkate alınmaması çok ilginçtir. Mahkemenin genel içtihadına bakıldığında ifade özgürlüğü (*free speech*) konusundan çok hassas olduğu, ancak aynı hassasiyeti din hürriyetleri konusunda göstermediği gözlemlenmektedir.¹⁸

Aynı şekilde, davacının ileri sürdüğü eğitim hakkının ihlal edilmesi iddiasına karşılık da AİHM'nin alt paneli hiç bir yorumda bulunmamış, itiraz sonrası üst panelde bu konuya yer verilme ihtiyacı duyulmuştur. Zaten kararın üst panele gitmesi için, davacının yeni

bir iddiada bulunması gerekmekte idi. Ancak Mahkeme bu konuda fazla bir yorum yapmaksızın konuyu yine 9. maddedeki din ve vicdan özgürlüğüne bağlamış ve başörtüsü yasağının eğitim hakkını zedelemeyeceği kararına varmıştır.

F. Diğer Ülkelerdeki Durumun Değerlendirilmesi

Mahkeme, kararda kendi ulaştığı sonucu desteklemek için karşılaştırmalı hukuk adı altında diğer ülkelerde başörtüsü ile ilgili düzenlemelere yer vermiştir. Ancak, Mahkemenin karşılaştırmada kullandığı yöntem son derece soru işaretlerine açık bir yöntem olarak görülmektedir. Bir kere Avrupa ülkelerinde başörtüsü yasağı yoktur. Mahkemenin de belirttiği gibi, sadece Azerbaycan, Arnavutluk ve Türkiye’de başörtüsüne yasaklama vardır ve Türkiye üniversitelerde başörtüsü yasağını uygulayan AİH Sözleşmesi’ne üye tek ülkedir. Diğer herhangi bir AİH Sözleşmesi’ne üye ülkede böyle bir yasağa rastlanmamıştır. Yasaklama değil de sınırlama getirilen ülkelerde ise, sağlık, hijyen ve kişisel güvenlik gibi nedenler gösterilmiş ve hiç birinde Türkiye’de olduğu gibi yasaklamanın gerekçesi laiklik ve eşitlik ilkelerine dayandırılmamıştır. Türkiye örneğine en yakın olan Fransa’da bile başörtüsü ilk ve orta öğretimde giyilen üniformalara aykırılık teşkil ettiği gerekçesi ile yasaklanmıştır. Ayrıca unutulmamalıdır ki, Fransa’daki yasak ilk ve orta öğretimde Türkiye’deki ise üniversitelerdedir.

Buna ilaveten, Mahkeme çeşitli giyim kuşam yönetmeliklerinden söz etmiş, başörtüsü ile diğer dinin giysileri arasında herhangi bir ayrıma gitmemiştir. Yani yalnız başörtüsü yasağı getiren yasalara bakmak yerine ki böyle bir durum sadece üç ülkede vardır, (eminim Türkiye’nin Arnavutluk ve Azerbaycan ile aynı durum-

da olması ülkemizdeki pek çok kişiyi kızdıracak ve utandıracak bir durumdur) her türlü dini giysi sınırlamasını getiren (yani çarşaftan, peçeye ve burkaya kadar) konulara bakarak, karşılaştırmayı başörtüsünden ve üniversitelerden daha geniş bir alana taşımıştır.

Bütün bu nedenlerden dolayı Mahkeme’nin başörtüsü konusunda ülkeler arasında “farklılıklar” iddiası tartışmaya çok açıktır.

3. Kararın İleriye Dönük Sonuçları

Karar görünürde Türkiye’nin lehine nadir bir karar olup, Mahkeme’nin önceki kararlarının tam aksine bir tutum sergilenmiştir. Tabii ki Türkiye’de laikliği temsil etmekle kendilerini görevlendiren bazı çevrelerce bir zafer olarak kutlanan bu karar dönemin hükümeti tarafından tenkit edilmiş bu da Avrupa basınında geniş yer almıştır. Çünkü hemen ilk defa bir ülkenin lehine imiş gibi verilen bir karardan, ülke hükümeti hoşnutsuzluğunu belirtmektedir. Ne var ki, demokratik toplumlarda farklı kurumların farklı görüşlere sahip olmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Bu aslında iyi işleyen bir demokraside olması gerektirir. Ayrıca, yargılamanın uzun bir zamana yayılması nedeniyle (1998-2005) hükümetlerde değişiklikler olması son derece muhtemeldir ve böyle bir durumda yeni hükümetin davayı uzlaşmaya götürmesi de olağan bir prosedürdür.¹⁹

Türk Hükümeti bu yola gitmemiş ve Mahkeme’nin kararını beklemiştir. Çünkü sonuçta bu insan haklarının korunmasına yönelik bir davadır ve Avrupa Topluluğu’na girme çabalarının eşliğinde, insan haklarına yönelik birçok reformun yapıldığı bir dönemde ve de Mahkeme’nin insan haklarını savunan bir merci olması nedeniyle herhalde böyle bir çekilmeye gerek duyulmamıştır.

AİHM'nin bu kararı aslında çok ilginç bir döneme denk gelmiştir. Bir taraftan Strasbourg'da bu dava görüldürken, diğer taraftan Brüksel'de Türkiye'nin ortaklık prosedürü ile ilgili değerlendirmeler yapılmakta idi. Avrupa Topluluğu'nun önemli kurumlarından biri olan AİHM, herkesin bildiği askeri dönemden kalma yönetmelikleri demokrasinin bir göstergesi ve korunması gereken bir değer gibi gösterirken ve de Türk Hükümeti'nin ne kadar demokratik ve laik olduğunu savunurken, hemen hemen aynı tarihlerde Avrupa Topluluğu'nun diğer kurumları Türkiye'nin demokrasiye uymayan yasal düzeninin değişmesi gerektiğini, askeri yönetimin Türk demokrasisi üzerindeki etkisinin yok edilmesi gerektiğine dair raporlar yazmaktadırlar. Bu durumda Avrupa Topluluğu'nun kurumları arasında bir görüş birliği olduğunu söylememiz mümkün müdür? AİHM yargıçları davalı Türkiye'nin avukatlarının savunmalarını ve Mahkeme'nin üyesi Türk yargıcın değerlendirmelerini sorgusuz sualsiz aynen karara geçirmeleri yerine Avrupa Topluluğu'nun Türkiye ortaklık prosedürü çerçevesinde hazırladıkları raporlara bakmak gereğini neden duymamışlardır? Ya da belki Türk Hükümeti Avrupa Topluluğu yetkili organlarının *Kopenhag Kriterleri* gereği Türkiye'yi tenkit eden raporlarına AİHM'nin Türkiye'deki demokrasinin nasıl güzel yürüdüğüne dair kararı ile karşılıklı verebilirlerdi. Şimdi de kararın ulusal ve uluslararası hukuk ve politika alanındaki etkilerinden söz etmek istiyorum.

Kararın Ulusal ve Uluslararası Hukuka ve Politikaya Yönelik Sonuçları

1. AİHM'nin bu kararının iç hukukta çok önemli yansımaları olmuştur. Bunun örneğini yakın zamandaki Anayasa tartışmalarında görmekteyiz. Bu karar bazı çevrelerce üzerine el sürülmez ilahi bir karar olarak gösterilmek istenmektedir. Herhalde AİHM verdikleri bu kararın ne kadar önemsendiğinin bilincinde değildirler. Bu kararı savunanlar acaba aynı şekilde AİHM'nin daha önce vermiş olduğu, işkenceye ait, düşünce ve ifade özgürlüğüne, dernek kurma özgürlüğüne ait, Kıbrıs'taki mülkiyet haklarının ihlallerine ait kararları da savunmayı göze alabilecekler midir? Eğer böyle ise, başörtüsü kararı demokratikleşme yolunda verilmiş bir şehit olarak kabul edilebilir!
2. Karardan açıkça anlaşılacağı üzere, Mahkeme din ve vicdan özgürlüğünün sınırlanması konusunda pek çok şeyi milli otoriteye bırakmayı uygun görmüştür. Bu nedenle başörtüsünün yasaklanması veya serbest bırakılması konusunda kesin kuralların oluşturulması çok önemlidir. Eğer bu konuda açık bir düzenleme yapılmadığı takdirde AİHM yolu tıkanmıştır. Tek yol yasa koyucunun iradesinin açık bir şekilde dile getirilmesidir. Bu nedenle başörtüsü konusunun anayasa gündemine girmeden yasalarla ya da diğer yollarla halledilebileceği görüşünde olan hukukçulara katılmıyorum. Eğer şu anda ABD'de veya İngiltere'de yaşasa idik, böyle bir anayasa maddesine ihtiyaç olmayabilirdi. Zaten hepimizin bildiği gibi İngiltere'de Anayasa yoktur. Dahası İngiliz Kilisesi'nin resmi olarak ülkeyi temsil etmesi ve yönetim birimleri arasındaki yerini kimse tartışmamaktadır. Ancak başörtüsünü ya da başka

bir dine ait vecibeleri yasaklamak yoluna -şimdilik diyelim- kimse gitmemektedir. Ama Türkiye'nin gerçekleri ve özel durumu göz önüne alındığında kesin bir yasal düzenlemenin gerekliliği açıktır.

3. AİHM'nin kararı, diğer mahkeme kararlarında olduğu gibi geleceğe yönelik önemli bir içtihat görevi görmektedir. Hatta bu kararın Mahkemenin en üst yargı organı (*Grand Chamber*) tarafından tekrar ele alınan nadir kararlardan biri olduğuna bakılırsa kararın Türkiye özelinden daha geniş bir alana yayıldığı, din ve vicdan özgürlüğüne yönelik önemli bir karar olduğu gözlemlenebilir. Mahkeme'nin daha önce din ve inanç özgürlüğüne yönelik çok fazla bir kararı yoktur. Bu nedenle neredeyse oy birliği ile alınan Leyla Şahin kararının Mahkeme'nin gelecekteki tutumu açısından önemli bir yeri vardır. Mahkeme kararın öneminin bilincinde olarak, daha önceki bazı kararlarına atıfta bulunmakla birlikte bazı kararları göz ardı etmiştir. Örneğin yine başörtüsü ile ilgili Dahlab kararı bunlardan biridir. Bu kararda davacı öğrenci değil öğretmendir, okul ise üniversite değil ilkokuldur, ülke ise %98 i Müslüman olan Türkiye değil İsviçre'dir. Leyla Şahin'in durumu ile uzaktan yakında ilgisi olmayan bir karar, bu benzersizlik ihmal edilerek sanki Mahkeme genel teamülüne uygun karar vermiş gibi gösterilmiştir. Böylece, gelecekteki benzer kararlarda Leyla Şahin olumsuz örneği kullanılabilir.²⁰
4. Fransa başörtüsünü ve diğer dini giysi ve işaretleri yasaklayan 2004 tarihli yasası gereği ile AİHM'nin gelecekteki adayı olarak gösterilebilir. Bu durumda Mahkeme Leyla Şahin kararında Fransa ile Türkiye arasındaki farklılıklardan söz etmesine rağmen, - bu farklılıklardan biri de Türkiye'nin "kırılgan demok-

rasi"sidir- kategorisel farklılıklara gitmediği için gelecekte Fransa aleyhine açılan davalarda Şahin kararı kullanılarak olumsuz karar çıkması büyük bir olasılıktır. Nitekim şu anda AİHM'de Hintli bir öğrencinin türban davası vardır. Sonuç mahkemenin Müslümanlar ile Hintliler arasında nasıl bir eşitliğe veya ayrılmaya gideceği bakımından ilginç olabilir.

5. Leyla Şahin Kararı'nın sadece geleceğe yönelik bir içtihat kararından öte bir hukuki güce sahip olduğu muhtemeldir. Bu karardan sonra örneğin Avrupa'daki birçok ülke başörtüsü kullanımını açık olarak yasaklayıcı yasal düzenlemelere gidebilirler. Gerçi AİHM kararı nedeniyle değil ama Alman Anayasa Mahkemesi'nin bir öğretmenin başörtüsü ile ilgili davasında gerekli yasal dayanak bulunmadığından yasaklanamayacağı kararı vermesi üzerine Baden Wundebeng eyaleti öğretmenlerin ilk ve ortakullarda başörtüsü takmasını yasaklayıcı bir hüküm getirmiştir. Eğer böyle bir furya başladığı takdirde zaten Avrupa'daki durumları zor olan Müslümanlar daha çok ayrımcılıkla karşı karşıya kalacaklar, çocuklarını devlet okullarına göndermek yerine, bazı İslami örgütlerin finansal olarak destekledikleri özel okullara gönderecekler ve politik İslam'dan korkulup dışlanan başörtüsü bu sefer gerçek bir tehlikeye dönüşebilecektir.
6. Mahkeme'nin bu kararı AİH Sözleşmesi'nin son yıllarda üye sayısının artması ile orantılı olarak dikkate alınmalıdır. Rusya ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri ve 1990 sonrası Sovyetler Birliği'nden bağımsızlıklarını kazanmış ülkeler artık AİH Sözleşmesi'nin yeni üyeleridir. Bu ülkelerdeki birçok insan hakları ihlalleri ve din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili ihlaller mahkemenin önüne geldiğinde ihtimaldir ki, Mah-

keme korumakla sorumlu olduğu insan hakları prensiplerinden sapıp ülkelerin kendi milli yönetimlerine daha önemli bir yer vermeye başlayacaktır.

7. Mahkeme daha önce de dile getirdiğimiz gibi, İslam ile demokrasinin bağdaşmayacağını dolaylı olarak belirten değer yargılarında bulunmuştur. Aynı değer yargısı, Refah Partisi'nin kapatılmasına ilişkin kararda ve Dahlab v. İsviçre kararında da açıkça belirtilmiştir.²¹ Kararda şu cümle kullanılmıştır: "İslami başörtüsünün verdiği mesajın tolerans, başkalarına saygı, eşitlik ve ayrımcılık yapmama gibi mesajlar ile bağdaşmadığı açıktır." Mahkeme bu kararında ve Leyla Şahin kararında Avrupa'nın Hıristiyan veya laik bir bölge olduğu, Türkiye'nin ise kırılğan demokrasisi ve İslam dini ile ancak insan hakları ve hürriyetlerden ödün verdiği ölçüde Türkiye'de demokrasinin korunabileceği neredeyse açıkça söylenmiştir. Bu mudur bizim gurur duyduğumuz karar? Karşı oy kararında ise yargıç Tulken köktencilik önlemek adına başörtüsünü yasaklayan mercii, köktencilik bir yankısı olduğunu ifade ederken çok önemli bir noktaya değinmiştir.
8. AİHM sonuç olarak politik davranmıştır. Bunun nedeni 11 Eylül'den sonra Batı'da genel olarak gördüğümüz *İslamfobisi* ile çok yakından ilgisi vardır. Her ne kadar 11 Eylül, Avrupa'dan coğrafi olarak çok uzak bir yerde olsa da, manevi olarak çok yakından Avrupa'yı etkilemiştir. Hatta Avrupa'da Müslümanların giderek yaygın bir biçimde kimliklerini göstermeleri köktenci Hıristiyanlar ve ırkçılar başta olmak üzere pek çok kişiyi olumsuz olarak etkilemiştir. Hatta 11 Mart 2004'deki Madrid tren bombası, 7 Temmuz Londra bombası ve Hollandalı Film Yapımcısı Theo Van Gogh'un akli dengesi bozuk bir

Müslüman tarafından öldürülmesi, Danimarkalı bir gazetenin Müslümanlıkla alay eden karikatürlerine gösterilen evrensel tepki, bardağı taşıran son damla olmuştur. İşte Mahkeme Avrupa'daki bu akımlardan ciddi olarak etkilenmiştir.

9. Bu sırada Türkiye'de neler olup bittiğine bakarsak Türkiye'nin de El Kaide'den payına düşeni aldığı İstanbul bombalaması ile görmekteyiz. Ayrıca generallerimizin son yıllardaki bitmez tükenmez darbe tehditleri Avrupa basınında geniş yankılar uyandırmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna dahil olma prosedürünün başlaması ile bu sorun artık Türkiye'nin sorunu olmaktan çıkmış, Avrupa'nın bir sorunu haline gelmiştir. Halen 15 milyonu aşan Avrupa'daki Müslümanın 70 milyonu aşan Müslüman Türkiye ile buluşması medyanın aracılığı ile Avrupalı'nın kâbusu haline getirilmiştir. Bu durum AİHM'den çıkan kararı elbette etkilemiştir. Türkiye'de Avrupa Topluluğuna girme çabasının sadece kendilerine özgü olarak gösteren laikliğin temsilcileri -ki bunlara köktenci laikler diyebiliriz- Leyla Şahin kararından, bu savunuculuğu yapmaya gerek duymayan, sadece evrensel insan haklarının her Türk'e eşit olarak uygulanmasını isteyen kitlelerden daha çok zarar görmüşlerdir. Avrupalı sonuç olarak Türkleri bir büyük üniter kitle olarak görmekte, batıdan çok batıcı gurubu sokaktaki Türk insanından ayırmaktadırlar. Her ne kadar içerde böyle bir ayırımı gidiliyor ise de dışarıda böyle bir ayırım yoktur. Türk imajı Avrupa'da halen 18. yüzyıldan kalma tarihi anılar nedeniyle, yarı Osmanlı'nın askeri zaferi yarı İslam'ın yüzü ile karışmış durumdadır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında yapılacak şey, Türk demokrasisinin aslında Mahkeme'nin yer yer dile

getirdiği gibi “kırılgan” olmadığını, aradan geçen uzun yüzyıldan sonra gerekli olgunluğa ulaştığını ve küresel sorunların üstesinden gelebilecek milli bütünlüğe sahip olduğunu göstermesi ve genç kızların eğitim özgürlüklerini ellerinden alan, onları dört duvar arasına hapsederek erkeklerden daha geri bir duruma sokan bu anlamsız yasaklamayı hiç tartışmaya gerek olmadan ve ebediyete kadar ortadan kaldırmak hepimizin görevi olmalıdır.

Dipnotlar

- ¹ *Leyla Şahin v. Turkey*, 10 Kasım 2005, Karar No. 44774/98 (bundan sonra Leyla Şahin kararı olarak anılacaktır).
- ² Leyla Şahin Kararı, paragraf 127.
- ³ Paragraf, 112-116
- ⁴ id.
- ⁵ Willi Fuhrmann, “Perspectives on religious Freedom from the Vantage Point of the European Court of Human Rights”, 2000 *B.Y.U.L. Rev.* 829.
- ⁶ Leyla Şahin kararı paragraf 111
- ⁷ Bkz.: Human Rights Watch Memorandum: 29 Haziran 2004, İnternet sitesi: http://hrw.org/backgroundunder/eca/Turkey/2004/headscarf_memo.pdf

- ⁸ Bu konudaki uzun tartışmalar için bkz.: Jennifer M. Westerfield, “Behind the Veil: An American Legal Perspective on the European Headscarf Debate,” 2006, 54 *Am. J. Comp. L.* 637.
- ⁹ ibid
- ¹⁰ Ingvill Thorson Plesner, “The European Court on Human Rights between Fundamentalist and Liberal Secularism” Seminer Sunusu: *The Islamic Headscarf Controversy and the Future of the Freedom of Religion or Belief*, Strasbourg, France, 28-30 July 2005 s.203, internet adresi: <www.strasbourgconference.org>
- ¹¹ Laiklik ve sekularite biçiminde iki kavram ile adlandırılan bu prensibin A.B.D. ve Fransa literatüründe ne kadar farklı anlamlar taşıdığı hakkında bkz.:T. Jeremy Gunn, “Religious Freedom and Laicity: A Comparison of the United States and France”, 2004 *B.Y.U.L. Rev.* 419, n.2
- ¹² Leyla Şahin Kararı 114, 115 ve 116. paragraflar
- ¹³ “ Başörtüsü yasağı ile kadın erkek eşitliği arasında nasıl bir bağlantı vardır? Karar bu konuda hiç bir şeyden söz etmemektedir... Başörtüsü tek başına kadınların hakimiyet altında yaşadıklarının sembolü olamaz. Hatta bazen başörtüsünün kadınları özgürleştiren bir etkisi olduğunu bile görebiliriz. Burada eksik olan başörtüsü takan ve takmayan kadınların bu konudaki fikirlerinin tartışmaya açılmasıdır. [Bkz. Leyla Şahin Kararı, paragraf 11]
- ¹⁴ Bu konuda çok ciddi tenkitler için bkz: Jeremy Gunn, “Fearful Symbols: The Islamic Headscarf and the European Court of Human Rights (Müsvedde 4 Temmuz 2005), İnternet sitesinden 29 Eylül 2007’de alınmıştır: <www.strasbourgconference.org>
- ¹⁵ Leyla Şahin kararına, itiraz hükmü, paragraf 7-10
- ¹⁶ Njal Hostmaelingen, “Hijab in Strasbourg: Clear Conclusion, Unclear Reasoning”, İnternet sitesinden 1 Ekim 2007’de alınmıştır. Bkz.: <www.strasbourgconference.org>
- ¹⁷ *Gunduz v. Türkiye*, 4 Aralık 2004 tarihli, 35071/79 sayılı karar.
- ¹⁸ Bu konuda genel bilgi için bkz.: Carolyn Evans, “Freedom of Religion Under the European Convention on Human Rights”, Oxford University Press, (2001).
- ¹⁹ AİHM Madde 38/1 b ve Madde 39’a göre taraf ülke taraf değiştirmek istediği takdirde uzlaşma yoluna gidilebilir.
- ²⁰ Ne var ki bu kararın ileriki kararlara örnek teşkil etmesi, karardaki tutarsızlıklar ve kararın Türkiye özeline indirgenmeye çalışılması nedeniyle zor olacağı tartışılmaktadır. Bkz: D. Christopher Decker ve Marnie Llyod, “Leyla Şahin v. Turkey”in *European Human Rights Law Review*, Issue 6, 2004, sayfa 672-678
- ²¹ *Dahlab v. Switzerland*, 15 Şubat 2001 tarih, 42393/98 sayılı Karar

Bir İktidar Pratiği Olarak “Başörtüsü Yasağı”

Prof. Dr. Mümtaz’er Türköne

Ankara Gazi Ün. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi

Geride uzun ve usandırıcı bir hikayenin, can yakan trajedilerin durduğu ortada. Söz konusu olan başörtüsü “inancın gereği” bir maruf emir olunca, karşımıza çıkan yasağın inanca yapılan bir saldırı, bu inancın müntesiplerine yönelik bir aşağılama olarak algılanması da normal. Bu kadar önemli, bu kadar hayatî ve bu kadar vazgeçilmez bir kavga konusu olarak devam etmesini, sorunu bütünüyle bir inanç veya laiklik sorunu olarak ele alınca açıklayamayız. Niyetim, sorunu tam da ortaya çıktığı ve sürdüğu yerde yalın bir iktidar sorunu olarak ele almak. Ortada bir yasağ varsa bu yasağı koyan bir iktidarın mevcut olması gerekir. O zaman başörtüsü yasağı bir iktidar pratiğidir. Sorun bu pratiğin sınırları içine yerleştirilmelidir.

Aslında söz konusu olan ne laiklik, hatta ne de başörtünün kendisi. Başörtüsü yasağı iktidarı sürdürmenin bir aracı, hem de çok önemli sembolik bir aracı. Başörtüsü sadece hanımların başını örtmek için değil, bu iktidar kavgasının üzerini örtmek için de kullanılıyor. Baştan belirtmem gerekiyor. Eğer başörtüsü yasağı bir iktidar aracı ise, bu yasağı iktidar sorununu çözmekten ortadan kaldırmak mümkün değil. Ben de sorunun taraflarını, dikkatlerini başörtüsünün örttüğu iktidar sorununa çevirmeleri konusunda uyarmak istiyorum.

Bir Statü ve Güç Göstergesi Olarak Kıyafet

Başörtüsü bir sembol olarak, dinî bir sembol olarak tanımlanıyor, yasağı koyanlar tarafından. Kullananlar için ise bir örtünme aracı. Kıyafet bir sembol olarak tanımlandığı zaman, iktidar hiyerarşisinin kapısından içeriye girmiş oluyorsunuz. Çünkü yüzyıllardır bu topraklarda kıyafet, dininizi, statünüzü, mesleğinizi gösteren bir üniforma olarak kabul edilmiştir. Bu semboller,

karşınıza çıkan eski mezarlıklarda mezar taşlarında yaşamaya devam etmektedir. Bilen biri taşın üzerindeki yazıyı okumadan, orada medfun kişinin cinsiyetini, mesleğini, statüsünü hemen tahmin edebilir. Bunun için sadece mezar taşının baş kısmına bakmak yeterlidir. Baş örtmek için kullanılan giysi, kişiye ait bilgilerin özetidir. Tıpkı bugün başörtüsünü yasaklayanların onu koydukları yer gibi. Önemli olan baştır. Küçük bir başlık, etrafına sarılan bezle küçük bir sarığa, sonra Sadrazama varınca kocaman bir kavuğa dönüşür.

Yeniçeriler sert askerlerdi. Savaşma yetenekleri inanılmazdı. Kafalarında onları çok heybetli gösteren uzun külahları dururdu. Ama altlarına, o dönem için de komik görünen kısa şalvar giyerlerdi. Yeniçeri Ocağı lağvedikten sonra Osmanlı ülkesinde yeniçeri avına çıkanlar, baldırı güneş yanığı insanlar aramışlardı.

19. yüzyılın ortalarında Aydın Valililiğine atanan Osmanlı Paşası, Zeybeklere uzun şalvar giyme mecburiyeti getirdi. Kıyafete getirilen bu esaslı yasağa karşı Zeybekler ayaklanmış binlerce insan canından olmuştur. Sonunda devlet yasağı kaldırmak zorunda kalmıştır.

Hiç unutmamamız gereken şey, bizim kültürümüzde yukardan gelen değişikliklerin hep önce kıyafet üzerinden başlatılmasıdır. II. Mahmut'un donanmada pratik olduğu için kullanılan fesi, başlık olarak mecbur tutması Cumhuriyet dönemindeki şapka devriminden daha radikaldir. Çünkü beraberinde İstanbul'un ceket ve setre pantolon ve dönemin kravatı da teşrif etmişti. Bugün bize garip gelen şalvarın, uzunca bir tarih boyunca kullanılmasının tek sebebi vardı: Ata rahat binmek. II. Mahmud setre pantolon giyince ve memurlara giydirince de itiraz, süvarilerden gelmişti.

Farkında olmadan bazı ayrıntılarını takip ettiğimiz bu kıyafet geleneği içinde en önemli kurallardan biri,

isteyenin istediği kıyafeti giyememesi idi. Kıyafet üniforma idi. Toplumun düzen ve intizam içinde işlemesi için herkesin bulunduğu yerde durması gerekirdi. Herkesin bulunduğu yerde durduğunu da giydiği kıyafet gösterirdi. Bir Müslümanın kıyafetini gayrimüslim giyemezdi. Aksi zaten mümkün değildi. Zaman zaman merkezden herkesin kendi kıyafetinden gayrısını giyememesi için emirler gelirdi.

Hanımların erkeklere göre daha özgür olduklarını belirtelim. Feracelerin renklerine getirilen sınırlama biraz toplumu düzene sokmak için gelmişti. II. Abdülhamid zamanında getirilen çarşaf yasağının tek sebebi erkeklerin bu kıyafetle dolaşmasını ve gizli işler çevirmesini engellemekti.

Şayet kıyafet bir statü aracı ise ve katı idarî düzenlemelere konu ediliyorsa karşımızda iktidara dair bir semboller alanı duruyor demektir. Kıyafetin bu niteliği, başka toplumlarda olmadığı kadar bizde mevcuttur. Başörtüsü yasağının arkasına bu siyasî kültürün izlerini mutlaka yerleştirmek gerekir.

Kıyafet ve İnanç

İskilipli Atıf Hoca'nın İstiklâl Mahkemeleri tarafından idam edilmesine gerekçe teşkil eden ünlü "Şapka" risalesinde öne sürdüğü itiraz, dinî bir hükümden ziyade genel-kültürel bir gerekçeye dayanır. Atıf Hoca, Şapka Devrimi'nden önce kaleme aldığı bu risalede şapkaya, "kafirlerle benzemek" gerekçesi ile muhalefet etmektedir. Atıf Hoca'nın kullandığı bu delil, şapkanın bizatihi kendisinden değil, kullanım amacından, yani "niyet"ten çıkmaktadır.

"Başörtüsü yasağı"nın arkasındaki dünyayı anlayabilmek için, erkeklerin başlarına koydukları başlıklar-

dan öteye geçmemiz gerekir. Başlık dinî değil, örfî bir kıyafettir. Geleneksel toplumlarda erkeklerin başı açık dolaşmaları kültürel olarak hoş karşılanmaz. Sadece başın değil, boynun ve göğüs kısmının açık olması da toplumdışı bir durumu yansıtır. Eski tarih metinlerinde meselâ yakalanan bir asinin merkeze getirilişi “başı açık” diye aşağılanarak nakledilir. İslâmiyete göre erkeklerin örtünme mahalli, diz kapağı ile göbek arasındır. Bunun dışında zaten sokağa çıkılamayacağına göre erkeklere dair kıyafet sorunları tarih boyunca, dinî değil örfî sorunlar olarak temayüz etmiştir. II. Mahmud için kullanılan “Gavûr Padişah” sıfatının, Şapka devriminde kullanılmamasının mutlaka bir anlamı olmalıdır.

Modernleşme tarihimizin en temel görünülerinden biri, tepeden inme değişimin önce şekilde, şekil içinde de kıyafetlerde başlatılmasıdır. Bu genel kuralı biraz tez elden değişme ve modern Batıya uyum sağlama telaşı içindeki yöneticilerin psikolojisi ile, kısmen de halkın geleneğe bağlılıkta gösterdiği direnç ile açıklamak gerekir. Yöneticilerin kıyafete yönelen dikkatinin iki gerekçesi vardır. Birincisi kıyafeti değiştirmek, en kestirme yoldan iktidarı kurmak ve yürütmek demektir. Kıyafeti değiştirmek aynı zamanda bir iktidar pratiği olarak önemliydi. İkinci gerekçe, kıyafeti değiştiren insanların kafalarının da değişeceği beklentisi idi. İnsanların kıyafeti değişince düşünceleri, dünyayı algılama biçimi değişir mi? “Elbette değişmez” hükmünün çok yaygın olduğunu biliyorum. Ama soruyu, “insanların kafalarını değiştirmek için işe nereden başlamak gerekir?” diye sorarsak Tanzimat kafasını daha iyi anlarız. Elimizde devlet ricali tarafından değiştirilmeye azmedilmiş bir toplum, buna karşılık değişimi sağlayacak araç sıkıntısı varsa, ister istemez akıllımıza sembolik değeri yüksek kıyafetler gelecektir. Tanzimat’ın ay-

dınlanmış despotlarının ilk elden ellerine geçirdikleri ve kullandıkları araç da budur. Toplumun maddi ilişkilerini, iktisadî geleneklerini değiştirmek zordur. Ama kıyafetler arkadaki geleneksel maddi ilişkilerin sembolleri veya simgeleridir. Semboller ve simgeler değişince toplum ister istemez değişecektir.

Modernleşme zihniyetine şekil veren temel perspektif, Tanzimat’tan bu güne hiç değişmeden aynı rotayı izlemiştir. Simgeleri ve sembolleri değiştirerek toplumu değiştirmek.

Toplumun simgelerini ve sembollerini değiştirerek toplumun kimyasını ve dokusunu değiştirmek, karşı olalım olmayalım etkili bir yöntemdir. Bu simge ve semboller inanç alanına, yani kutsallarımıza ait olunca değişim baskısı kendiliğinden daha zorba hale gelmekte, direnç de aynı şekilde artmaktadır. Başörtüsünün inanç gereği örtünme değil de bir “dini simge veya sembol” olarak tanımlanması ve bu gerekçeyle yasaklanmasının arkasında Modernleşme tarihimizin kesintisiz devam eden despot-jakoben yönetici seçkinlerinin perspektifi durmaktadır.

“Bir Simge Olarak Başörtüsü”

“Başörtü yasağı”nın arkasında duran “simge veya sembol” gerekçesini, bu tarihsel süreç içinde yerine yerleştirdiğimiz zaman karanlık görünen bazı alanların aydınlanacağını düşünüyorum. Başörtüsü bir “simge” ise, bu simgenin temsil ettiği bir eylemin veya hareketin olması gerekir. İddia, bu simgenin “siyasal İslâm”ı temsil ettiğidir. “Başörtüsü siyasal bir simgedir, bu yüzden yasaktır” hükmü, inançları gereği başlarını örtenlere ve buna destek olanlara saçma geliyor. Bu saçmalık da mutlaka anlaşılması ve açıklanması gereken bir şey.

Hanımların inandıkları dinin gereği olarak başlarına örttükleri örtü nasıl “simge” olarak kabul ediliyor?

Önce, Şerif Mardin’in *İdeoloji* isimli eserinde ele aldığı “işaret” ile “simge” arasındaki fark üzerinde durmalıyız. “İşaret” nötr bir temsildir. Bir trafik işareti, meselâ yolun kaygan olduğuna dair işaret, bizim karşımıza çıkacak olan durumla ilgili tehlikeyi haber veren bir “işaret”tir. Simgeler ise değer yüklüdür. Meselâ Türk Bayrağı, bizim bağımsızlığımızı simgeler. Bayrağa bakınca millî duygularımızın ayağa kalkması beklenir. Ama her simge aynı zamanda bir işarettir. Türk bayrağını, diğer ülkelerin bayrakları arasında veya uluslar arası bir müsabakada iki sporcudan birinin üzerinde gördüğümüz zaman o artık bir “işaret”tir. O sporcunun Türkiye’yi temsil ettiğini gösterir. Başörtüsü, dışardan ona bakan normal biri için bir işarettir. Onu kullananın mütebedeyin olduğunu haber vermektedir. Ama başörtüsüne yasak getiren için o bir “simge”dir. Ama sanıldığı gibi “siyasal İslâm”ı değil, iktidarın mutlaka uzağında tutulması gerekenleri simgelemektedir. Onun baktığı yerden “simge” olması normaldir. Çünkü o dindarlığı değil, yönetimin uzağında tutulması gerekenleri simgelemektedir.

Bütün işaretlerin ve simgelerin ortak özelliği ikame edilebilir olmalarıdır. Bir duyguyu veya hareketi simgeye dökerken, her zaman farklı simgelerle aynı duyguyu vermek mümkündür. Türkiye simgesini vermek için bayrak yerine Türkiye haritasını kullanabilirsiniz. Komünizmi, orak-çekiç veya kıızııldızla anlatmak yerine, kırmızı fularla simgeleştirebilirsiniz.

Başörtüsü normal şartlarda bir işarettir. Başörtülü birinin dindar bir insan olduğunu, inancının vecibelerini yerine getirme konusunda çok dikkatli olduğunu düşünürüz. Biliriz ki, dinin emirlerini genel kabul gö-

ren yorumlara göre takip eden hanımlar başlarını örttükleri. Bir erkeğin başında, küçük bir takkenin bulunmasının onun Yahudi olduğuna, hatta dindar bir Yahudi olduğuna işaret etmesi gibi. Aynı şekilde esmer tenli birinin başındaki türbanın onun Sih olduğuna işaret etmesi gibi. Başörtüsü’nün bir simge olabilmesi için ikame edilebilir olması gerekir. Aradaki farkı göstermek için soracağımız soru şu olur: Şayet başörtüsü “Siyasal İslâm”ı simgeliyorsa, hanımlar bunun yerine neden başka bir simge kullanarak, konulan yasağı aşmayı denemiyorlar? İdeolojilerini ve inançlarını bir simgenin arkasında herkese göstermek için, basit bir başka simgeyi neden kullanmıyorlar? Meselâ başlarına örttükleri örtüyü, fular şeklinde boyunlarından aşağı özel bir biçimde sarkıtmak veya Arapça “Muhammed” yazan madalyonlar taşımak gibi. Boynunda aşağıya Hz. Ali’nin çift uçlu kılıcı olan “Zülfikâr” makekini sarkıtanların, Alevî veya Bektaşîliğin simgesini taşımaları gibi. Aynı insanlar, Zülfikâr yerine 12 köşeli yıldızı da kullanabilirler.

O zaman sorumuza cevap verebiliriz. Başörtüsü, sadece yasaklayanlar için bir “simge”dir. Kullananlar için bir “işaret”tir. Başörtüsünü bir siyasal simgeye dönüştürenler, başörtüsüne yasak getirenlerdir.

Yönetilenin Simgesi Olarak Başörtüsü

Artık varacağımız noktaya gelebiliriz. Başörtüsü bir “simge”dir. Çünkü yönetici-seçkin azınlık onu bir “simge” olarak görmektedir. Peki bu “simge” neyi temsil etmektedir? Başörtüsü, keskin bir yöneten-yönetilen ayırımında yönetilenleri, sürekli yönetilmeleri gerekenleri temsil etmektedir. Yönetimin uzağında tutulması gereken halk başörtüsü ile etiketlenmekte, başörtüsü

yasağı ile sınırlanmakta, doğrudan bir yasağa konu edilmektedir. Doğrudan doğruya şu mesaj verilmektedir. “İktidarının sınırı var. Her hakka sahip değilsin. Kapısından içeri giremeyeceğin yerler aynı zamanda senin uzağındaki iktidarların sürdürdüğü yerlerdir.”

İktidarın, yönetme ayrıcalığının, egemenliğin zorlayıcı kurallar koyma ayrıcalığı olduğunu hatırlayalım. Bunun en uç noktası bir insanın hayatına son vermektir. Bu yüzden ölüm cezası, devletin iktidarının adeta tanrılaştığı “ölüm iktidarı” olarak tanımlanır. Devlet can alma gücü ile iktidarının sınır tanımadığını göstermektedir. İnsanın temel haklarına ve özgürlüklerine getirilen her sınırlama, iktidarın kendini gerçekleştirdiği, varlığını hissettirdiği, hükmünü sürdürdüğü pratiklerdir. Öyleyse başörtüsü yasağı da, bir iktidar pratiğidir. O zaman bu iktidar pratiğinin arkasındaki güce dikkatleri çevirmek gerekir.

“Başörtüsü yasağı” ile mukayese edilebilecek bir yasak, 1933 ile 1950 arasında uygulanan “Arapça ezan yasağı”dır. Bu yasak, yönetime muhalif olanları aynı zamanda potansiyel suçlu durumuna sokmuştur. Kur’an öğretenlerin yanında Arapça ezanı savunanlar, aynı zamanda iktidarın uzağında tutulması gereken

muhalefet odaklarıdır. “İktidar pratiği” sözü işte burada ete kemiğe bürünüyor. Devlet, ezanı Türkçe okutarak, din eğitimini yasaklayarak gücünü gösteriyor. İktidar pratik yapma alanı buluyor.

Dünyanın her yerinde temel insan haklarına aykırı bir yasaktan bahsediyoruz. Kamu hizmeti alan öğrenciler, başörtüleri yüzünden Üniversiteye sokulmuyorlar ve eğitim hakları ellerinden alınıyor. Halkın oyu ile Meclis’teki çoğunluğu ele geçiren bir partinin, bu anlamsız yasağı sona erdirememesi onun iktidarının sınırlarını göstermiyor mu? Bu yasağı kaldıramayan hükümetin, gerçek iktidarının sınırlarının olduğunu hepimiz kavramıyor muyuz? Bu yasağı yürüten güce de iktidarın sahibi olarak bakmıyor muyuz?

O zaman karşımızda duran sorun bir iktidar sorunu. Başörtü yasağını kaldırmak için yola çıkan herkes, bu yasağı sürdüren iktidar var olduğu sürece bir duvara toslayacak. O yüzden önce iktidar sorununun çözülmesi, geleneksel seçkin oligarşisinin sona erdirilmesi, artık yönetimin uzağında tutulabilecek kimsenin kalmaması gerekir.

Başörtüsü sorunu ancak ve ancak o zaman çözmeyi bir kenara bırakın, buharlaşıp ortadan kalkacaktır.

